

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**YENİ AHİT KANONU'NUN OLUŞUMU
(I-IV. ASIRLAR)**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
Yasin MERAL**

**Enstitü Anabilim Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Dinler Tarihi**

Tez Danışmanı: Doç Dr. Fuat Aydın

TEMMUZ – 2007

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

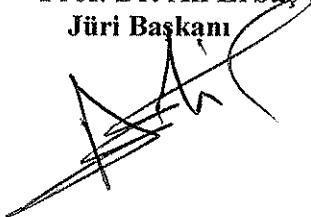
**YENİ AHİT KANONU'NUN OLUŞUMU
(I-IV. ASIRLAR)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Yasin MERAL

Enstitü Anabilim Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Dinler Tarihi

Bu tez 11/07/2007 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Ali Erbaş
Jüri Başkanı

Doç. Dr. Fuat Aydın
Jüri Üyesi

Doç. Dr. Ramazan Biçer
Jüri Üyesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Yasin MERAL

11.07.2007

ÖNSÖZ

“Yeni Ahit Kanonunun Oluşumu” Türkiye’de çok tartışılmasına rağmen hakkında kitap bulunmayan hayati önemi haiz konulardan birisidir. Bu yüzden de bu konuda önemli bir boşluğu dolduracağını ümit ediyoruz. Uzun süren bu çalışma en başta, verilen araya rağmen desteğini eksiltmeyen, değerli danışmanım Doç. Dr. Fuat Aydın’ın hoşgörüsünün bir meyvesidir. Ayrıca, akademik kariyerimi sürekli olarak destekleyen aileme de minnet boçluyum. Tezin yazımı sırasında desteklerini esirgemeyen değerli Doç. Dr Ahmet Kavas’a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca verdikleri destekle heyecanımı sürekli canlı tutan değerli arkadaşlarım Cahid Şenel, Fatih Şenocak, Hakan Çoruh, Ahmet İhsan Kahraman, Hüseyin Üçtepe, Qiyas Şükürov ve Dursun Ali Aykıt’a en kalbî teşekkürleri sunarım.

Yasin MERAL

11 Temmuz 2007

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iv
ÖZET	v
SUMMARY	vi
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: KUTSAL KİTAP ANLAYIŞI VE KANON	5
1.1. Hıristiyanlık'ta Vahiy Anlayışı.....	5
1.1.1. İncillerde Vahiy.....	6
1.1.2. Pavlus ve Vahiy Anlayışı	7
1.1.3. İlk Dönem Kilise Babaları ve Vahiy Anlayışı	9
1.1.4. Günümüz Vahiy İnancı	10
1.2. Yeni Ahit'in Oluşumu.....	12
1.2.1. İsa ve İncil	15
1.2.2. İsa sonrası Hıristiyanlığın Durumu ve Şifahi dönem	20
1.2.2.1. Tarihsel Süreç.....	20
1.2.2.2. Kutsal Kitap Anlayışında Değişim.....	24
1.2.2.3. Yeni Ahit ve Kitap Halinde İncil Tasavvuru	28
1.2.3. Havariler dönemi ve İncillerin yazımı	32
1.3. Kanon ve İlgili Terimler	42
1.3.1. Kanon	42
1.3.2. Kanonik.....	44
1.3.3. Proto-kanonik ve Deutero-kanonik.....	44
BÖLÜM 2: KANONLAŞMA SÜRECİ.....	46
2.1. Kanona Hazırlık: Apostolik Kilise Babaları ve Yeni Ahit	46
2.1.1. Romalı Clement (M.S. 30–100).....	47
2.1.2. Antakya'lı İgnatyus (M.S. 35–117)	50
2.1.3. Didake	54
2.1.4. Papias	56
2.1.5. Barnaba'nın Mektubu.....	58
2.1.6. Polikarp (M.S. 69–155).....	61

2.1.7. Hermas	64
2.1.8. Clement'in II. Mektubu.....	65
2.2. Kanonu Hazırlayan Gelişmeler	68
2.2.1. Gnostisizm	68
2.2.2. Marcion ve Kanonu.....	71
2.2.3. Montanizm	75
2.2.4. Kovuşturmalar ve Katliamlar.....	77
2.3. Kanon Kriterleri.....	80
2.3.1. İsa ve Ortodoks İnanç	80
2.3.2. Havarisellik	81
2.3.3. Yaygın Kullanım.....	83
2.3.4. Sembolizm	84
2.3.5. İlham	85
BÖLÜM 3: KANONUN OLUŞUM SÜRECİ.....	87
3.1. Doğu'da Kanon Oluşumu.....	88
3.1.2. Suriye	88
3.1.2. Anadolu.....	91
3.1.3. Küçük Asya ve Grek Kiliseleri	92
3.1.4. Mısır	93
3.2. Batıda Kanonlaşma Süreci.....	97
3.2.1. Roma	97
3.2.2. Gaul (Fransa).....	100
3.2.3. Kuzey Afrika.....	103
3.3. Belli Başlı Yeni Ahit Koleksiyonları.....	105
3.3.1. Muratori Kanonu.....	106
3.3.2. Eusebius ve Kanonu.....	109
3.3.3. Sina Kodeksi	111
3.3.4. Vatikan Kodeksi.....	111
3.3.5. İskenderiye Kodeksi.....	112
3.3.6. Codex Claromontanus.....	112
3.3.7. Konstantin ve Elli Adet Kitab-ı Mukaddes Nüshası.....	113

3.3.8. Cheltenham Listesi.....	113
3.3.9. Atanasyus'un Listesi	114
3.3.10. Laodikya, Hippo ve Kartaca Konsilleri Listesi.....	114
BÖLÜM 4: KİLİSELER VE KANON LİSTELERİ	116
4.1. Latin Kiliseleri.....	116
4.2. Doğu Kiliseleri	120
4.2.1. Süryani Kilisesi	125
4.2.2. Kıptî Kilisesi	132
4.2.3. Etiyopya Kilisesi	132
4.2.4. Ermeni Kilisesi.....	133
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	135
KAYNAKÇA	140
ÖZGEÇMİŞ.....	144

KISALTMALAR

- age** : adı geçen eser
- agm** : adı geçen makale
- BECA** : Baker Encyclopedia of Christian Apologetics
- EEC** : Encyclopedia of Early Christianity
- ERE** : Encyclopedia of Religion
- NCE** : New Catholic Encyclopedia
- s.** : sayfa
- ss.** : sayfadan sayfaya

Tezin Başlığı: Yeni Ahit Kanonu'nun Oluşumu	
Tezin Yazarı: Yasin Meral	Danışman: Doç. Dr. Fuat Aydın
Kabul Tarihi: 11/07/2007	Sayfa Sayısı: VI (ön kısım) + 138 (tez) + 5 (ekler)
Anabilimdalı: Felsefe ve Din Bilimleri	Bilimdalı: Dinler Tarihi
<p>Yeni Ahit Kanonu'nun oluşumu, Türkiye'de çok tartışılan bir konu olduğu halde hakkında yeterli bilginin mevcut olmadığı bir alandır. İsa'nı vefatı sonrasında Hıristiyan cemaati sözlü gelenek yolu ile O'nun mesajını aktarmış daha sonraki dönemlerde ise bu sözlü gelenek yerini yazılı geleneğe bırakmıştır. Miladi birinci asırda bugün Yeni Ahit'te bulunan eserlerin bir çoğu kaleme alınmış ve zaman içerisinde de bunlar o dönem Hıristiyanları tarafından başvuru kitapları olmuştur.</p> <p>Savunmacı Hıristiyanlar bugün elimizde bulunan Yeni Ahit'in çok kısa süre içerisinde oluşumunun tamamlandığını ve kitapların baştan beri bütün kiliseler tarafından kutsal sayıldığını iddia etmektedirler. Bu çalışmanın çıkış noktası da tahrif merkezli tartışmalarda Hıristiyan kutsal kitaplarının hangi aşamalardan geçtiği meselesidir. Bu çalışmayla konu ile ilgili yeterli bir veri sağlanması amaçlanmış böylece hamasi tartışmalar yerine bilimsel verilere dayanan ve çoğu batılı, bizzat Hıristiyan kaynaklarından alınmış bilgilerle konuyu açıklığa kavuşturmak hedeflenmiştir.</p> <p>Bu çalışma sırasında öncelikle kronolojik sıra takip edilerek havariler döneminde yaşamış kilise babalarından başlayarak dördüncü asra kadar uzanan kilise ileri gelenleri Yeni Ahit'e yaptıkları atıflar dikkate alınarak incelenmiştir. Bazı kitapların kimi kiliseler tarafından kabul edilip kimisi tarafından kabul edilmemesi de karşılaştırmalı olarak verilmiştir. Hıristiyanların Roma imparatorluğu içerisindeki sosyal ve siyasi durumları da kitapların statüsünü yakından ilgilendiren bir mevzu olarak araştırmanın konularından biri olmuştur. Hıristiyan ileri gelenlerini kutsal kitapları belirlemeye iten sebepler de maddeler halinde irdelenmiş ve etkileri tartışılmıştır. Ayrıca ana kiliselerin eserleri kutsal kabul ederken hangi kriterlerin esas alındığı da belirtilmiştir.</p> <p>Bu çerçevede yapılan çalışma sonucunda özellikle İsa'nın vefatı sonrasında tek bir blok Hıristiyan dünyasının olmadığı, yerel kiliselerin birbirinden çok farklı uygulamalara yer verdiği, bugün Yeni Ahit'te bulunan yirmi yedi kitabın da bütün bir şekilde kiliseler tarafından kullanılmadığı, dördüncü asrın başına gelindiğinde kitaplar arasındaki değer tartışmasının çok yoğun bir şekilde devam ettiği ve kanon oluşumunun tamamlanmadığı görülmüştür.</p>	
Anahtar Kelimeler: Kanon, İncil, Yeni Ahit, Kilise Babaları	

Title of the Thesis: The Formation of the New Testament Canon	
Author: Yasin Meral	Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Fuat Aydın
Date: 11/07/2007	Nu. of pages: VI (pre text) + 138 (main body) + 5 (appendices)
Department: Religious Studies	Subfield: History of Religions
<p>Even though it is greatly discussed in Turkey, “the Formation of the New Testament Canon” is a field in which there is no enough material. Just after the death of Jesus, the Christian community has transmitted Jesus’ message through oral tradition. But later on, this oral tradition has left its place to written tradition. In the first century CE the majority of the books (letters of the NT) was written down and they became subject of discussion in the course of time.</p> <p>Apologetic Christians claim that NT took its shape from the very beginning of the Church history and accepted by the all Christians all over the Christendom. The starting point of this work is what kind of process which NT books encountered. This work aims to clarify the topic based on scientific data and using just Western/Christian materials instead of sensitive argues.</p> <p>In this work, chronologically starting from Apostolic fathers till 4th century, church fathers and their quotations from NT books are examined. Some books are compared in regard of their status among churches, namely canonical and non-canonical. The social and political status of the Christians in the Roman Empire which is related to status of books became subject of this work. The reasons which pushed church fathers/elders to decide canonical books are examined and their effects are discussed. Besides, it has been presented that which criteria were based for the great churches to determine canonical books.</p> <p>At the end of the study it has been shown that there was no one block monolithic Christianity after Jesus. Local churches differ from each other in practices, NT books were not being accepted and used as holy books by all Christian world of that time. At the beginning of 4th century, debate about the status of the books was still continuing and the formation of the New Testament Canon which we have today was not completed.</p>	
Key words: Canon, Gospel, New Testament, Church Fathers	

GİRİŞ

Yeni Ahit Kanonu'nun Oluşumu Hıristiyan dünyasını ve kutsal kitaplarını anlamak açısından önemlidir. Kutsal kitaplar bir din içerisinde vahyin somutlaşmış hali olduğu için o dinin en önemli kaynağını teşkil ederler. Hıristiyanlık tarihinde de İnciller değişik evrelerden geçerek kanonun oluşumunu tamamlamıştır. Sürecin uzun olması ve kanon oluşumu sırasında karşılaşılan problemler kitapların durumunu ve statüsünü olumsuz anlamda etkilemiştir.

Çalışmanın Konusu

Tezde öncelikle Hıristiyan kutsal kitaplarının geçirdiği evreler kronolojik, kilise babalarına ve bölgelere göre ele alınmıştır. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, Hıristiyan kutsal kitaplarının kanonun oluşumunu bugün elimizde olduğu şekilde tamamlaması on altıncı yüzyıla kadar sürdüğü için tezde konu ilk dört asırla sınırlandırma yoluna gidilmiştir. Tezde kutsal kitap olgusunu iyi anlayabilmek için Hıristiyanlıkta vahyin ne anlama geldiği ortaya konulmuş ve buradan hareketle de kutsal kitap ile ne kastedildiği gösterilmeye çalışılmıştır.

Tezde önemli olan bölümlerden birisi de kilise babaları ve onların yazılarıdır. Erken dönemde henüz kilisesinin doktrin ve kutsal kitaplar olarak oluşumunu tamamlamadığı dönemlerde kilise önderleri çok kritik rol oynamışlardır. Özellikle verdikleri vaazlar ve yazdıkları eserlerle o dönem Hıristiyanlarına yol göstermişlerdir. Yeni Ahit'teki bugün mevcut olan kitapların kilise babalarının eserlerinde, yani henüz kanon tamamlanmadan, nasıl kullanıldığı önemli bir ayrıntı olarak dikkatlere sunulmaktadır. Dikkatlerden kaçmaması gereken bir diğer konu da kanonu hazırlayan gelişmelerdir. İlk asırlarda kilisenin ve Hıristiyanların içinde bulunduğu durum onları etkilemiş ve belirli konularda onları tetiklemiştir. Hıristiyan dünyasında ortaya çıkan heretik akımlar, Roma imparatorluğunun Hıristiyanlara uyguladığı baskı kanonun belirlenmesinde etkili olmuştur.

Elbette kiliseler kanona hangi kitapların gireceğini tartışırken belirli kriterler üzerinde durmuşlardır. Gelişen şartlar, zaman ve zemine göre değişik kriterlerin ön plana çıkmasını sağlamıştır. Tezde bu kriterler sıralanarak mevcut bütün potansiyel kutsal kitapların nasıl elemeden geçirildiği işlenmektedir. Genel resmi daha iyi görebilme

adına tezde ilk dönem ana kiliseler göre kanon oluşumları değerlendirilmiş ve coğrafi farklılıklar ve beraberinde gelen düşünce farklılıkları yansıtılmaya çalışılmıştır. Doğu'da ve Batı'da belli başlı kilise merkezleri ele alınarak kutsal kitap anlayışları ve birer birer hangi kitaplar hakkında ne tür bir duruşları oldukları detaylıca dile getirilmiştir. Ayrıca ilk asırlarda yazılmış daha sonra keşfedilen yazmalar, koleksiyonlar ve bunlara ait eser listeleri; bu listelerin oluşum sürecini görme açısından incelenmiştir.

Yine bölgesel kiliseler ve iskeleti yavaş yavaş oluşmaya başlayan Yeni Ahit'e dair listeler son bölümde verilmiştir. Bölümden anlaşılacağı üzere her bölge kendi listesini oluşturmakta ve listeler birbirinden farklılık arz etmektedir. Tezde dört asır boyunca bir din için en önemli öğelerden biri olan kutsal kitabın nasıl şekillendiği anlatılırken sosyal ve coğrafi durumlar, mevcut siyasi baskılar ve dini farklılıklar bir bütün halinde sunulmuştur. Buradan hareketle birbirinden bağımsız gibi görünen olayların aslında kanon oluşumunu nasıl etkilediği ayrı ayrı olayların farklı bir noktadan süreci tetiklemesi göz önüne konmuştur.

Önemi

"Yeni Ahit Kanonu'nun Oluşumu" başlıklı bir çalışma Türkiye'de Hıristiyan kutsal kitaplarının tespit edilme süreci ile alakalı yapılmış birkaç eserden birisidir. Konu Türkiye'de çok popüler olmasına ve akademik mahfillerde çok tartışılmasına rağmen şu ana kadar henüz ciddi bir çalışma yapılmış olduğu söylenemez. Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasında İncillerin tahrifi bağlamında sürekli olarak dile getirilmesine rağmen Müslümanlar bu konudaki iddialarını yeterli bir şekilde ortaya koyamamakta Hıristiyanlar da aynı şekilde apolejetik şekilde meseleye yaklaşmaktadırlar.

Tezi önemli kılan temel etkenlerin başında konunun tamamıyla Hıristiyan kaynaklarından hareketle incelenmesidir. Hiçbir şekilde bir İslamî kaynak tezin ana iddialarından birinin delili olmamıştır. Türkiye'de özellikle dinler tarihi alanında ilahiyat fakültelerinde ilk dönem Hıristiyanlık ile ilgili yeterli çalışma yapılmamaktadır. Özellikle kilise babaları ve onların Hıristiyanlar üzerindeki etkisi dikkatli bir şekilde incelenmemiştir. Bu çalışmayla bir nebze olsun Patristik veya Patroloji diye ifade edilen Kilise Babaları ilmine bir ışık tutarak sonraki çalışmalara bir giriş olması ümit edilmektedir.

Çalışmayı önemli kılan bir başka husus da Türkiye’de İncillerin kanonizasyonu ile ilgili yanlış kanaatlerdir. Bugüne kadar hep kanonizasyonun İznik Konsilinde olduğu iddia edilmekle birlikte böyle bir delilin bulunamayışı olayı içinden çıkılmaz hale getirmiştir. Bu tezde kanonun daha geç dönemlerde bile tamamlanmadığından hareketle böyle bir iddianın gerçeği yansıtmadığı dile getirilmiştir. Hıristiyanlığın ilk dört asrının panoramasının verildiği bu tezde okuyucu genel bir Hıristiyanlık bilgisine sahip olacaktır. Erken döneme ait özellikle de Hıristiyan kutsal kitaplarının oluşum sürecini anlatan bir eser olmayışı da bu çalışmayı ayrıca önemli kılmaktadır. Tezde ayrıca sadece kitapların gelişimi değil bölgesel anlamda Hıristiyan kiliseler ve merkezleri ana hatlarıyla anlatılmaktadır. Bu da erken dönem kilise yapısıyla ilgili önemli ipuçları vermektedir.

Amacı

Konunun özellikle Hıristiyanlık tarihi açısından çok önemli oluşu çalışmanın önemi de artırmaktadır. Bu tezle üzerinde çok tartışıldığı halde elle tutulur bir kaynak olmayan bir konuda bilim dünyasına katkı yapılması amaçlanmaktadır. Bu çalışmada konuyla ilgili genel bir resim verilmekte ve bu sayede alanla yakından ilgilenen araştırmacılara temel bilgiler sunulmaktadır. Ayrıca bu tezle daha sonraki yapılacak olan çalışmalara sahayı tanıma adına alt yapı vermek amaçlanmıştır. Akademik mahfillerde herhangi bir Türkçe kaynak olarak gösterilemeyen bu önemli konu hakkında bir ilk denenerek araştırmacılara Türkçe bir kaynak sunmak amacı güdülmüştür. Bu vesileyle ilgililer tamamen Batı kaynakları kullanılarak yazılan ve önyargılardan uzak bu çalışma ile birlikte konuyla ilgili bilgi eksikliklerini derli toplu bir şekilde Türkçe olarak bu çalışmada bulabileceklerdir.

Ayrıca yabancı dil bilmeyen ve Batı kaynaklarından istifade edemeyecek olan okuyucu da bu çalışma sayesinde konu ile ilgili en önemli Batı kaynaklarına ulaşmış olacaklardır. Bu eser bu yolla konuyla ilgilenen tüm araştırmacılara da saha ile ilgili sağlıklı bir fikir verecektir. Batı ile kıyaslandığında çok geride olan ve fakat son yıllarda canlanan ülkemizdeki dinler tarihi çalışmalarına da mütevazı bir katkı sağlamak bu çalışmanın temel amaçları arasında yer almaktadır.

Yöntemi

Öncelikle çalışma çoğunlukla İngilizce kaynaklardan yararlanılarak yapılmıştır. Araştırmanın sağlıklı olması amacıyla Hıristiyanların kendi eserlerinin kullanılmasına özen gösterilmiştir. İnternet aracılığı ile dünyada konu ile ilgili yazılan en önemli eserler tespit edilmiş ve yazım sırasında önemli olanlarının tamamına ulaşılmıştır. Araştırmanın temel yöntemi dinler tarihinin deskriptif metodu denen tasvirî yöntemdir. Bununla bilgiler verilmekte ve olay olduğu gibi ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Bir başka din mensubunun konuyu incelemesinin doğuracağı sübjektif bakış terkedilerek Hıristiyan yazarların kendi kitapları hakkında ne dedikleri bizzat o dinin mensuplarının yazdıkları kitaplar aracılığı ile sunulmuştur. Genelde başka dinleri çalışan Müslüman yazarlarda görülen apolejetik yani savunmacı ve karşı tarafı eleştiren araştırma yöntemi terkedilmiş ve bunun yerine İncillere ait bilgiler doğrudan yine Hıristiyan kaynaklarından istifade ile harmanlanmıştır.

Tasvirî metodun yanından özellikle kiliseler arasındaki bağlantılar ve düşünce farklılıkları ifade etme bağlamında zaman zaman karşılaştırmalı yöntem (comparative study) de başvurulmuştur. Kutsal kitaplardan herhangi birinin statüsü hakkında bilgi verilirken kiliselerin farklı duruşları dile getirilmiş ve kısmi karşılaştırmalara gidilmiştir. Ayrıca kullanılan kaynakların güvenilirliğini test etmek için de özellikle kritik sayılabilecek bilgilerin farklı kaynaklardan teyidi de yapılmıştır. Kutsal kitabın kanon oluşumunun özellikle tarihi bir süreç olarak ele alınması zorunluluğu çalışmanın temel mantığının da kronolojik bir zemin üzerine oturmasını gerektirmiştir. İsa'nın vefatı sonrasında başlayarak hadiseler kronolojik sıra içerisinde ele alınmış ve bu, kitapların kanonik sayılma zaman dilimleri belirleme açısından önemli olmuştur.

BÖLÜM 1: KUTSAL KİTAP ANLAYIŞI VE KANON

İnsan hayatı için en önemli unsurlardan biri de dindir. Dinî sistemler, insanlar için belirli hayat tarzları, yaşam kalıpları sunarlar. Dinin, insanları etki altında bırakan en önemli öğelerinden biri de kutsal kitap anlayışıdır. Kutsal kitaplar her dinde merkezi bir yer teşkil eder. Hemen her din içerisinde o dinin kutsal kitabı, otantikliğini muhafaza edip etmemesinden günümüze ne verdiği sorusuna kadar değişik boyutlarıyla tartışma konusu olmuştur. Dinler, müntesiplerinden, hayatlarını kendi kutsal kitaplarının istekleri doğrultusunda yaşamalarını isterler. Bundan ötürü kutsal kitap o din anlayışı içerisinde hayatî bir öneme sahiptir.

Kutsal kitap olgusunu anlayabilmek için öncelikle o dindeki vahiy anlayışının iyi bilinmesi gerekmektedir. Bu çerçevede Hıristiyanlıktaki vahiy anlayışı ana hatlarıyla sunulacaktır.

1.1. Hıristiyanlık'ta Vahiy Anlayışı

Vahiy bir dinin en önemli kavramlarından birisidir. Bir dinde vahye yüklenen anlam o dinin kutsal kitap kültürünü de belirlemektedir. Bilim adamları, bir hadisenin vahiy olarak kabul edilebilmesi için beş ayrı ölçüt ileri sürmüşlerdir. Bunlar sırasıyla şu şekildedir:

- a- Kaynak-köken: Tanrı, ruhlar, atalar, mana vs. Her türlü durumda vahyin kaynağı olağan üstü ve esrarlı, gizemli bir güçtür.
- b- Araç: Rüyalar, vizyonlar, kendinden geçme ve sözler veya kutsal kitaplar.
- c- İçerik: Öğretici, yardım edici, cezalandırıcı vs.
- d- Alıcı: Hikmet sahibi insanlar, büyücüler, şamanlar, papazlar, kâhinler, peygamberler.
- e- Etki ve netice: İkna, ilahi misyon, hizmet, bireysel eğitim.¹

İngilizce'de vahiy karşılığında kullanılan "revelation" kelimesi, Latince "revelatio" dan türemiştir. Bu sözcük; açıklamak, göz önüne sermek, ifşa etmek, örtüsünü kaldırmak gibi anlamlara gelmektedir. Kelime, Kitab-ı Mukaddes'in Latince çevirisinde Yunanca

¹ Deninger, Johannes (1987), "Revelation", *Encyclopedia of Religion*, Vol. 12, the Macmillan Publishing Company, New York.

“apokalipse” tabirini karşılamak üzere kullanılmıştır.² Yine bu ifade Yeni Ahit’in son kitabı olan “Yuhanna’nın Vahyi” diye bilinen gelecek, kıyamet ve dünyanın sonu ilgili gaybî bilgilerin yer aldığı bölüme de özel ad olmuştur.

Terim, Hıristiyan teolojisinde Tanrı’nın kendini ve kendi isteğini ortaya koyması, ifşa etmesi anlamında kullanılmaktadır.

1.1.1. İncillerde Vahiy

Yeni Ahit’te -terim anlamıyla- vahyi niteleyecek bir kelime bulunmayıp bunun yerine vahiyle aynı anlamda kullanılan “apokoluptein”, “apokolupsis”, “phaneroun” ve “déloun” ifadeleri kullanılmaktadır.³ Ayrıca Yeni Ahit, vahyin nasıl gerçekleştiğine, vahiy sürecinde hangi vasıtaların kullanıldığına, İsa’nın vahyi nasıl aldığına dair net ifadeler içermemektedir.

Sinoptik İncillerde İsa, vahyin hem merkezi hem de taşıyıcısıdır. Bu, vahiy aracılığı ile Tanrının kendini açıklaması ve Mesihî krallığın gelişinin duyuruluşudur.⁴ Sinoptik İncillerde Hz. İsa’nın İncil’i (müjdeyi) duyurduğuna, ilettiğine, açıkladığına dair ifadeler bulunmaktadır. Yuhanna İncili’nde ise bu vahiy ezeli kelam olarak beden olmuş, insanlar arasında yaşamış İsa olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hıristiyan geleneğinde vahyin kaynağının sadece Tanrı mı olduğu, yoksa “Oğul”un da vahiy kaynağı olup olmadığı tartışma konusu olmuştur. Yeni Ahit’te İsa’nın, vahyi, öğretiyi Tanrı’dan aldığı çok açık ve nettir. Ancak, İsa’ya verilen bu vahiy, kendisinin bizzat vahiy olması sebebiyle diğer peygamberlerde görülen vahiyden farklıdır. Bu noktadan hareketle Hıristiyan inancında, İsa sadece kendisine bildirilen vahyi iletmekle görevli değil, aynı zamanda vahyin kendisi, kelamın kendisi ve hakikattir.⁵

Vahiy, peygamber ve melek arasındaki etkileşim açısından da önemlidir. Yeni Ahit’te İsa’nın bu şekilde, melek aracılığıyla vahiy aldığına dair bir tecrübe yaşadığına rastlanmamaktadır. Meleklerden bahseden pasajlar “Rabbin meleği” ifadesine yer verirler. Yeni Ahit’te melekler sadece peygamberlere değil, insanlara da mesajlar

² Kılıç, Recep (2004), *Modern Batı Düşüncesinde Vahiy*, Ötüken Yayınları, İstanbul, s.17.

³ Cranford, Lorin (1990), “Revelation”, *Encyclopedia of Early Christianity*, Vol. II, Garland Press, New York&London.

⁴ Markos 1:14-15; Matta 4:12-17; Luka 4:14-15.

⁵ Yuhanna 14:5-6.

getirmekte ve onlara da yol göstermektedir. Örneğin melek, Meryem'e hamile kalacağını bildirmiş, Yusuf'a Meryem'in masum olduğunu ve O'nu eş olarak alması gerektiğini iletmiş, Zekeriya'ya da görünerek Yahya isminde bir çocuğunun olacağını müjdelemiştir. Yine çobanlara da İsa'nın doğduğunu haber verenler Rabbin melekleridir.⁶ Bütün bunlar rüya âleminde, uyanırken, meleklerin insan kılığında gözükmesi ve vizyon görme şeklinde gerçekleşmiştir.

Bir insanın olağan üstü güçlere sahip olması O'nun doğru yolda olduğu anlamına gelmemektedir. Bu nedenle değişik kötülöklere adı bulaşmış ve aynı şekilde gizemli özelliklere sahip insanların olması bir insandaki sıra dışı güçlerin Tanrısal olup olmadığını sorgulamayı doğurmuştur. İsa'nın vahyi, öğretiyi Tanrı'dan aldığı ve esas olan kurtuluş yolunun bu olduğu yönünde tezahürlere İncillerde rastlanmaktadır. Örneğin, İsa'nın cin çıkarma ve şifa dağıtma mucizeleri bunun bir göstergesi olarak görölmektedir.⁷ Luka İncili de benzer bir ilham/vahiy olayından bahsederek Şimon adlı bir adamın Kutsal Ruh'un yönlendirmesiyle mabede geldiğini ifade etmiştir.⁸ Havariler de benzer bir şekilde sıra dışı güçlerle desteklenmişlerdir. Örneğin İsa, on iki kişiden oluşan havari grubunu ve yine havarilerin de içinde bulunduğu Yetmişler denen grubu İncil'i yaymakla özel olarak vazifelendirmiştir. Yeni Ahit'e göre havariler İncil'i duyurmak için İsa tarafından seçilmiş özel kişilerdir. Onlar, kudretli iş gösterme kabiliyeti ile donatılmışlardır. İsa, onlara İncil'i yayarken nelere maruz kalacaklarını iletmiş ve zor durumlarda Kutsal Ruh'un onlara nasıl davranacaklarını bildireceğini ifade etmiştir.⁹

1.1.2. Pavlus ve Vahiy Anlayışı

Hıristiyanlıktaki vahiy anlayışının şekillenmesinde kuşkusuz en büyük etki Pavlus'a aittir. O, mektuplarındaki açılımları ve yorumlarıyla bugünkü Hıristiyan vahiy anlayışının oluşmasına kaynaklık etmiştir. Pavlus, vahiy kelimelerini ifade etmek için "apokaluptein" ve "phaneroun" sözcüklerini kullanmıştır. Pavlus'un yazılarının ana teması önceden gizlenen gizemin ortaya çıkmasıdır. Pavlus'un teoloji anlayışına göre,

⁶ Luka 1:26-38; Matta 1:20-24, Luka 1: 11-23; 2:8-20.

⁷ Jensen, J. (2003), "Revelation", *New Catholic Encyclopedia*, 2nd edition, Vol.12, The Catholic University of America; ayrıca bkz. Matta 12:25-28; Markos 3:23-26; Luka 11:17-20.

⁸ Luka 2.25-28.

⁹ Matta 10:19-20; Markos 13:11; Luka 12:11-12.

İsa'nın çarmıhta insanlığın günahına kefarete olarak ölmesi, Tanrı'nın gizli planın tamamlanması açısından önem arz etmektedir. İbranilere Mektup'ta bununla ilgili olarak "Mesih, Babamız Tanrı'nın isteğine uyarak, bizi şimdiki kötü çağdan kurtarmak için günahlarımıza karşılık kendini feda etti"¹⁰ denilerek bu inanç dile getirilmiştir. O, tarihi süreç içerisinde vahyin tam manasıyla tamamlanmadığı görüşündedir.¹¹ O'na göre Tanrı daha önce değişik peygamberler aracılığıyla insanlara seslenmiş, bu dönemde de bizzat kendi oğlu İsa aracılığıyla seslenmiştir. Pavlus, bu inancı şu ifadelerle dile getirmektedir: "Tanrı eski zamanlarda peygamberler aracılığıyla birçok kez ve çeşitli yollardan atalarımıza seslendi. Bu son çağda da her şeyin mirasçısı olarak belirlediği ve aracılığıyla evreni yarattığı kendi Oğluyla bize seslenmiştir."¹²

Bunların yanında, Pavlus, kendi öğrettiği şeylerin de ilahi bir özellik taşıdığına vurgu yaparak, öğretilerini İsa'dan aldığını ifade eder ve kendi açıkladığı bilgilere itimat edilmesini salık verir: "Kardeşlerim, yaydığım müjdenin insan uydurması olmadığını bilmenizi istiyorum. Ben bu müjdeyi insandan almadım, kimseden de öğrenmedim. Bunu bana İsa Mesih açıkladı."¹³ Bütün bunlardan ötürü Pavlus, kendisini vahyin taşıyıcısı, diğer bir ifadeyle havariyel otorite sahibi olarak tanıtır.¹⁴

Pavlus, İncil'in (müjdenin) merkezî bir konumu olduğuna dikkat çekmektedir. O'na göre bu mesaj Tanrı'nın erdemini (righteousness) bildirmektedir. Pavlus, diriltilmiş İsa'nın geçmiş, şimdi ve gelecek için üstlendiği role dikkatleri çekmiştir. O'na göre İncil mesajı geçmişten bahseden sınırlı bir duyuru değil bizzat yaşanan dilimi (present) ve geleceği (future) etkileyen bir bildiridir. Eskiden beri müjdelenen mesaj hem artık açıklanmış hem de beden şeklini alarak kendisini anlatmaktadır. Bu noktada İsa hem mesajı duyuran hem de mesajın kendisi olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁵

Pavlus'un yazılarının en can alıcı noktasını gizem merkezli vahiy anlayışı oluşturmaktadır. İsa'nın beden alıp insanların arasında yaşaması ve İncil'i duyurması Pavlus tarafından asırlardan beri saklı olan gizemin tezahürü şeklinde yorumlanmıştır. Bu gizem başından beri gizli idi ve fakat peygamberler tarafından sürekli olarak

¹⁰ Galatyalılara Mektup 1:4.

¹¹ Deninger, Johannes (1987), "Revelation", ERE.

¹² İbranilere Mektup 1:1.

¹³ Galatyalılar 1:11-12.

¹⁴ Galatyalılar 1:1, 13-17; Romalılar 15:15-21; II. Korintliler 13:2-4.

¹⁵ Childs, Brevard (1993), *Biblical Theology of the Old and New Testament*, Fortress Press, USA, s. 236

müjdelenmekteydi. İsa'nın gelişi ile artık bu sır ifşa edilmiş oldu.¹⁶ Hristiyan inancına göre İsa, kendinden önce verilen bütün müjdelerin tamamlandığı şahıs olarak kurtuluş tarihinde Tanrı'nın vahyidir. Pavlus'a göre çarmıhta ve yeniden dirilmede gerçekleşen vahiy henüz bitmemiştir. Bu İsa'nın ikinci kez gelişi ile tamamlanacaktır.

1.1.3. İlk Dönem Kilise Babaları ve Vahiy Anlayışı

İsa'nın ölümünden sonra zamanla Hristiyan cemaati içerisindeki vahiy anlayışı değişim geçirmiştir. İlk dönem Hristiyan cemaatlerinin dini önderleri konumundaki kilise babaları vahiy değişik anlamlarda kullanmışlardır. Bu kilise önderlerinin yazılarında vahiyyle yakın manalarda "apokoluptein" (açığa çıkarmak), "phaneroun" (ortaya çıkarmak, görünür kılmak), "déloun" (göstermek), "gnorizein" (bilinir kılmak) ve "oikonomia" (kurtuluş planı, yönetim) gibi ifadeler kullanılmıştır.¹⁷ İgnatyus'a göre, Tanrı, "kelime"de (Logos) kendini açıklamıştır. O, Magnesians (8:2) adlı eserinde tek Tanrı'nın kendini oğlu İsa Mesih aracılığı ile açıklamasından bahsetmektedir. Bu vahiy günahkâr insanlığın kurtuluşudur. İsa Mesih'in sözlerini duyup ona itaat etmek son derece önem arz etmektedir.

Hristiyanlığın üstünlüğünü göstermek için Grek felsefesiyle ilgilenen Justin Martir, Grek felsefesinin insani temellere oturduğunu bu yüzden de doğruya ulaşma ihtimalinin sınırlı kalacağına inanmıştır. Bunun karşısında ilahi bir vahiy temeline oturan Hristiyanlığın tam ve eksiksiz bilgiye ve gerçeğe ulaşacağını iddia etmiştir.¹⁸ Justin Martir "Logos" anlayışına çok büyük açılımlar kazandırmış ve Stoacı felsefedeki yaratılışın arkasındaki sebep olarak *Logos* doktrinini Yeni Ahit'e uyarlamıştır. Bu anlayışta Tanrı, herşeyi "Logos" aracılığıyla yaratmış¹⁹ ve Tanrı O'nun aracılığı ile konuşmayı devam ettirmiştir.²⁰ Bütün gerçek şeylerin Logos'ta bir kökeni vardır. Tanrı'nın inkarnasyonu ile ilahi vahiy son noktasına ulaşır.²¹ Bu şekilde İsa'da Tanrı'nın

¹⁶ Jensen, J (1967), "Revelation in NT", NCE.

¹⁷ Cranford, Lorin (1990), "Revelation", EEC.

¹⁸ Cranford, Lorin (1990), "Revelation", EEC.

¹⁹ II. Apoloji 6:3.

²⁰ Dialog, 62:4.

²¹ Dialog 127:4; I. Apoloji 63.

çok özel bir bilgisi vardır.²² İşte bu bilgi de, adına İnciller denen havarilerin hatıratındaki üstün doktrini içeren bilgidir.²³

İskenderiyeli Clement, Logos'un gerçek vahyin kaynağı olduğunu ifade etmiştir. O'na göre kilise bedenleşen Logos'un tam aydınlanmasına ev sahipliği yapan bir alıcı konumundadır. Origen de Logos doktrini üzerinde durmuştur. Marcion hareketinin Eski Ahit'i saf dışı bırakma gayretine reaksiyon olarak O, Eski Ahit'in vahiy mahsulu oluşuna dikkat çekerek Yeni Ahit ile birliğine vurgu yapmıştır. O'na göre insan ruhi temizlenme ile İncil'de verilen ve İsa ile ifşa olunan gerçek bilgiye yönelebilir. Kapodakyalı kilise babaları Basil, Gregory (Nysa) ve Gregory (Nazianzus) da daha çok Eunomius'un görüşlerine itiraz bağlamında görüşlerini açıklamışlardır. Eunomius, ilahi esas, öz insan aklıyla bilinebilir ve bunun herhangi bir gizemli tarafı yoktur demektedir. Onlar da cevap olarak ilahi öz'ün anlaşılmaz yapısına vurgu yapmışlar ve gizem olduğunu belirtmişlerdir. Agustin de İsa'yi vahiyde hem aracı hem de yol olarak tanımlamıştır. Bu tanımlama dördüncü İncil'deki tanımlamayla örtüşmektedir. Bu durumda yalnızca oğlu Baba'yı insanlık için bilinir hale getirebiliyordu. Bir peygamber olarak İsa'nın hem Eski hem de yeni Ahit'in üstadı olarak gören Agustin O'nun gerçek kurtuluşu anlattığını vurgulamaktadır.²⁴

1.1.4. Günümüz Vahiy İnancı

Hıristiyan inancında, İsa'nın şahsında ifadesini bulan vahiy, insanlık için kusursuz ve mükemmel bir örnektir. Tanrı, önceki peygamberlerden farklı olarak bu dönemde insanlarla birtakım sözler iletmek suretiyle iletişim kurmamıştır. Bu devirde, Tanrı'nın sözü insan kimliğine bürünmüş ve İsa'da beden olup, insanlar arasında yaşamıştır. Kutsal yazılar da Tanrının yönlendirmesiyle kaleme alınmışlardır. Bu durum, Yeni Ahit'te "Kutsal yazıların tümü Tanrı esinidir"²⁵ şeklinde ifade edilmiştir. Hıristiyanlar kutsal yazıların ilham edilmiş birer Tanrı sözü olduğuna inanmaktadır. Bu Tanrısal ilham, Kutsal Ruh tarafından kitapların yazarlarına yapılmıştır ve bu nedenle kitapların asıl yazarları Tanrı'dır. İnsanlar ise araç konumundadır.²⁶ Kutsal yazıları oluşturan

²² I. Apoloji 13:3; 63:13; Dialog 121:4.

²³ I. Apoloji 66:3; Dialog 102:5; 103:6-8; 104:1.

²⁴ Cranford, Lorin (1990), "Revelation", EEC.

²⁵ II. Timoteyus'a Mektup 3:16.

²⁶ Tanyu, Hikmet (1988), "Ahdi-Cedid", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt I, İstanbul.

kitaplar Tanrı'nın bu kendi kendini açıklamasını bildirir. Bir başka deyimle, bir bütün olarak ele alındığında, Kutsal Kitap kendini bir kurtarıcı olarak ortaya koyan İsa'nın, dolayısıyla Tanrı'nın öyküsüdür.²⁷

Hıristiyanlıkta temel olarak iki türlü vahiy vardır. İlki eski peygamberlere verilen vahiy çeşididir. İbrahim, Yakup ve Musa gibi peygamberlere gelen vahiyler bu türdendir. Bu tür vahiyde Tanrı melekleri aracılığı ile veya doğrudan peygamberliğe seçtiği insanla irtibat kurar ve O'na kendi mesajını iletir. İkinci tür vahiyde ise Tanrı'nın sözü vahiy alanında bedenleşmektedir. İsa'nın vahiy oluşu bu çeşittir ve bu türün tek örneği İsa'dır, yani diğer bir ifadeyle bu tür İsa'ya hastır. İsa'nın varlığı, vücudu, hayatı bütünüyle vahiydir. Yuhanna İncili'nin ilk bölümünde anlatıldığı gibi, Hıristiyan teolojisinde, O bizzat Tanrının kelimeleridir. Tanrı, O'nunla beden almış ve insanlar arasında dolaşmıştır.²⁸ Bu bağlamda tam ve mükemmel vahiy bir kitapta değil, bir insanda gerçekleşmiştir. Hıristiyanlar için Tanrı'yı ifşa eden, Tanrı'nın insana söylemek istediğini yaşamında ve şahsında en mükemmel şekilde anlatan İsa'dır. Kutsal yazıları oluşturan kitaplar ise, Tanrı'nın bu kendi kendini açıklamasını bildirir ve yorumlarlar.²⁹ Tanrı bu yolla ebedi mesajını İsa'da beşerileştirmiştir.³⁰ Tanrı'nın bütün vaatleri cevabını İsa Mesih'te "evet" olarak bulur.³¹ İsa vahyin aracı, içeriği, öznesi, nesnesi ve bizzat kendisidir.³²

Tanrı insana olan sevgisinden ötürü, kendini insanlara açıklamıştır. Böylece Tanrı insanın ve yaşamın amacı ve anlamı üzerine kendi kendine sorduğu sorulara yanıtlar getirmiş; sözler ve eylemler aracılığıyla kendi sırrını derece derece insanlara iletmiştir. Tanrı, bu açıklamayı yaparken yaratılmış şeylerde kendi hakkında verdiği tanıklığın ötesinde ilk önce atalara kendini göstermiş, onlarla konuşmuş, onlarla kurtuluşu vaat etmiş ve onlara antlaşma yapmıştır. Hıristiyan inancına göre, Tanrı ilk önce Nuh aracılığı ile kendisi ve tüm canlı yaratıklar arasında bir antlaşma yapmıştır. Ardından Tanrı İbrahim'i seçmiş ve O'nunla ve O'nun soyundan geleceklerle de antlaşmayı yenilemiştir. Musa aracılığıyla kutsal yasalar dizini oluşturan Tanrı, iyiyi ve kötüyü insanlığa aktararak onları doğru yolu bulmaları noktasında uyarmıştır. Ve nihayet, Tanrı

²⁷ Kılıç, age, s.216.

²⁸ Yuhanna 1:1-19.

²⁹ Thomas Michel (1992), *Hıristiyan Tanrıbilimine Giriş*, Ohan Basımevi, İstanbul, s.17-8.

³⁰ Michel, age, s.20.

³¹ II. Korintliler :20.

³² Deninger, Johannes (1987), "Revelation", ERE.

antlaşmasını bütün zamanlar için geçerli kıldığı öz oğlunu göndererek kendisini tamamen açıklamıştır. Oğlu, Baba'nın kesin sözüdür, O'ndan sonra başka vahiy gelmeyecektir.³³

1.2. Yeni Ahit'in Oluşumu

Yeni Ahit, Kitab-ı Mukaddes'in ikinci bölümüdür. Kitab-ı Mukaddes'in ilk bölümü olan Tanah, Yahudiler ve Hıristiyanlar tarafından ortak olarak (bazı kitaplar hariç) kutsal kabul edilmektedir. Ahd-i Atik³⁴ veya Tanah diye de ifade edilen Eski Ahit bölümü Tevrat (Tora), Peygamberler (Neviim), kitaplar (Ketuvim) olmak üzere üç ayrı bölümden oluşmaktadır. Bu kitaplardan ilki olan ve beş ayrı bölümden oluşan Tora, Yunanca Pentatök, İslami literatürde hem Tevrat hem de esfar-ı hamse diye bilinmektedir. Bu kısım, Yahudi kutsal kitap külliyatı içerisinde Musa'ya indirildiğine inanılan en önemli bölümdür. Bunun dışında peygamberlerin ve mücadelelerinin anlatıldığı Neviim (Peygamberler) ve değişik kitaplardan oluşan Ketuviim (Kitaplar) diğer iki bölümü oluştururlar.

Kutsal kitabın ikinci bölümü Ahd-i cedid veya Yeni Ahit diye bilinir. Toplam yirmi yedi kitaptan oluşan bu bölüm Hıristiyanların kutsal metinlerini içerir. Yeni Ahit İngilizcede The New Testament³⁵ diye ifade edilmektedir. İnciller (Gospels) ise bu koleksiyonun yalnızca ilk dört kitabını (% 47'sini)³⁶ oluşturur. Ardından Elçilerin İşleri, Pavlus'un Mektupları (on dört adet)³⁷, Katolik Mektuplar (yedi adet) ve Vahiy bölümü gelir.

³³ Catholic Church (2000), *Katolik Kilisesi Din ve Ahlak İlkeleri*, Çev. Dominik Pamir, Yaylacık Matbaası, İstanbul, s.39.

³⁴ Kutsal kitabın birinci bölümü Eski Ahid diye de bilinir. Bu ifade Hıristiyanlara ait olup Yahudiler bu ifadeyi kullanmadıkları gibi bu ifadeden rahatsızlık duymaktadırlar. Konuyla ilgili güzel bir örnek olması hasebiyle bir alıntıya yer veriyoruz: "Lütfen Yahudiliğin Kutsal kitabına Eski Ahit demeyin. Çünkü bu Hıristiyanlar tarafından verilen bir isimdir. Yahudiler için bu iltifatçı olmayan bir çağrışım yapar. Birçok Hıristiyan Tanrı ile Yahudi halkı arasındaki özel anlaşmanın geri alındığını ve eski İsrail'den kilisenin yeni İsrail'ine verildiğine inanır. Hıristiyanlar Yahudilerin Tora'sının yeni ve iyileştirilmiş bir versiyonla önceki Ahit'i eski ve demode yapan Yeni Ahit ile değiştirildiğini iddia eder. Tora'yı Yahudiler için öylesine değerli kılan her zaman yeni, taze ve her nesil için anlamlı kalmasıdır. Yahudiler için "eski" ahit değildir; "tek" ahit'tir. Blech, Rabi Benjamin (2003), *Neden ve Niçinleriyle Yahudilik*, Gözlem yayınları, İstanbul, s.98.

³⁵ Bu ifadenin yanlış olduğunu, bunun yerine The New Covenant ifadesinin kullanılmasının gerektiğini ifade edenler de vardır. Bkz. Hunter, C.F. (1937), *The New Testament: their writers and their message*, 3rd edition, Methodist Sunday School Department, London, s.1.

³⁶ Patzia, Arthur (1995), *The Making of The New Testament*, InterVarsity Press, ABD, s.101.

³⁷ Bilim çevrelerince bu mektuplardan sadece yedi tanesinin kesin olarak Pavlus'a ait olduğu dile getirilmektedir. Bunlar Selaniklilere I. Mektup, Galatyalılara Mektup, I. Korintliler, II. Korintliler,

Hiristiyan düşüncesine göre İsrailoğulları Tanrı ile yaptıkları ahde uymayınca Tanrı, İsa vasıtasıyla bu ahdi yenilemiştir: “Bu nedenle, çağrılmış olanların vaat edilen sonsuz mirası almaları için Mesih, yeni bir antlaşmanın aracısı olmuştur. Kendisi, onları birinci antlaşma zamanında işledikleri suçlardan kurtarmak için fidye olarak öldü.”³⁸ İsa ile yapılan bu ahit yeni ve geçerli olan ahit sayılmış ve bu ahdin yazılı hale getirilmiş dokümanları da “Yeni Ahit” adını almıştır. Ancak bu isim II. asrın sonlarına doğru kullanılmaya başlamıştır.

İsa döneminde İbranice, Aramice ve Grekçe Filistin ve çevresinde konuşulmaktaydı. Fakat özellikle Filistin’de halk arasında Aramice’nin yaygın olarak konuşulduğu bilinmektedir. Bunun yanında Grekçe ise edebiyat ve ticaret diliydi. Özellikle İsa sonrası dönemde Grekçe’nin Akdeniz havzasında en etkin dil olduğu bilinmektedir. Filistin ve yöresindeki halkın Arami dilinde konuştuğu düşünülünce, İsa’nın da bu dili kullanmış olması kuvvetle muhtemeldir. Elimize ulaşan en eski İncil nüshaları ise Grekçe olarak yazılmıştır. Yeni Ahit’in en eski yazması da MS.130’lu yıllara dayanmaktadır. Grekçe olan bu yazma sadece Yuhanna İncili’nin 18:31–33 arası cümlelerini içermekte olup İngiltere’deki Roylands Kütüphanesine bulunmaktadır. Bugün değişik Yeni Ahit parçalarını içeren 5309 Yeni Ahit yazması bulunmaktadır.³⁹ Aramice’nin yaygın olarak kullanıldığı bu ortamda, Matta İncilinin Aramice yazıldığı ve orijinal nüshasının kaybolduğu ifade edilmektedir.

Yeni Ahit’in yazımı İsa sonrası dönemde gerçekleşmiştir. Yeni Ahit kitapları içerisinde ilk yazılan bölüm Pavlus’un Mektupları’dır. Bu mektuplardan en eski tarihli de yaklaşık MS. 49–51 yıllarında Selanikilere yazılan I. Mektuptur.⁴⁰ Genel kanaate göre, Pavlus’un diğer mektupları ardından Sinoptik İnciller, sonra da Yuhanna’ya nispet edilen İncil ve Vahiy kitabı sırasıyla yazıya geçirilmiştir. Petrus’a nispet edilen II. Mektubun yazılış tarihi ise miladi 150 yıllarıdır ve en geç yazılan metin kabul edilmektedir.⁴¹ Bu sıralamada herhangi bir kesinlik sözkonusu değildir. Yuhanna

Romalılara Mektup, Filibelilere Mektup, Filimun’a Mektup’tur. Daha detaylı bilgi için bkz. Ed. Wayne A. Meeks (1972), *The Writings of St. Paul*, W.W. Norton & Company, New York, ss. 3-107.

³⁸ İbranilere Mektup, 9:15.

³⁹ Wickwire, Daniel (1999), *Kutsal Kitabın Değişmezliği*, Lütuf Yayınları, İstanbul, s.279.

⁴⁰ Meeks, age., s.3.

⁴¹ Aune, David E. (2003), *The Westminster Dictionary of New Testament & Early Christian Literature & Rhetoric*, John Knox Press, Kentucky, s.460.

İncili'nin en eski İncil olduğu ve Helenistik geleneğin İncili değil bilakis Filistin yöresi Yahudiliğini en iyi yansıtan İncil olduğu da öne sürülmektedir.

Genel kanaate göre ana cemaatler, ikinci asrın ilk döneminde yazılı İncillere sahiptiler. Suriye'deki gruplar Matta'yı, Yunanistan'dakiler Luka'yı, Roma'dakiler ise Markos İncili'ni kullanıyorlardı. Erken dönem kilise babaları İncillere atıfta buldukları zaman yazar ismi zikretmemektedirler. İkinci yüzyılda değişik Hıristiyan grupları arasında birçok İncil kullanılmaktaydı. Fakat bu kitaplardan kanonikleşenlerin, resmi otorite kazananların listesi net değildi. Belli grupların ellerinde bazı koleksiyonlar mevcuttu ve bunu denetleyecek bir otorite de yoktu. Bu yüzyılın sonuna doğru -etkisini yavaş yavaş yazılı literatüre bıraksa da- şifahi geleneğin hâlâ etkin olduğunu görülmektedir. Üzerinde durulması gereken bir konu da, burada kutsal olanın, otorite olan, el üstünde tutulan materyal İsa'nın sözleridir, metinler değildir.⁴² O dönemin insanı için ağızdan ağza aktarılan İsa'nın sözleri çok önemliydi. Bu çerçevede, iki kapak arasına alınan yazılı bir metin İsa'nın sözlerini barındırması yönüyle değerlendirilirdi. Yoksa kitabın, yazılı metnin kutsallığı ve saygınlığı kendiliğinden değil, içindeki İsa'nın sözleri sebebiyleydi.

İncillerden kutsal yazı olarak bahseden ilk metinlerden birisi yaklaşık M. 150 yıllarında yazılan II. Clement diye isimlendirilen mektuptur.⁴³ Justin ise bu yazılardan "havarilerin hatıratı" ve "peygamberlerin yazıları" şeklinde bahsetmektedir. O, havarilerden "bizim kurtarıcı İsa Mesih'le ilgili her şeye ait anılarını yazarlar" diye söz etmektedir.⁴⁴

Kısaca Yeni Ahit, içinde yirmi yedi kitabı barındıran ve MS. 50-150 yılları arasında yaklaşık bir asır sürecince kaleme alınan Hıristiyanlara ait özel kutsal kitaplar koleksiyonuna verilen addır.⁴⁵ Bu süreç, İsa ve kutsal kitap, İsa sonrası Hıristiyanlığın durumu ve havariler ve İncillerin yazımı şeklinde üç alt başlıkta incelenecektir.

⁴² Piper, O.A.(1962), "Gospel", *The Interpreter's Dictionary of The Bible*, Vol.2, Abingdon Press, New York.

⁴³ Grant, Robert M.(1965), *The Formation of The New Testament*, Harper &Row Publishers, New York, s.87.

⁴⁴ Apoloji, I, 66, 3 ve 67, 3; Grant, age, ss. 131- 136; Tanyu, Hikmet (1998), "Ahd-i Cedid", DİA..

⁴⁵ Goodspeed, Edgar J. (1926), *The Formation of The New Testament*, The University of Chicago Press, Chicago, s.1.

1.2.1. İsa ve İncil

İsa, Yahudilerin yaşadığı bir bölgede, Yahudi bir anneden dünyaya gelmiştir. Kendisi daha küçük yaşta iken mabede gitmiş, Tevrat okumuş ve Eski Ahit'le içli dışlı olmuştur. Adetlerini, törelerini Yahudi geleneklerine göre yapmış ve o şekilde yaşamıştır. Tebliğe başladığında ise eski şeriatı tamamen kaldırmak değil, bilakis tamamlamak için gönderildiğini ifade etmiştir.⁴⁶ İsrailoğullarının arasında doğmuş ve yetişmiş birisi olarak İsa, Yahudilere kendi öğretilerini tebliğ etmiş, onlara eski şeriatlerine ek ve bazen de değişik olarak bir takım esaslar sunmuştur. İsa zamanında tam manasıyla kanon sürecini tamamlamış olmasa da Eski Ahit'e ait metinler, geçerli bir kitap olarak hem mabette Yahudi din bilginleri tarafından okunuyor hem de halk nazarında kutsal yazılar olarak saygı görüyordu. Bu yüzden İsa, bu kitaplara sayısız atıfta bulunmuştur. Matta İncili'nde İsa, "Kutsal yasayı ya da peygamberlerin sözlerini geçersiz kılmak için geldiğimi sanmayın. Ben geçersiz kılmaya değil, tamamlamaya geldim"⁴⁷ ifadesini kullanarak kendisinin süreci tamamlayıcı rolüne dikkatleri çekmiştir. İsa'nın Eski Ahit'i referans olarak göstermesi, ifadelerinde kullanması, mabette okuması ve uygulaması, Eski Ahit'in ilk Hristiyan cemaati tarafından kutsal kitap olarak kullanımının devamlılığını sağlamıştır. Çünkü bizzat İsa'nın kendisi, Yahudi kutsal kitaplarını, Tanrı'nın vahyi, doğru yola sevk eden araçlar olarak görmüş ve bu kitapları saf dışı bırakmaya yönelik tavırları da reddetmiştir.⁴⁸

Kısaca İsa, Eski Ahit'i kutsal kitap olarak tapınakta okumuş ve insanlara Eski Ahit'ten pasajlar aktarmıştır. Buna karşın, sözlü geleneğe ve insan kurallarına dayanıyor dediği⁴⁹ yerleşik haham sistemini şiddetli ve sert bir üslupla eleştirince Yahudi din büyükleriyle ilişkileri gerilmiştir. Çağdaş bir Yahudi araştırmacısının ifadesiyle

" İsa, Gamliel ekolünden, Esseni yaşam biçimi olan zühdü seçmiş, mutekit ve besbelli münevver bir Yahudi'dir. Dönem gereği neredeyse her bakımdan çöküntüye uğramış ve pagan inanışın işgali altında inilleyen dindaşlarını bir ölçüde canlandırmak istemiş, Tevrat bütünü'nün Nebiler bölümünde örneklerine çokça

⁴⁶ Matta 5:17.

⁴⁷ Matta 5:17.

⁴⁸ Beare, F.W. (1962), "Canon of NT", *The Interpreter's Dictionary of The Bible*, Vol.I, Abingdon Press, New York.

⁴⁹ Matta 15/1-20; Markos 7/ 1-13.

rastlanabilecek bir şekilde önceki nebilerin yolunu tutarak halkı arasına karışmış ve ilahi prensiplere dayalı Yahudi yaşam biçiminin ihyasını amaçlamıştır.”⁵⁰

İncil ise, İsa ve insanlığa getirmiş olduğu kurtuluş öğretisini ifade eden ve iyi haber manasına gelen bir isimdir. İncil sözcüğü, Grekçe’de “euaggelion”, Latince’de ise “evangelium” kelimeleri ile karşılanmaktadır.⁵¹ “Eu” iyi manasına gelmektedir, “aggelos” ise elçi, haberi duyuran manasındadır. İlk zamanlarda euaggelion iyi haber getiren elçiye verilen ödülü, müjdeyi ifade etmek için kullanılmıştır: “...Madem öyle sana benim söyleyeceğim işte bu kadar, odeysseus buraya dönecek derim, bir de ant içerim, sonra verirsin müjdem...”⁵² İngilizce İncil anlamında kullanılan Gospel, Anglo-Saxon bir terim olan god (good) yani iyi ile spel (tale, tidings) yani haber, hikâyeler anlamına gelen iki kelimenin birleşmesinden ortaya çıkmıştır. Bugün İngilizce’de good news yani iyi haber, müjde olarak kullanılmaktadır.⁵³ Bu kelime muhtemelen “God story”, yani “Tanrı sözü” manasındadır. Bununla birlikte iyi haber (good news) şeklindeki kullanım bugün Hıristiyan dünyası içinde tercih edilen yaygın şeklidir. Bu kelime daha sonra Gospel şeklinde kullanılmaya başlanmıştır.

Daha sonraları euaggelion, mesajın içeriğini ve müjdeli haberin bizzat kendisini ifade etmek için kullanılmış ve özellikle de askeri zaferlerin ilanı, duyurulması bu kelime ile karşılanmıştır. Bu kelime zamanla dini ifade biçimi olarak, imparator kültü ile ilgili düzenlemeler, özellikle de imparatorların doğum ilanları ve taç giyme törenleri için kullanılmıştır.⁵⁴

Yetmişler tercümesi yapılırken çevirmenler İbranice b-ş-r (Arapça beşşere, Büşra) kelimesine karşılık olarak “euaggelion” kelimesini kullanmışlardır. II. Samuel 18:22’de “..Sana ödül kazandıracak bir haberin yok ki..” cümlesinde ödül manasında, yine II. Samuel 18/25’te “..Kral, tek başına geliyorsa iyi haber getiriyor demektir, dedi” ifadelerinde de iyi haber manasında yer alan bu kelime, II. Krallar 7/9’da “Bugün müjde günü” kalıbında da müjde olarak ifade edilmiştir.

⁵⁰ Yusuf Altıntaş (2002), *Dinler Tarihi Araştırmaları*, Dinler Tarihi Derneği Yayınları, c. III, Ankara, s. 182.

⁵¹ Piper, O.A.(1962), “Gospel”, *The Interpreter’s Dictionary of The Bible*, Vol.2, Abingdon Press, New York.

⁵² Homeros 14:152–3.

⁵³ Bird, Thomas E. (1945), *A Study of Gospels*, Burns Oates and Washbourne Press, London, s.2.

⁵⁴ Hartman, L.F. (2003), “Gospel”, *New Catholic Encyclopedia*, 2. Baskı, Vol.6, The Catholic University of America.

Yetmişler Tercümesi'nde bu kelime genelde, duyurmak, ilan etmek gibi anlamlara gelmektedir. Nahum'da ve Mezmurlar'da "euaggelizein" kurtuluş haberini, müjdesini ilan olarak geçmektedir. Söz konusu yerlerde, müjdeyi duyuran elçi, kurtuluş anının çok yakın olduğunu ilan etmektedir. Tanrı, kral olarak hükmedecektir ve bu çağ başlamak üzeredir. Kelime, bu yönü itibariyle de eskatolojik anlam içermektedir.

İşaya kitabında "Ey Siyon'a müjde getiren, yüksek dağa çık!"⁵⁵ ve "dağları aşıp gelen müjdecinin ayakları ne güzeldir! O müjdeci ki esenlik duyuruyor. İyilik müjdesi getiriyor, kurtuluş haberi veriyor."⁵⁶ ifadesinde ise kelime, müjde anlamındadır. Yine İşaya kitabında "Bütün Saba halkı geliyor, altın ve günnük getiriyor. RAB'bin erdemlerini ilan ediyorlar."⁵⁷ ve "Egemen RAB'bin ruhu üzerimdedir. Çünkü O beni yoksullara müjde iletmek için meshetti."⁵⁸ cümlelerinde İncil kelime köküyle aynı kelimeler müjde manasında kullanılmıştır. Aynı şekilde Nahum Kitabı'nda "İşte müjde getirenin ayakları dağları aşıp geliyor, size esenlik haberini getiriyor."⁵⁹ ifadesinde de kelimelerin kökü aynıdır. Mezmurlar'da da "Rab buyruk verdi, büyük bir kadın topluluğu duyurdu müjdeyi"⁶⁰ ifadesinde ve Mezmurlar "ezgi söyleyin rabbin adını övün, her gün duyurun kurtuluşunu"⁶¹ tabirinde de yine aynı kelime kökü yer almıştır.

İsa İncil'i "kurtuluşa götüren iyi haber" anlamında kullanmıştır. O, İncillerde Müjde'yi insanlara duyuran Tanrı elçisi olarak göze çarpmaktadır.⁶² O'nun müjdeli haberi Tanrı'nın Krallığı'nın duyurulması, ilan edilmesidir.⁶³ İsa'nın, kurtarıcı mesajı ifade etmek için İbranice b-ş-r kelimesini kullanmış olması muhtemeldir. Grekçe konuşan kiliseler ise evangelion kelimesi ve türevlerini kullanmışlardır.⁶⁴ İlk dönem kiliselerde, duyuruyu, ilanı ifade etmek için *kerigma* kelimesi de kullanılmıştır. Grekçe bir kelime olan kerigma ilan, duyuru, habercinin getirdiği şey manasına gelmektedir. Günümüz Türkçesine bildiri ve fiil halinde de bildirmek şeklinde geçen bu kelime bir nevi

⁵⁵ İşaya 40:9.

⁵⁶ İşaya 52:7.

⁵⁷ İşaya 60:6.

⁵⁸ İşaya 61:1.

⁵⁹ Nahum Kitabı 1:15.

⁶⁰ Mezmurlar 68:11.

⁶¹ Mezmurlar 96:2.

⁶² Luka 4:16-19; 7:22; Mat 11:5.

⁶³ Markos 1:14-5; Mat 4:23, 9:35, 24:14.

⁶⁴ Piper, O.A.(1962), "Gospel", *The Interpreter's Dictionary of The Bible*, Vol.2, Abingdon Press, New York.

Hristiyanlık inancının tebliğ kelimesi yerine kullanılan bir ifade olmuştur. İsa ve takipçilerinin Tanrı'nın adıyla Hristiyan olmayanlara yaptıkları dinsel ilanın adıdır. Yeni Ahit'te sekiz kez geçen bu kelimelerin altısı Pavlus'un mektuplarında ikisi de Sinoptik İncillerde yer alır. Kerigma, Tanrı'nın yaklaşan egemenliğinin duyurulması, ilan edilmesi, İsa Mesih'in ve O'nun fonksiyonun anlatılması anlamına gelmektedir. Bu mesajın özünü İsa Mesih'in insanlık için yüklendiği fonksiyon oluşturur. Kerysso fiili de, ilan etmek, duyurmak manasına gelmektedir. Fiil formunda Tanrının Krallığı ve Tanrı'nın peygamberleri aracılığı ile önceden haber verdiği, Tanrı'nın İncilini ifade etmek manasında Yeni Ahit'te altmış bir defa geçmektedir.⁶⁵ Buna göre kerigma; İsa Mesih'in insanlık için çarmıhta ölmesi, yeniden dirilmesi, göğe yükselişi ve yargı için yeniden gelecek olacağı şeklindeki bir mesajdır. Mesajın özü İsa Mesih'in Hristiyan inancında üstlendiği konumla aynıdır: Kurtuluş, çarmıh, yeniden dirilme ve ikinci geliş. Bu mesajın muhatabı bütün insanlıktır. İkinci asır savunmacıları Hristiyanlığa karşı atılan iftiralara karşı kerigmada değişikliğe gitmişler ve bu suçlamaları reddetmek için ihtiyaç duydukları konulara ve argümanlara eğilerek duyurularını o şekilde yönlendirmişlerdir. Bununla birlikte onların temel görevleri ve hedefleri pagan kitlesini Hristiyan yapmak için onlara misyon amaçlı bir duyuru idi. Hristiyan inanç ve ibadet okullarının teşekkülü ve kutsal yazılar hakkındaki yorumların artması ve yaygınlaşp toplumda yer edinmesiyle kerigmatik yaklaşım genellikle kilise babaları tarafından terkedilmiştir.⁶⁶

Havarilere göre İncil, "İsa'nın çile, ölüm ve yeniden dirilme ile insanlığa sunduğu ilahi kurtuluşun mutlu haberi, müjdesi" idi.⁶⁷ Bu en çok Pavlus'un yazılarında görülür. O, İncil kelimesini isim olarak (euangelion) altmış defa, fiil şeklinde ise yirmi defa kullanmaktadır. Yine Pavlus bu mesajı, Tanrı'dan geldiğini iddia ederek "Tanrı'nın İncili"⁶⁸ Mesih'le ve O'nun kurtarıcılık rolü ile ilgili olduğu için "Mesih'in İncili"⁶⁹ diye isimlendirir. Bunun yanında Pavlus "Benim İncilim"⁷⁰ şeklinde ifadeler de başvurmuştur. Pavlus, Galatyalıların Yahudi din öğretmenlerinin etkisi altında kalarak

⁶⁵ Murphy, F.X. (2003), "Kerygma", *New Catholic Encyclopedia*, 2. Baskı, Vol.8, The Catholic University of America.

⁶⁶ Murphy, F.X. (2003), "Kerygma", NCE.

⁶⁷ Elçilerin İşleri 5:42; 14:6, 20; 15:20.

⁶⁸ Romalılar 1:1; 15:16; 2 Korintliler 11:7.

⁶⁹ Romalılar 15:19; 1 Korintliler 9:12; 2 Korintliler 2:12; 9:13.

⁷⁰ Romalılar 2:16; 2 Timoteyus 2:8.

iyi bir Hıristiyan, Mesih inancısı olmak için sünnet olmak ve Musa'nın yasasına uymak gerektiğine inandıklarını görünce İncil'le (müjdeyle) ilgili şu ifadeleri yer verir:

“Sizi Mesih'in lütfuyla çağırını bırakıp değişik bir müjdeye böylesine çabuk dönmenize şaşıyorum. Aslında başka bir müjde yoktur. Ancak aklınızı karıştıran ve Mesih'in müjdesini karıştırmak isteyen kimseler vardır. Biz ya da gökten bir melek bile size bildirdiğimiz müjdeye ters bir şey bildirirse, lanet olsun ona!Kardeşlerim, yaydığım müjdenin insan uydurması olmadığını bilmenizi istiyorum. Ben bu müjdeyi insandan almadım, kimseden de öğrenmedim. Bunu bana İsa Mesih açıkladı.”⁷¹

Markos İncili'nin ilk ifadelerinden de anlaşılacağı üzere İnciller İsa'yla ilgili havarilerin hatıratıdır. Bu manada İncillerde, İncil'in yazılı bir kitap olduğu şeklinde bir ifadeye ve atfa rastlanmaz. İkinci asırda İnciller ve Yeni Ahit bir kitap anlamında Justin tarafından ifade edilmiştir.⁷² Erken dönem kilise, İncil kelimesini her zaman tekil olarak kullanmaktadır. Yeni Ahit'in içinde de İncil hiçbir yerde çoğul olarak yer almamaktadır. Hıristiyan inancında bugünkü İnciller bir müjdeden çıkan dörtlü form olarak kabul edilmektedir. O yüzden dört ayrı İncil kelimesi için bir İncil'in dört farklı bakış açısıyla bize sunulması yorumu tercih edilmektedir. Erken dönem kilise İncillere “kata” kelimesini dâhil etmiştir. Grekçe “kata” yani –e göre kelimesi ile “Matta'ya göre”, “Markos'a göre”, “Luka'ya göre” ve “Yuhanna'ya göre İncil” tabiri doğmuştur.⁷³

İnciller ilk olarak kaleme alındıkları dönemde isimsiz olarak yazılmışlardır. Şifahi geleneğin hüküm sürmesi bunda etkili olmuştur. Bu İncillerden hiçbiri, yazarının ismini taşıymıyordu. Şu an itibarıyla üzerlerinde bulunan isimler bir koleksiyon haline getirildiklerinde, metinleri birbirinden ayırmak için kullanılmıştır.⁷⁴

Yeni Ahit'te İncil, Tanrının İsa'da gerçekleştirdiği kurtuluş planının gizemi⁷⁵ ve gerçeklik sözü olarak⁷⁶ ifade edilir. Pastoral mektuplar ise Pavlus'tan miras bırakılan, İncil'in bir güven kaynağı olduğunu ve onu gnostik düşüncelerden korumak gerektiğini ifade etmektedir.⁷⁷ I. Petrus'ta İncil, “Tanrı sözü” olarak geçmektedir.⁷⁸ Yine İsa

⁷¹ Galatyalılara Mektup 1.6-12.

⁷² Apoloji.1:66; Dialog 10:2, 11, Bkz. Grant, age, ss.133-136.

⁷³ Metzger, Bruce (1997), *The Canon of The New Testament*, Clarendon Press, UK, s. 302-3; Aune, age, s.205.

⁷⁴ Brown, Schuyler (1989), *The Origins of Christianity*, Oxford University Press, Oxford, s.136.

⁷⁵ Romalılara Mektup.16:25-6; Efeslilere Mektup 1:9-14; 6:19.

⁷⁶ Efeslilere Mektup 1.13.

⁷⁷ 1 Timoteyus'a Mektup. 6.20-1; 2.Timoteyus'a Mektup 1.14; 2.8-14.

⁷⁸ 1: 23-25.

Nasıra'daki meşhur vaazında İşıya kitabından alıntı yaparak⁷⁹ kendi misyonunun ruhunu açıklamıştır: “Rabbin ruhu benim üzerimdedir. Çünkü o beni müjdeyi yoksullara duyurmam için meshetti”.⁸⁰ Bu noktada İncil, Tanrı'nın İsa Mesih'teki kurtarıcı faaliyeti ve onda iman etmeye dair bir sesleniş, çağrı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yine İncil kökünden türeyen evangelical sözcüğü ilk olarak ikinci yüzyılda evangel kelimesinden türemiş bir sıfat olarak “İncil’le ilgili” anlamında ve “İncil’le uyum içinde olma”yı tanımlayan bir kelime olarak kullanıldı. Özellikle İsa Mesih’in istekleri doğrultusunda yaşanan bir hayat için “evangelical” ifadesi tercih edildi. Daha sonra bu kullanımlar yerini fakirlik, iffet, itaat gibi evangelic tavsiyelere bıraktı. Reformasyon döneminde bu deyim yeni bir anlam kazandı. Martin Luther, evangelical kelimesini düşüncelerini, niyetlerini, öğretilerini İncil’den alma olarak tanımladı. Arkasından kelime Reformasyon hareketinin kendisi ve taraftarları için de kullanılmaya başlandı.

Kısacası, İsa zamanında yazılı bir kitap olarak İncil’den söz edilmemekte ve İsa da böyle bir ifade kullanmamaktadır. Hıristiyan teologlar İsa’ya kitap halinde İncil verilmediğinde hemfikirdirler. İncil diye zikredilen ifade insanlara duyurulan bir mesajdır. Hıristiyan teolojisine göre, İsa İncil’in kendisidir. İlahi mesajın ve vahyin kendisiyle gerçekleştiği vahiydir. İncil’in kitap anlamında kullanılması İsa’dan çok sonra II. yüzyılın ortalarına doğru “havarilerin hatıratı” anlamında Justin tarafından olmuştur.⁸¹

1.2.2. İsa Sonrası Hıristiyanlığın Durumu ve Şifahi Dönem

1.2.2.1. Tarihsel Süreç

Hıristiyan inancına göre İsa, yaklaşık olarak MS.30 yılında çarınha gerilmiştir. İsa sonrası Hıristiyan gruplarının önderleri konumundaki insanlar, İsa'nın on iki havarisiydi. Yahuda, havarilikten çıkarılmış, yerine kura sonucu Mattias getirilmiştir⁸². İsa sonrası, havarilere Petrus başkanlık etmiştir. İsa, İncillerde Petrus’a “Sen Petrus’sun

⁷⁹ İşıya 61:1.

⁸⁰ Luka 4:18.

⁸¹ Cranford, Lorin (1990), “Revelation”, *Encyclopedia of Early Christianity*, Vol. II, Garland Press, New York&London.

⁸² Elçilerin İşleri 1:15-26; Ayrıca Pavlus’un havariliği için bkz. Aydın, Fuat (2002), “Hz. İsa Sonrası Tartışma Konularından Havarilik ve Pavlus’un Havarilik Anlayışı”, *Dinler Tarihi Araştırmaları-III, Hıristiyanlık*, Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara, s.71-93.

ve ben topluluğumu (kilisemi) bu kayanın üzerine kuracağım.”⁸³ diye seslenerek adeta daha yaşamında iken vefatı sonrasında kendisini takip edecek olan topluluğa kimin başkanlık edeceğini bildirmiştir.

İsa’dan sonra O’na inananların ağırlıklı olarak yaşadığı yer Kudüs’tü. Havarî Petrus’un bu dönemde genel olarak lider olarak görülen birisi olduğunu görmekteyiz. İncillere göre İsa, dirildikten sonra geçirdiği kırk günlük süre zarfında, havarilerine, ilan ettiği Tanrı’nın krallığı hakkında direktifler verdi. Konuşmalarında Kutsal Ruh ininceye kadar Kudüs’te kalmalarını ve oradan ayrılmamalarını emretti. Böylece bu güçle donanmış olarak Yahudiye’de, Kudüs’te, Samiriye’de ve bütün dünyada İsa’ya tanıklık edebileceklerdi.⁸⁴ İsa’nın göğe alınmasından on gün sonra, Yahudilerin Pentokost bayramında, Kutsal Ruh, fırtına gürültüleri ve yabancı dil nutukları arasında yüz yirmi kişilik bir topluluğa indi. Aynı gün üç bin Yahudinin bu yeni inanç sistemini kabul ettiğine, böylelikle bu Pentokost bayramıyla Kilise tarihinin başladığına inanılmaktadır.⁸⁵

İsa’nın vefatı sonrasında, havarî Yakup’un başkanlığında ana damardan farklı olarak bir başka kol gelişmiştir. Daha sonra Ebionitler adını alacak olan bu grup, yapısı içinde sadece Yahudi kökenli Hristiyanlar (Ebionitler) barındırmaktaydı. Kudüs topluluğu, ilk kilise grubu olması nedeniyle kilise babaları tarafından bu dönemde "Ana Kilise" adıyla isimlendirilmiştir.⁸⁶

Bu hareketin müntesipleri, Yahudiliğe bağlı kalmaya devam etmişlerdir. Bir yandan mabede giderken diğer yandan da havariler ile irtibat halinde olarak toplantılara, dualara katılmışlardır. Yeni üyelerin çoğalması Yahudi Yüksek Kurulu Sanhedrin’in rahatsız olmasına neden oldu. İsa adını yaymaktan vazgeçmeleri için havariler iki kez uyarıldılar ve tevkif edilip, kırbaçlandılar. Meşhur Yahudi din bilgini Gamaliel’in öğüdü üzerine Yahudiler yeni inananlara bir müddet sıkıntı vermekten vazgeçtiler. Fakat Stephan İsa’nın Eski Ahit’i lağvettiği konusundan söz edince Yahudiler tarafından taşlanmıştır.⁸⁷

Böylelikle Stephan Hristiyanlığın ilk şehidi kabul edilmiştir. Bu durum, bilhassa

⁸³ Matta 16:18.

⁸⁴ Elçilerin İşleri 1:8.

⁸⁵ Bihlmeyer, K ve Tuchle, H. (1972), *I. ve IV. yy’da Hristiyanlık*, Çev. Antun Göral, Güler Matbaası, İstanbul, s.17.

⁸⁶ Altınışık, Kenan (2004), *5500 Yılın Tanıkları Süryaniler*, Altan Matbaacılık, İstanbul. s.20.

⁸⁷ Bihlmeyer-Tuchle, age, s.18.

Yahudiye dışındaki İsa taraftarları için problem oluşturmuştur. Havariler haricinde baskıya maruz kalan birçok inanan peyderpey Kudüs'ü terketmişlerdir.⁸⁸ İsa sonrasında Stephan'ın öldürülmesi ve Petrus'un hapse atılmasıyla diğer öğrenciler Kudüs'ü terke zorlandılar. Netice olarak çekirdek cemaat dağıldı ve her grup ayrılırken yanlarında Kudüs'teki uygulama ve bilgilere ait hatıralarla ayrıldılar. Tabi ki kendileriyle birlikte götürdükleri bilgiler –özellikle de detaylara ait bilgiler- zamanla bulanıklaşmıştır.⁸⁹ İlerleyen süreç içerisinde İsa'nın bu yeni topluluğu, Yahudilerin uyguladıkları baskı ve kovuşturmalar sonucunda dağılma sürecine girmiştir. Yahudilerin sempatisini kazanmak amacıyla Kral Hirodes Agrippa⁹⁰ Yuhanna'nın kardeşi havari büyük Yakup'u da bu dönemde öldürtmüştür.⁹¹

İsa'nın vefatı sonrasında Kudüs'teki cemaatin baskı altında kalması sebebiyle dışarı açılan gruplar, ilk aşamada İncil mesajı Filistin'in diğer bölgelerine duyurmaya başlamıştır. Bu çerçevede Filip, Samiriye'de İsa ve öğretisini yaymış, dağılan topluluğun bir bölümü de Antakya şehrine giderek burada yaşayan ve putperest Süryaniler ile Yahudiler'den oluşan yerli halka Hıristiyanlık inancını anlatmışlardır. Miladi 35–50 yılları arasında bölge insanları hızla bu yeni inancını benimsemiştir.⁹² Bu yörelere Hıristiyanlığın, havari Petrus, arkadaşı Tomas, O'nun kardeşi Adday ve onların öğrencileri Agay ve Mara aracılığıyla geldiğine inanılmaktadır.⁹³ Böylece Süryani ve Yahudiler'den oluşan bir topluluk Antakya'da kurulmuştur.

⁸⁸ Elçilerin İşleri, 3:8.

⁸⁹ Jacob, Xavier (1985), *İncil Nedir?*, Kent Matbaacılık, Ankara, ss.173-176.

⁹⁰ Hirodes İncil'de beş ayrı kişinin adıdır:

1) Birincisi, İ.ö.40 ile 4 yılları arasında Filistin'i Roma adına yöneten Büyük Hirodes'tir. Büyük Hirodes öldüğünde krallığı üç oğlu arasında paylaşıldı: Yahudiye ile Samiriye Hirodes Arhelas'a (İ.ö.4 - İ.S.6), Celile ile Pereya Hirodes Antipa'ya (İ.ö.4 - İ.S.39) ve kuzeydoğu toprakları Filipus'a (İ.ö.4 - İ.S.33/4) verildi.

2) Hirodes'lerin en zalimi olan Hirodes Arhelas'ın adı, Matta 2:22'de geçiyor. Kötü idaresinden ötürü Yahudiye ile Samiriye'nin yönetimi daha sonra bir Roma valisine verildi (İ.S. 6).

3) Tetrark (bölge kralı) Hirodes olarak da tanınan Hirodes Antipa, kendi üvey kardeşi Filipus'un eşi Hirodiya ile evlenebilmek için ilk eşini boşadı. Hirodes Antipa, bu evliliğe Kutsal Yasa'ya aykırı diye karşı çıkan Yahya peygamberi tutuklatıp öldürttü. İsa Mesih'i yargılanmak üzere Pontiyus Pilatus'a yollayan da aynı Hirodes'ti.

4) Büyük Hirodes'in torunlarından Kral I. Hirodes Agrippa, İ.S.37 ile 44 yılları arasında Filistin'in çeşitli bölgelerini yönetti. 44 yılındaki ölümü İncil'de kaydedilmiştir (bkz. Elçilerin İşleri 12:20-23).

5) I. Hirodes Agrippa'nın oğlu olan II. Hirodes Agrippa, babasının krallığını İ.S.48 yılında miras aldı. Pavlus'un duruşmasında bulunan, bu Agrippa'ydı (bkz. Elçilerin İşleri 25:13-26:32).

⁹¹ Bihlmeyer-Tucher, age, s.19.

⁹² Altınışık, age, s.20-21.

⁹³ Modern tenkitçilerden Mara ve Agay'ı III. yy'a kadar götürenler vardır.

Dönemin Antakya'sı, Helenistik kültürün önde gelen merkezlerinden biri olma özelliğini taşımaktaydı. Antakya, Hıristiyanlık döneminde de bu özelliğini sürdürerek, Süryanilerin merkezi haline gelmiştir. Putperestler arasındaki Hıristiyanlık inancının öncüsü olan bu kilise, aynı zamanda değişik etnik kökenlerden gelen insanları çatısı altında barındıran ilk Hıristiyan kilisesidir.⁹⁴ Özellikle ana kilisenin dağılması ve Antakya'daki verimli misyon hareketleri buranın ikinci bir merkez oluşunda etkili olmuştur. Bu yoğun çalışmaların sonucunda günden güne güçlenen ve sayıları artan Antakya'daki topluluk tarafından; "Hıristiyan" ismi ilk kez belirtici bir özellik olarak burada kullanılmaya başlanmıştır.⁹⁵

Antakya'da zamanla çoğu putperest insanlardan müteşekkil Hıristiyan bir topluluk doğmuştur. Havariler, bu topluluğun yönetimini Kıbrıslı Barnaba'ya vermişlerdi. Putperestler, şehirde bulunan bu yeni din sahiplerini Hıristiyan olarak isimlendirmişlerdir. Yahudiler, Hıristiyanları, Galileliler veya Nasıralılar olarak isimlendirmişlerdir.⁹⁶ Antakya şehri, sosyal, kültürel ve dinsel nedenler yüzünden birçok Hıristiyanın da uğrak yeri olmuştur. Şehrin, yerlilerinin Yahudi baskısından uzakta ve Roma İmparatorluğu'nun vatandaşı olmaları, daha da önemlisi misyon faaliyetlerinin dili olarak Süryanice'nin kullanılması burada Hıristiyanlığın hızla yayılmasını sağlayan unsurlar olarak göze çarpmaktadır. Zamanla burası doğu Hıristiyanlığının merkezlerinden birisi haline gelmiştir.

Tarihsel süreç içinde, Yahudi kökenli Hıristiyanlar ile putperest kökenli Hıristiyanlar arasında bazı görüş farklılıklarının ve anlaşmazlıkların belirdiği görülmektedir. Bu anlaşmazlıkların temelinde Yahudi kökenli Hıristiyanların, putperest kökenli birinin vaftizine ilişkin görüşleri yatmaktaydı. Onlara göre, putperest birisinin vaftiz olabilmesi için Musa Yasası'nın tamamlanması; yani sünnet olması gerekiyordu.

Başta Pavlus olmak üzere bir kısım kilise ileri gelenleri, putperest kökenlilerin vaftiz olabilmeleri için sünnet olmalarının şart olmadığına yönelik karar vermişlerdir. Bu karar, putperest kökenli Hıristiyanların Musa yasasına bağlı olmadıklarını bildirmiştir. Bunun yanında, Pavlus ve Barnaba'yla birlikte Yahuda ve Silas'ın da Antakya'ya

⁹⁴ Altınışık, age, s.21.

⁹⁵ Elçilerin İşleri 11: 26.

⁹⁶ Bihlmeyer-Tuchle, age, s.19.

yollanarak, putperest kökenlilere yönelik olarak, putperest iken alıstıkları put kurbanlarından, kandan, boğulmuş olan hayvandan ve zinadan şiddetle kaçınmaları istenmiştir.⁹⁷ Daha sonra başta Filistin dışındaki Yahudi asıllı Hıristiyanların şeriatın hükümlerinden sorumlu olmadıkları duyurulmaya başlanmıştır. Yapısı itibariyle Antakya'daki toplumun bunu hazmetmesi kolay olmuştur. Çünkü buradaki Hıristiyanlar Filistin'dekiler gibi Yahudi adet ve yaşayışlarına milli birer kanun gözüyle bakmıyorlardı.⁹⁸ Fakat Yahudi geleneğinden gelen Hıristiyanlar için bu kararları kabul etmek kolay olmamıştır.

Hız. İsa'nın vefatını takip eden yıllarda Hıristiyanlık hızla bölgedeki diğer şehirlere girmiş ve MS. 70 yılında Kudüs'ün de elden çıkmasıyla Hıristiyanlık başta Küçük Asya (Türkiye) olmak üzere, Kuzey Afrika, Roma ve Suriye-İran istikametinde yayılma göstermiştir.

1.2.2.2. Kutsal Kitap Anlayışında Değişim

İsa, Yahudi anneden dünyaya gelen bir insan olarak Yahudi adetlerine göre yaşamış ve kitap olarak da Yahudi Kutsal Kitaplarını okumuştur. İncillerde İsa'nın mabette Eski Ahit'ten pasajlar okuduğuna ve dersler verdiğine dair ifadeler rastlanmaktadır. İsa gibi O'nun havarileri de Eski Ahit'e saygı duymuşlar ve Kutsal Kitap olarak kullanmışlardır. Pavlus da aynı şekilde İsa'nın önceki peygamberler aracılığı ile Kutsal Kitaplarda müjdelendiğini ifade ederek bu kitapların meşruiyetini dile getirmektedir.⁹⁹

Yahudi kutsal kitaplarının kanon oluşumu MS.110'larda Yavne (Jamnia) Sinod'unda tamamlanmıştır. İsa ve hemen sonraki dönemlerde Hıristiyanların ellerinde bugün sahip olduğumuz yazıların yanında bir takım metinler de mevcuttu. Bu kitaplar, daha çok İsa'dan önce birinci ve ikinci asırlarda ortaya çıkan apokaliptik türü eserlerdi. Enok kitabı, Daniel kitabı, İlya, Ezra, on iki patriark gibi eserler bu türün en güzel örnekleridir. Bu kitaplardan alınmış bazı alıntılar Yeni Ahit'e de girmiştir. Bu kitaplardaki düşüncelerin etkisi zamanla yayılmış ve insanların anlam dünyalarında kalıcı izler bırakmıştır. Erken dönem kilisenin ve Yeni Ahit yazarlarının genel dünya görüşleri, havariler dönemdeki yazılarda etkisini gösteren Yahudi dünyasından alınan

⁹⁷ Altınışık, age, s.21-22.

⁹⁸ Bihlmeyer-Tuchle, age, s.23.

⁹⁹ Romalılara Mektup, 1:2 ve 3:21.

düşünce mirasıdır.¹⁰⁰ Tanrı'nın krallığı, insanoğlu, yeniden dirilme, melekler ve cinler, şeytanlar ve fonksiyonlarına dair ifadeleri buna örnek olarak gösterebiliriz. Bir de Hıristiyanlar, Grek dünyasına yönelen misyon çalışmaları sırasında doğal olarak Yetmişler Tercümesini (Septuagint'i) kullanmaktaydılar. Bu yüzden de Yeni Ahit'teki atıfların tamamına yakını Yetmişler Tercümesi'nden alınmıştır. Bu yönü itibariyle Eski Ahit'in Septuagint tercümesi erken dönem kilisenin ve İncil yazarlarının kutsal kitabı olmuştur.

İsa dönemi ve sonrasında Filistin ve yöresinde sözlü gelenek hâkimdi. Hıristiyan toplumunda, Yahudi toplumundan aldığı mirası değişikliğe uğratan kimi aşamalar yaşanmıştır. Düşünsel bazdaki bu devreler, daha sonra kutsal kitaba bakışı da etkilemiş ve yeni sonuçlar doğurmuştur. Her şeyden önce Hıristiyanlar başta Pavlus'un gayretleri olmak üzere yeni bir vahiy çağının başlangıcında olduklarına dair bir inanç geliştirdi. Bu düşünceye göre, vahiy ruhu onların arasında etkin hale gelmişti. Bu, yeni dönemin başlangıcı idi ve kendinden önceki yasayı inkâr etmemekle birlikte yeni yasayı ön plana çıkarıyordu. Bu meyanda İsa'nın mesajını duyurmaya gayret eden bu yeni inanç sahipleri, yazılı olan eski yasanın hizmetkârları değil, yeni yasanın hizmetkârları oluyorlardı. Pavlus bunu " O bizi yazılı yasaya değil, ruha dayalı yeni bir antlaşmanın hizmetkârları olmaya yeterli kıldı. Yazılı yasa öldürür, ruh ise yaşatır."¹⁰¹ şeklinde ifade etmektedir. Bütün Hıristiyanlar değişik yönleriyle ruhtan istifade eder ve onun gücüyle işler yaparlar. Aynı Ruh, değişik insanlarda değişik açılardan tezahür eder ve Ruh'un gücüyle insan bir takım yeteneklere sahip olur.¹⁰²

Bir diğer gelişme ise, Yahudilerin, atalarından gelen ve bir kısmı kitaba, bazıları da sözlü geleneğe dayanan birtakım uygulamaları vardı. El yıkamadan, kaplarla ilgili hükümlere, oradan elbiseye ve temizliğe kadar birçok konuda çok ince hükümler, o günlerde de korunmaya, uygulanmaya çalışılıyor ve hatta İsa bunlardan bazılarını dikkat etmediği gerekçesiyle sert bir dille eleştiriliyordu. İsa, şekilci yaşamları ve dinin özünü görüntüye kurban ettikleri gerekçesiyle Yahudi din bilginleriyle sürekli çatışıyor ve onları en ağır sözlerle bu yaptıklarından vazgeçmeye çağırıyordu. İncillere göre İsa'nın sonunu

¹⁰⁰ Beare, F.W. (1962), "Canon of NT", *The Interpreter's Dictionary of The Bible*, Vol.I, Abingdon Press, New York.

¹⁰¹ II. Korintliler 3:6.

¹⁰² I.Korintliler 12:4-11.

hazırlayan şey de; işte bu geleneğe dayalı yerleşik haham sistemine ve dinin özünden uzaklaşmış ve dini, katı kurallara çeviren anlayışa başkaldırmak olmuştur. İncillerde, Yahudi din bilginlerinin, İsa'yı geleneğe itibar etmemesi sebebiyle eleştirmeleri sık sık ifade edilmektedir. Atalarının geleneğine uymamakla suçlanan İsa bütün bunların insan kuralları olduğunu bildirerek şunları ifade etmiştir: "Siz Tanrı buyruğunu bir yana bırakmış, insan geleneğine uyuyorsunuz Böylece kuşaktan kuşağa aktardığınız geleneklerle Tanrı'nın sözünü geçersiz kılıyorsunuz. Buna benzer daha birçok şey yapıyorsunuz."¹⁰³

İlerleyen günlerle birlikte Hıristiyanların iman anlayışında değişimler baş göstermiş ve uyulacak emirler konusunda Eski Ahit'in rolü azalmaya ve geçersizleşmeye başlamıştır. Yasa tamamen rafa kaldırılmamakla birlikte bir Hıristiyan'ın hayatının merkez noktasını teşkil etmeyip etkisini yitirmiştir. Pavlus, bunu şu ifadelerle dile getirir:

"Çünkü Mesih'in kendisi barışıklığımızdır. Kutsal Yasa'yı, buyrukları ve kurallarıyla birlikte etkisiz kılarak iki topluluğu birleştirdi, kendi bedeninde aradaki engel duvarını, yani düşmanlığı yıktı. Amacı, bu iki topluluktan kendisinde yeni bir insan yaratarak esenliği sağlamak, düşmanlığı çarmıhta öldürmek ve çarmıh aracılığıyla bir bedende iki topluluğu Tanrıyla barıştırmaktı."¹⁰⁴

Yine Pavlus günahın Hıristiyan olan birisine egemen olamayacağını; çünkü inanan insanın Kutsal Yasa'nın yönetiminde değil, Tanrı'nın lütfü altında olduğunu bildirmiştir.¹⁰⁵ Bu itibarla da İsa'ya inananların hayatı, şekillere takılmış bir Eski Ahit anlayışından İsa'ya tanıklık etmeye ve İncil'ine uymaya dönüşmüştür.¹⁰⁶ Mesih'in çektiği acılar ve çarmıhta canını vermesi artık bir Hıristiyan'ın dünya görüşünün merkezinde olmaya ve bütün düşüncesini şekillendirmeye başlıyordu. Metinlerin temel mesajı da İsa'nın insanlığı kurtarmak uğruna çektiği ıstıraplardı. Onlar, Yahudilerin, Eski Ahit'i okurken zihinlerinin bir peçe ile örtülü olduğunu dile getiriyor ve kişinin zihin dünyasından bu perdenin kalkmasının İsa'ya yönelmek, bir diğer ifadeyle, metinleri İsa merkezli okumaktı. Pavlus bu konuyu şu ifadelerle dile getiriyor:

"İsrail oğullarının zihinleri körleşmişti. Bugün bile eski antlaşmayı okudukları zaman zihinleri aynı peçeyle örtülü kahyor. Çünkü bu peçe yalnız Mesih aracılığıyla kalkar. Ne var ki bugün bile, Musa'nın yazıları okundukça bir peçe

¹⁰³ Matta 15:1-20, Markos 7:1-13.

¹⁰⁴ Efesliler 2:14-16.

¹⁰⁵ Romalılara Mektup 6:14.

¹⁰⁶ Beare, F.W. (1962), "Canon of NT", *The Interpreter's Dictionary of The Bible*, Vol.I, Abingdon Press, New York.

yüreklerini örtüyor. Oysa ne zaman birisi Rab'be dönerse, o peçe kaldırılır. Rab Ruh'tur ve Rab'bin Ruhu neredeyse orada özgürlük vardır. Ve biz hepimiz peçesiz yüzle Rab'bin yüceliğini görerek yücelik üstüne yücelikle O'na benzer olmak üzere değiştiriliyoruz. Bu da Ruh olan Rab sayesinde oluyor.”¹⁰⁷

Yine kayda değer bir değişim de İsa'nın sözlerinin otoritesi konusunda yaşanmıştır. Birinci yüzyılda, Eski Ahit kitaplarının yanında İsa Mesih'in sözleri de otorite olma özelliğini göstermekteydi. İsa, sözlerini kayıt altına almadığı veya aldırmadığı için konuşmaları ağızdan ağza aktarılmıştır. Pavlus da mektuplarında, İsa'nın söylediği sözlere atıfta bulunarak İsa'nın sözlerini otorite kabul etmiş ve öğretilerine temel dayanak olarak kullanmıştır.¹⁰⁸ Pavlus'un mektuplarında İsa'nın sözleri için “emir ve buyruk” ifadelerini kullanması onun sözlerinin otorite olduğunu vurgulaması açısından önem arz etmektedir.¹⁰⁹ Havarileri ve sevenleri tarafından söyledikleri, kulaktan kulağa yayılmış ve hayatın her alanında onların yaşamlarını şekillendirmiştir. İnciller'e göre, İsa'nın sözleri diğer insanların ifadeleri gibi değildir. Hiç kimse hiçbir zaman onun konuştuğu gibi konuşmamıştır.¹¹⁰ Grek dünyasındaki putperest insanların Hıristiyan olmaları sonucunda İsa'nın sözleri daha da revaç bulmuştur. Çünkü Hıristiyan toplumunda Yahudilikten gelme Hıristiyanlar Eski Ahit'i bırakıp İsa'nın sözlerini kullanmakta ve ön plana çıkarmada zorlanırken Grek dünyasında bu durum yaşanmamıştır. Bu da İsa'nın sözlerinin Eski Ahit'in yerini almasını ve en önemli otorite olma sürecini hızlandırmıştır.¹¹¹ İlk dönem Hıristiyan kitaplarının yazarları yazdıkları kitapları hakkında ne düşünüyorlardı? Kutsal kitap yazdıklarının bilincinde miydiler? Bir başkasının yazıları hakkında ne düşünüyorlardı? Bu sorulara verilecek cevaplar kitaplara muhatap olan ilk neslin bu kitaplardan ne anladığı konusunda önem arz etmektedir.¹¹²

Burada ilk Hıristiyan topluluğu, Yeni Ahit kanonunun bir nevi temelini atmış oluyordu. Kanon için kritiğe tabi tutulacak bir yazılı kitap yoktu; ama başta havariler ve Pavlus olmak üzere İsa'nın sözlerinin Hıristiyan yaşamının merkezine konulması kanonu belirlemede etkili olmuştur. İnciller ve mektuplar, yazılı hale gelince ve aradan zaman geçip genel kabul görerek Hıristiyan topluluklar arasında yaygın bir şekilde

¹⁰⁷ II. Korintliler 3:14-18.

¹⁰⁸ Elçilerin İşleri 20:35.

¹⁰⁹ Blackman, E. C (2004), *Marcion and His Influence*, Wipf&Stock Press, Oregon, s. 27.

¹¹⁰ Yuhanna 7:46.

¹¹¹ Patzia, age, s. 26.

¹¹² Goodspeed, age, s.10.

kullanılmaya başlayınca otorite kutsal kitap şeklinde değil, “İsa’nın Kutsal Sözleri”ni içeren kitapçıklar şeklinde belirmeye başlamıştır.

1.2.2.3. Yeni Ahit ve Kitap Halinde İncil Tasavvuru

İsa hayatı boyunca İncil adını taşıyan ne bir kitap yazmış ne de yazdırmıştır. O sadece konuşarak öğretilerini halka duyurmuş ve yanındaki insanlara, getirdiği prensiplerin diğer insanlara da ulaştırılmasını istemiştir. İsa’ya ait kayıtlar ikinci ve üçüncü nesil Hıristiyanlar tarafından yazıya geçirilmiştir. İsa dünyadan ayrıldıktan sonra talebeleri O’nun halka öğrettiği şeyleri öğretmeye devam etmişlerdir. Değişik yerlere dağılarak İsa’nın kendilerine yüklediği misyon görevini yerine getirme gayreti içerisinde İsa ile yaşadıklarını, O’nun hayatına dair anılarını anlatmışlardır. Bu dağılma sadece misyon amaçlı değil, bazen baskı ve zulümden ötürü, bazen de ticaret gibi değişik vesilerle olmuştur. Bu şekilde İsa’nın hayatı da çevre coğrafyalarda duyulmaya başlanmıştır. Bu insanlar, İsa ile birlikteyken yaşadıkları mucizeleri, ilginç olayları insanlara hikâye etmişlerdir. Daha sonra İncil yazarları tarafından bu hatıralar, kendi üslupları ve kendi anlam dünyaları çerçevesinde yazıya geçirilmişlerdir.¹¹³ Bu yüzden İsa’nın bazı sözleri de İncillerde yer almamıştır. Bunlara yazıya geçirilmemiş anlamında Agrapha denilmiştir. Örneğin Elçilerin İşleri 20:35’teki İsa’ya ait ifadeler bu türdendir.¹¹⁴ İsa’nın sözleri ilk dönem Hıristiyan topluluklarının standartıydı. O’nun öğretileri ve öğrencilerinin ilhamları O’nun vefatını müteakip yaklaşık bir asır içerisinde Eski Ahit’e denk bir otorite olma özelliğini kazandılar.¹¹⁵

İncil’in bir tür olarak hangi yazı grubuna girdiği tartışılmıştır. Edebiyat türü olarak Greko-Romen dünyasının “biyografi” eserlerine benzetilse de bu görüş bilim adamları tarafından pek rağbet görmemiştir. Bazı bilim adamları İncillere teolojik, dini biyografi dese de bu yazıların zamanının dünyasında herhangi bir eser türü olmayan nev’i şahsına münhasır (sui generis) yeni bir türü olduğu iddia edilmiştir. Bilim adamları bu noktada İncilleri dini bir biyografi olmaktan çok, biyografi karakterli “de novo, sui generis” kilise metinleri olarak görmenin daha mantıklı bir yol olacağı kanaatindedirler.¹¹⁶ Hıristiyan akidesine göre, İncil, Tanrı’nın İsa Mesih’teki kurtarıcı faaliyeti ve onda iman

¹¹³ Jacob, age, s. 13.

¹¹⁴ Patzia, age, s.157.

¹¹⁵ Goodspeed, age, s.19.

¹¹⁶ Patzia, age, ss. 58-9.

etmeye dair bir sesleniştir, çağrıdır. Üçüncü asırda İncil yazarları için “evangelist” yani İncilci, İncil yazarı denmeye başlamıştır.

Yeni Ahit’in kitapları arasından en eski yazılan bölüm, Selaniklilere Birinci Mektup’tur. Pavlus, mektuplarını yerel ihtiyaçlar karşısında kaleme almıştır. İnciller ve diğer yazılar Hıristiyan dünyasının tamamına yayılma imkânı bulamamışlardır. Bazı yazılar yazıldığı bölgenin bile dışına çıkamazken bazıları da daha geniş yayılma alanı göstermişlerdir.¹¹⁷ Bu mektuplar, değişik topluluklara, özel problemler ve ihtiyaçların çözümü için yazılan yazılardır. Bu yönü itibariyle, Romalılara mektubu dışarıda bırakacak olursak yazdığı mektuplar coğrafi açıdan yöresel, mektup içeriği açısından da çok özel konular içermektedir. İlk dönemde Pavlus’un hayatı sırasında bu mektupların diğer yerlerde dolaştığını gösteren bir kanıt bulunmamaktadır. Bu mektuplar ilk başlarda Pavlus’un muhatap olarak yazdığı cemaat arasında kullanılmış ve diğer yerlerde pek bilinmemektedir.¹¹⁸ Diğer taraftan Pavlus bazen yazdığı mektupların diğer yöredeki insanlar tarafından da okunmasını istemiştir. Pavlus’un mektupları bir araya getirilip koleksiyon halinde toplanmasından itibaren daha geniş bir kullanım alanına sahip olmuştur. Pavlus’un mektuplarının Hıristiyan gruplar arasında nasıl yaygınlaştığı veya yerel kalıp kalmadığı, kimin tarafından ne zaman derlendiği ile ilgili değişik teoriler öne sürülmüştür.¹¹⁹

Pavlus’un mektuplarından oluşan koleksiyon, birinci asrın sonuna doğru biçimlenmiş ve çok kısa bir süre içerisinde Hıristiyan toplulukları arasında yayılmıştır. Havarilere duyulan saygıya rağmen genel anlamda bu koleksiyon kutsal yazılar olarak değerlendirilmiyordu. Romalı Clement ve kilise önderleri mektupları sıklıkla kullanmışlardır. Yeni Ahit’in içerisinde mektuplardan kutsal yazılar içerisinde açıkça bahseden ilk kişi ise II. Petrus’un yazarıdır.¹²⁰

Elçilerin İşleri’nde¹²¹ havariler, kendilerini, Pavlus’un ağzından, “dirilişin tanıkları” olarak tanımlamaktadırlar. İncillerin son yazılışına dair herhangi bir yazılı bilgi ve belge mevcut olmadığından bilim adamları, kilise kurallarına uygun İncillerin yazılış sırası ile

¹¹⁷ Blackman, age, s.25.

¹¹⁸ Beare, F.W. (1962), “Canon of NT”, *The Interpreter’s Dictionary of The Bible*, Vol.I, Abyngdon Press, New York.

¹¹⁹ Patzia, age, ss. 80-4.

¹²⁰ II. Petrus 3:15-16.

¹²¹ Elçilerin İşleri 1:22.

ilgili değişik görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu varsayımlar, İncillerin yazılışlarının safhalarını tayin etmek için kullanılmıştır. Önce, en eski tanıklıklara dayanarak, Matta İncili'nin, en azından Arami dilindeki yazılışı ile en eski İncil olduğu düşünölmüştür. Çok daha kısa olan Markos'un İncili Matta'nın basit bir özeti gibi sayılmış, daha sonra yazıldığı kanaati hâsil olmuştur.

Papias tarafından nakledilen bilgiye göre, Markos'un İsa'nın sözlerini kayıt altına aldığı ve işittiği, hatırlayabildiği kadarıyla İsa'nın sözlerini yazdığı ifade edilmiştir.¹²² Aynı Papias, Matta için İbrani dilinde İsa'nın mucizelerini yazdığını ve herkesin gücü yettiğince bu metni kendi diline çevirdiğini belirtmiştir.¹²³ Son dönem araştırmaları ise, kronolojik olarak Markos İncili'nin ilk yazılan İncil olduğu sonucunu ortaya koymuştur. Markos'un İncilinde mevcut tüm malzemenin pratik olarak Matta ve Luka'da da bulunmasından hareketle Markos'un, Matta ve Luka'ya temel kaynak teşkil eden, en eski İncil olduğu sonucuna varılmıştır. Ancak Matta ve Luka'da, Markos'ta bulunmayan, birçok ortak öykü ve konuşmaların mevcut olması, bilim adamlarını Matta ve Luka'nın ikinci bir kaynaktan yararlandığı düşüncesine sevk etmiştir. İşte, bu ikinci metne Almandada "kaynak" anlamına gelen Quelle sözcüğüünün baş harfi alınarak "Q kaynağı" denilmiştir.

Yeni Ahit'teki Pavlus'un Mektupları gibi İnciller de ilk önce değişik grup ve cemaatlerin ihtiyaçlarına ve sadece yöresel amaçlara hizmet etmiştir. Markos Roma'daki cemaatler, Matta Kudüs ve civarında bulunan ve Yahudilikten gelen cemaatler, Luka Yunan medeniyeti arasında yaşayanlar için yazılmıştır. Yuhanna ise, Efes'te ve Asya eyaletinde bulunan cemaatler için kaleme alınmıştır. Bugün, kitap halinde elimizde bulunan İncil ilk zamanlar dağınık bir coğrafyada ayrı fasiküller halinde bulunuyordu. Hıristiyan cemaatler ellerinde bulunan bu metinleri Eski Ahit'in yanında, ayinlerde kullanıyorlardı. Bu Hıristiyan grupları arasında etkileşimler, mektuplaşmalar, bilgi alışverişleri çok sıkı olmadığından nüshaların yayılması da zaman almıştır.

Pavlus, Koleseliler'e yazdığı mektubunda "Bu mektup aranızda okunduktan sonra Laodikya topluluğunda da okunsun. Siz de Laodikya'dan gelecek olan mektubu

¹²² Theron, Daniel J.(1980), *Evidence of Tradition*, Baker Book House, USA., s.67.

¹²³ Theron, age, s. 65.

okuyun.”¹²⁴ diye tavsiyede bulunup, mektup alışverişine dikkat çekerek konunun üzerinde durmaktadır. Yine buna benzer bir isteği yineleyen Pavlus, “Rab'bin adına size ısrarla buyuruyorum, bu mektup bütün kardeşlere okunsun.”¹²⁵ diyerek mektubun daha geniş kitleler tarafından okunmasını istemiştir. II. Petrus bölümünde, Pavlus’un mektuplarının bir külliyat halinde toplandığını ima etmiştir.¹²⁶ Hiç kuşkusuz Pavlus mektuplarını yazarken onların korunacağını, bir koleksiyon haline getirileceğini daha sonra da kutsal yazılar olarak telakki edileceğini düşünmemiştir. O mektuplarını değişik topluluklara tamamen mahallî ihtiyaçlar karşısında bir çözüm yolu ve tavsiye sadedinde kaleme almıştır.¹²⁷

İncil metinleri için de aynı şekilde hareket edildiği söylenebilir. Nitekim ilk Hıristiyan yazarların verdikleri bilgiye göre daha ikinci asrın başlarında bazı önemli cemaatlerin ellerinde ayinlerde parçalar okunan bir metin hüviyetinde İncil denilen bir kitap vardı. Miladi 100–110 yılları arasında yazıldığı tahmin edilen Didake (8: 2; 15: 3 ve 4) “evangelion” kelimesi kullanılmıştır ve bu kelime kullanılırken sadece İsa’nın öğretisi değil, öğretileri ihtiva eden metin de kastedilmiştir. Antakya Piskopusu İgnatyus MS. 106–107 yıllarında çeşitli cemaatlere yazdığı mektuplarda (İzmir 7:2; Filipe 5:1-2; İzmir 5:1) bu kelimeyi bir kitabı adlandırmak için kullanmıştır.

İkinci yüzyılın ilk dönemlerinde kutsal yazılar olarak kabul edilen Eski Ahit yazılarının yanında Hıristiyanlara özgü metinler mevcuttu. Bu devirlerde, havarilerden miras alınan iki ayrı yazı grubu vardı. Bu türlerden birincisi, İncillerin metinleri diğeri ise havarilerin ve Pavlus’un yazıları idi. Ancak bu nüshaların muhteviyatı cemaatlere göre farklılık arz etmekteydi. Mesela bazı gruplarda Pavlus’un ya da Petrus’un mektuplarının sayısı eksikti; çünkü bunlar merkezi bir dinî otorite altında neşredilen kitaplar değildi. Herkes ve her cemaat kendi imkânlarına göre bu nüshaları topluyordu. O zamanlarda bu metinler, saygı değer kabul ediliyordu.

Bireysel mahallî İnciller zamanla ikinci planda kalırken dört İncil ikinci yüzyılda yavaş yavaş gündeme oturmaya başladı. Bu dörtlü birlikte kullanılır oldu ve bir koleksiyon

¹²⁴ Kolesiler 4:16.

¹²⁵ I.Selanıklililer 5:27.

¹²⁶ II. Petrus 3:15.

¹²⁷ Goodspeed, age, s.11.

olarak aralarında seçim yapılmayacak bir bütün muamelesi gördü. Böylece 4 İncil Yeni Ahit'in köşe taşı oluşturdu.¹²⁸

Sonuç olarak İncillerin metin olarak kitap şeklinde anılmaları ikinci asrın başlarından itibaren ortaya çıkmaktadır. Bu metinlere kutsallık atfedilmesi ise ikinci asrın ortalarına doğru başlamakta ve zamanla yaygınlık kazanmaktadır. Katekizm kitabında kutsal kitap anlayışı çerçevesinde şu ifadeler yer vermektedir:

“Mesih İsa'nın havarilerine emanet ettiğini, havariler kutsal ruhun esiniyle Mesih'in görkemli dönüşüne kadar tüm kuşaklara vaazlarıyla ve yazıyla aktardılar. Kutsal gelenek ile kutsal kitap tanrı sözünün biricik mirasını oluşturur, gurbetteki kilise onlarda bir aynada gibi her türlü zenginliğin kaynağı tanrıyı seyredir.”¹²⁹

1.2.3. Havariler Dönemi ve İncillerin Yazımı

Havari kelimesi, İsa tarafından O'nun İncil'ini duyurmakla görevlendirilmiş on iki takipçisi için kullanılmaktadır. Havari kelimesinin kökenine dair açıklamalardan en uygununun İsa zamanında kullanılmakta olan sâlfah kelimesi olduğu öne sürülmektedir.¹³⁰ Sâlfah hem özel bir şahıs hem de diaspora Yahudilerine Kudüs'te bulunan dini otoritelerin temsilcisi olarak görevlendirilen ve gönderilen vekil anlamında kullanılmaktadır. Grekçe'de apostolos kelimesi (fiil şekliyle apostolle) “göndermek, yollamak” anlamlarına gelmekte olup, metinlerde gemici elçiler için yer almıştır. Grekçe Yeni Ahit'te ise, bu kelime genel anlamda elçiyi ifade etmenin yanında¹³¹ Tanrı'dan gelen elçi manasında özel anlamda kullanılmıştır.¹³² Yine bu kelime sıklıkla Petrus'un başkanlığında tesis edilen ve İsa'nın mesajını yeryüzünde yaymakla İsa tarafından görevlendirilen on iki takipçisini ifade etmek için de kullanılmıştır. İncillerde “on ikiler” diye geçen bu grup Luka 6:13'te ifade edilmiştir. İsa'ya havari olmak, O'nun öğretilerine şahitlik etmek ve en önemlisi de yürütülmesi gereken misyonun, İsa tarafından yetkili tanıtıcısı olmaktır. Elçilerin İşleri 10:42'de “Tanrı tarafından ölümlerle dirilerin Yargıcı olarak atanan kişinin kendisi olduğunu halka duyurmamızı, buna tanıklık etmemizi buyurdu.” denilerek bu gerçeğe işaret edilmektedir. İsa ilk toplumunun çekirdeğini havarilerden oluşturmuş ve İncillere göre yeni öğretisini önce

¹²⁸ Goodspeed, age, s.40-1.

¹²⁹ Catholic Church (2000), *Katolik Kilisesi Din ve Ahlak İlkeleri*, Çev. Dominik Pamir, Yayıncılık Matbaası, İstanbul, s.44.

¹³⁰ Aydın, Fuat (2002), agm., s.71-93.

¹³¹ Korintlilere II. Mektup 8.23; Filibelilere Mektup 2:25.

¹³² Luka 11:49; İbranilere Mektup 3:1'de Tanrının elçisi İsa bağlamında.

havariler anlamış ve bu öncelikli gruba on ikiler denmiştir. İsa, onları değişik yerlere göndermiş ve İsa'dan sonra da bu yeni oluşumda söz sahibi kişiler olmuşlardır. Havariler İsa'dan sonra Hıristiyan toplumunun en üstün din önderleri olmuşlardır. Bu çerçevede kilisenin kuruluşunun onlara atfedildiği de vakidir.¹³³

Havarilerden Andrey'a, Yuhanna, Petrus, Filip ve Bartalemay, İsa'nın on ikileri seçmesinden önce İsa'yla tanışmaktaydılar. Onların İsa ile ilk karşılaşması Vaftizci Yahya'nın öğrencileri orada bulunduğu bir ortamda, Ürdün'de gerçekleşmiştir.¹³⁴ Onlar İsa'nın, Kana'daki ilk açık mucizesinin de şahidi idiler.¹³⁵ İsa'nın, bu olaydan sonra Kafarnahum'a gidip orada kalması sırasında da O'na eşlik etmişlerdi. Matta'nın dışındaki havarilerin O'nunla ilk olarak nerede ve nasıl karşılaştıkları bilinmemektedir. Matta'nın havarilere katılması ise, vergi toplama kulübesinde otururken İsa'nın Matta'ya kendisini takip etmesini istemesi üzerine gerçekleşmiştir.¹³⁶ Daha sonra İsa, bir geceyi ibadetle geçirdikten sonra bütün öğrencilerini yanına çağırarak ve aralarından bugün havari diye isimlendirdiğimiz on iki özel öğrencisini seçmiştir.¹³⁷ Markos ve Luka bu olayı dağda cereyan etmiş gösterirken; Matta dağdaki vaazla ilişkilendirmemektedir. Bu olaydan itibaren "on ikiler" İsa'nın takipçileri arasında özel bir grup olagelmiştir.

On iki havari ile ilgili liste Sinoptik İncillerde birer defa ve elçilerin işlerinde de bir kez olmak üzere Yeni Ahit'te toplam dört defa geçmektedir. İlk üçünde, Yehuda İskaryot son havari olarak yer alırken; Elçilerin İşleri'nde yer almamaktadır. Yakup'un kardeşi Yahuda'nın da Thaddeus ile aynı kişi olduğu varsayılmaktadır. Amerikan Standart Versiyonu üçüncü ve dördüncü listedeki Yahuda için Yakup'un oğlu derken; King James versiyonu "Yakup kardeşi" ifadesini kullanır.

Matta İnciline göre (10:2-4) havariler Simon Petrus, Andrey'a, Yakup (Zebedi oğlu), Yuhanna, Filip, Bartholomew, Tomas, Matta, Yakup, Thaddeus, Simon (Kenanlı) ve Yahuda İskaryot'dan oluşmaktadır. Markos İnciline göre (3:16-19) Simon Petrus, Yakup (Zebedi oğlu), Yuhanna, Andrew, Filip, Bartholomew, Matta, Tomas, Yakup,

¹³³ Efeslilere Mektup, 2:20.

¹³⁴ Yuhanna 1:35-51.

¹³⁵ Yuhanna 2:1-11.

¹³⁶ Markos, 2:13-4.

¹³⁷ Matta 10:1; Markos 3:13-4; Luka 6:12-3.

Thaddeus, Simon (Kenanlı), Yahuda Iskaryot'tan oluşur. Luka İncili ise (6:14-16) Simon Petrus, Andrew, Yakup, Yuhanna, Filip, Bartholomew, Matta, Tomas, Yakup, Simon (Yurtsever), Yahuda (Yakup kardeşi), Yahuda Iskaryot'tan ibarettir. Elçilerin İşlerinde (1:13) ise bu liste Petrus, Yuhanna, Yakup, Andrey, Filip, Tomas, Bartholomew, Matta, Yakup, Simon(Yurtsever), Yakup kardeşi Yahuda şeklinde verilmektedir.

Yahuda Iskaryot ihaneti neticesinde havarilikten, yani on ikiler grubundan çıkarılmıştır. İsa'nın vefatını takip eden günlerde, Petrus yaklaşık yüz yirmi Hıristiyan'dan oluşan bir topluluğun ortasında ayağa kalkıp, İsa'yı tutuklayanlara kılavuzluk eden Yahuda ile ilgili Kutsal Yazı'nın yerine gelmesi gerektiğini, Yehuda'nın kendilerinden biri sayıldığını ve bu hizmette yerini aldığını ifade etmiştir. Petrus, Yehuda'nın yaptığı kötülüğün karşılığında aldığı ücretle bir tarla satın aldığını, sonra baş aşağı düştüğünü, bedeninin yarıldığını ve bütün bağırsaklarının dışarı döküldüğünü ve bu olayı Kudüs'te yaşayan herkesin duyduğunu ifade ederek tarlaya kendi dillerinde 'Kan Tarlası' anlamına gelen "Hakeldema" adını verdiklerini ifade etmiştir. Petrus, konuşmasında Mezmurlar Kitabı'ndan "O'nun konutu boş bırakılsın, içinde kimse oturmasın ve O'nun görevini bir başkası üstlensin" mealindeki ifadeyi okuyarak Yahya'nın vaftiz döneminden başlayarak İsa'nın aralarından ayrıldığı güne kadar havarilerle birlikte olan adamlardan birinin, İsa'nın dirilişine tanıklık etmek üzere on ikiler grubuna katılması gerektiğini ifade etmiştir.

Petrus'un bu açıklamalarından sonra Barsaba denilen ve Yustus olarak da bilinen Yusuf ile Matiya on ikinci havari olarak önerilmiştir. Kura seçiminden önce Tanrı'ya isabetli bir seçim olması için dua edilip, daha sonra kur'a çekilmiştir. Kur'a, Matiya'ya çıkmış, böylelikle Matiya on ikinci havari olarak tarihe geçmiştir.¹³⁸

Pavlus, Galatyalılara Mektubunda Yakup, Kifas ve Yuhanna'dan "topluluğun direkleri" diye bahsederek havarilerin otoritesine dikkat çekmektedir.¹³⁹ İlk dönem Hıristiyanlar arasında on iki havari, otoriteleriyle tartışılmaz idiler. Onların arasında da Petrus'un özel bir yeri vardı. Elçilerin İşleri kitabında¹⁴⁰ zamanın Hıristiyanlarından bahsedilirken, bu

¹³⁸ Elçilerin İşleri 1:15-26.

¹³⁹ Galatyalılara Mektup 2:9.

¹⁴⁰ Elçilerin İşleri 2:42.

inananların kendilerini elçilerin öğretilerine, paydaşlığa, ekmek bölmeye ve duaya adadıklarını ifade ederek havarilerin önemi bir kere daha vurgulanmıştır. Havarilerin asıl önemi, onların İsa adına yetkili olmalarıydı. İsa, on iki öğrencisine kötü ruhları kovmak ve her hastalığı, her illeti iyileştirmek üzere yetki vermiştir. Gittikleri yere İsa adına gitmekteydiler ve İsa onları tam bir yetkiyle donatmış idi. O, havarilerine yapılacak iyiliğin kendine yapılacağını, havarilerine yapılacak kötülüğün de yine kendisine yapılmış sayılacağını açıkça ifade edip, bu noktada havarileri kendisinin tartışmasız elçileri ve vekilleri olarak tayin etmiştir.¹⁴¹ İsa havarilerini görevlendirmesini, Tanrı'nın kendisini göndermesine benzeterek "Sizi kabul eden, beni kabul etmiş olur. Beni kabul eden de beni göndereni kabul etmiş olur." demiştir.¹⁴² Pavlus, görevini kiliseden ve insanlardan değil, İsa Mesih ve Tanrı aracılığıyla aldığını vurgulamaktadır.¹⁴³

Hıristiyan inancına göre, havarilerin İsa'nın yeniden dirilişine şahit olmaları, onları daha da özel bir konuma yerleştirmiştir. Bu bağlamda, kilise geleneğinde, Pavlus da göğe alınmış İsa'yı gördüğü için havari gibi değer görmektedir.¹⁴⁴ İsa havarileriyle iletişimi sözlü gelenekle sağlamıştır. Halk İsa'nın mesajını hayatlarına uygulayarak, tekrarlarla ve ezberlerle canlı tutmaya çalışmışlardır. Aslında ezberleme yoluyla anlatılanların kalıcılığını sağlama da, İsa'nın mesajını duyururken neden daha çok akılda kalacak şekilde benzetmelere yer verdiğini ortaya koymaktadır.¹⁴⁵

İncillerin ortaya çıkışının ikinci nesil Hıristiyanların işi olduğu ortadadır. Hıristiyan inancına göre, en azından, İsa'nın bir kitap yazmadığı ve yazdırmadığı kesindir. İnciller ise daha sonra İsa ile yaşanan anıların kaleme alınışdır. Bu anılarla, hatıralarla, İsa'nın vaazları, öğretisi ve yaşam tarzı daha sonra gelen takipçilerine sunulmuştur. İlk dönemin şifahi geleneği devam ettirmesi İncillerin de yazımının en iyi ihtimalle İsa'nın vefatından 30-35 yıl sonra başladığını ortaya çıkarmaktadır.

¹⁴¹ Matta 10:1-3 ve 28:19; Markos 3:14.

¹⁴² Matta 10:40; Yuhanna 13:20.

¹⁴³ Galatyalılara Mektup 1:1; I Korintlilere Mektup 4:3.

¹⁴⁴ Elçilerin İşleri 9:3-5; I Korintlilere Mektup 15:8; Pavlus'un havariliği çok tartışılmış bir konudur. Bu konuyu, havarilerin Pavlus'u havari kabul edip etmemesi, hıristiyan topluluğunun tavrı, Pavlus'un kendi havariliği konusundaki fikri ve kilisenin görüşü olmak üzere değişik bakış açılarından incelemek gerekmektedir. Bu konudaki çalışma için bkz. Aydın, Fuat (2002), "Hz. İsa sonrası tartışma konularından havarilik ve Pavlus'un havarilik anlayışı", *Dinler Tarihi Araştırmaları-III, Hıristiyanlık*, Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara, ss.71-93.

¹⁴⁵ Patzia, age, s.40.

Havariler İsa'nın öğrettiklerini ve çektiği ıstırapları bildirmek istemişler, bunu daha açık bir şekilde yapabilmek için İsa'nın hayatına ait olayları bilhassa mucizeleri ilave etmişlerdir. "Sözlerine bir çerçeve vermek için de onların hangi vesile ile söylediğini belirtmişlerdir, böylece yavaş yavaş İsa'nın hayatını anlatmışlardır."¹⁴⁶ Bu şekilde İncillerin konusu bir iskelete oturmaya başlamıştır. Bu dört İncilin her biri İsa'nın hayatını kendi dil ve üslubu ile kaydetmiştir. Hiç biri bugünkü tarihçilerin usulüyle çalışmamıştır. Havariler asıl olarak İsa'nın hayat hikâyesini yazmak değil, O'nu ve öğretilerini tanıtmak amacıyla sözler sarf ettikleri için O'nun hayatına ait önemli gördükleri olayları kendi anlam dünyaları çerçevesinde kayda geçirmişlerdir. Bu yüzden aynı olayı nakleden dört ayrı metin olayları, aynı söz ve ifadelerle değil de farklılıklarla aktarmaktadırlar.¹⁴⁷

Son dönem araştırmaları neticesinde yazılan İncillerin ilki olarak kabul edilen Markos İncili'nin, MS.65 yıllarında kaleme alındığı tahmin edilmektedir. Markos İncili, Apostolik çağın sonunda Roma kilisesinde İsa'ya ait bilgi ve gelenek birikiminin sunumlarından oluşmaktadır. Kimin yazdığı belli değildir; fakat ilk Hıristiyan yazarlar Markos'u, bu kitabı kaleme alan kişi olarak kabul ederler. Eusebius, Papias'ın İ.S. 140 yıllarında yazdıklarından şu alıntıyı yapmaktadır: "Petrus'un çevirmeni olan Markos, Petrus'la birlikte dolaşmış ve onun hatırladıklarının tümünü titiz bir şekilde yazıya geçirmiştir." Markos'un bu kitabı İtalya'da yazdığı tahmin edilmektedir. O'nun Yahudi geleneklerini açıklama ihtiyacını duyması da¹⁴⁸ kitabın İtalya'da yazıldığı varsayımına uygun düşmektedir. Günümüzdeki bilim çevrelerindeki genel kanaate göre, Yeni Ahit'in ikinci kitabı olan Markos İncili ilk yazılan İncil'dir. Markos İncil'inin yazım tarihinin 65'li yıllardan sonra olduğunun ileri sürülmesi bu İncil'in sunduğu bilgilerin İsa'dan sonra yaklaşık 40 yıl gibi bir süre boyunca Hıristiyanlar arasında sözlü olarak mevcut olduğunu ortaya koymaktadır. İsa ile ilgili anlatılan hikâyeler Markos İncilinin yazımıyla son bulmamıştır. Çünkü bu dönemde bu yeni dine inananların çoğunluğu, hâlâ sözlü anlatıma yazılı anlatımdan daha çok değer vermektedir. İsa'ya inanan kişilerin çoğunun okuma-yazma bilmemesi, dokümanları elde etmenin ve kitleler arası metin alışverişin zorluğu da sözlü geleneği ön plana çıkarmıştır. Markos da diğer rivayet

¹⁴⁶ Jacob, age, s.13-4.

¹⁴⁷ Jacob, age, s.13-4.

¹⁴⁸ Markos 7:3-4; 15:42-3.

İncilleri de sözlü geleneğin ürünüdürler. Markos İncilinin yazarı, İsa'nın muhalifleriyle girdiği çatışma ve tartışmaları konu alan rivayetleri veya öyküleri rast gele kümeleyerek aslında naklettiği olay ve öykülerin hangi bağlam çerçevesinde gerçekleştiğini, bilmediğini açıkça ortaya koymaktadır. Markos İncilinde İsa ile ilgili rivayetleri toplarken hiçbir şekilde olayların sırası veya kronolojisiyle alakadar olmamıştır.¹⁴⁹

İsa'nın dünyadan ayrılışından sonra taraftarları arasında ağızdan ağza dolaşan İsa'nın sözleri zamanla iki veya daha fazla sözün bir araya getirilmesiyle kümeleştirilmeye başlanmıştı. Markos, etrafta kümeleşmiş şekilde tedavülde olan bu sözleri derleyerek kendi İncilini oluşturma yoluna gitmiştir. Markos'un İsa'nın sözleri ve kıssalarını kendi yapıları ve konuları çerçevesinde bir araya getirdiği tahmin edilmektedir. Yoksa Markos, naklettiği söz ve kıssaların hangi sıra dâhilinde meydana geldiğini yani oluşum sıralarını bilmesi pek isabetli bir görüş olarak gözükmemektedir.¹⁵⁰

Bu İncil'i, O'nu takip eden dönemlerde, hemen hemen aynı şeyleri ifade edip, Filistin'de oluşturulan ve Yahudi- Hıristiyanlar için yaklaşık MS. 80 yıllarında kaleme alınan Matta İncili takip etmiştir. Geleneğe göre bu kitabın yazarının, Levi diye de bilinen Matta olduğu düşünülmektedir.¹⁵¹ İsa'nın izleyicisi olmaya çağrıldığında vergi görevlisiydi. Kitabı yazmaktaki amacı, İsa'nın yaşamını, ölümünü ve dirilişini anlatmaktır. Özellikle İsa'nın peygamberlerce geleceği bildirilen ve Yahudilerce uzun zamandır beklenen Mesih olduğuna değinen bu İncil, açık bir şekilde İsa'nın şeriatı yıkmak için değil tamamlamak için geldiği şeklindeki sözlerine yer vermektedir. Bu açıdan bakıldığında yoğun bir Yahudi dini ve kültürü işlenmektedir. Bunların bir kısmında da İsa, "Yasa'da şöyleydi", "ben ise size şunu salıkıyorum" diyerek bir kısım yenilikler sunmaktadır. Matta İncili, sonradan eklendiği düşünülen, İsa'nın kurtuluş müjdesinin tüm uluslar için olduğunu vurgulayan ifadelerle sona ermektedir.

Luka İncilinin yazarı olduğuna inanılan Luka ise, daha kitabın başında amacının, İsa'nın yaşamını doğru ve ayrıntılı bir biçimde anlatmak olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁵² Luka, Elçilerin İşleri kitabında da İncil'in, o çağda bilinen dünyanın merkezi durumundaki

¹⁴⁹ Aydın, Mahmut (2002), *Tarihsel İsa*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, ss. 102-3.

¹⁵⁰ Aydın, age, ss. 104-5.

¹⁵¹ Bu görüş birçok açıdan tenkide uğramıştır. Bkz. Sakioğlu, Mehmet (2002), *İncili Kim Yazdı*, Ozan Yayınları, İstanbul, ss.220-4.

¹⁵² Luka 1:1-4.

Roma'ya kadar nasıl yayıldığını anlatmaktadır. Luka eserini, Teofilos adlı bir kişiye hitaben kaleme almıştır. Luka İncili İsa'nın hayatını teferruatlı anlatan yapıtların başında gelir. Bu İncil'in bir diğer dikkat çeken yönü ise İsa'nın son saatlerini anlattığı bölümün bütün bir İncil'inin dörtte birini oluşturacak kadar geniş olmasıdır.

Hıristiyan geleneğinde hem yazım tarihi açısından hem de sıralama açısından Yuhanna İncili en son İncil kabul edilmektedir. Bu İncilin 100–110 yılları civarında kaleme alındığı tahmin edilmektedir. İsa'nın miladî 30 yıllarında öldüğü düşünülür Yuhanna'nın da o sıralar en azından 20'li yaşlarda bir öğrenci olduğu kabul edilirse Yuhanna'nın bu İncili kaleme aldığı yıllarda 100 yaşını aşkın olması gibi bir durum ortaya çıkmaktadır ki, bu durum bilim adamlarını bu İncilin yazarının havari Yuhanna olduğu şeklindeki iddiaları ihtiyatla karşılamaya itmiştir. Hıristiyan literatüründe Yuhanna İsa'nın sevdiği öğrencisi olarak bilinmektedir. Yuhanna İncili, üslup ve içerik açısından diğer üç İncil'den farklılık arz etmektedir. Bu İncil İsa'nın, Tanrı'nın beden almış sözü olduğu, Tanrı'nın sevgi olduğu gibi Hıristiyan inancında temel olan konulara olan vurgusuyla da diğer İncillerden ayrılmaktadır. İsa'nın doğumunu anlatarak başlamak yerine, İsa'nın başlangıçtan beri Tanrı'yla birlikte bulunmuş, beden alıp aramızda yaşamış olan Tanrı Sözü olduğunu açıklamakla başlamaktadır. Kitapta az sayıda mucizeden söz edilir ve bunlar İsa'nın mesajını doğrulayan işaretler olarak nakledilmektedir. Yuhanna Celile'de geçen olayların ancak bir bölümünü anarken Kudüs'te geçen olaylara daha çok yer verir. İsa'nın ölüp dirildikten sonra izleyicilerine birkaç kez görünmesine bu kitapta daha çok yer verilir. Diğer üç İncil'de İsa değişik gruplara hitap ederken Yuhanna İncilinde ise bu konuşmaların ancak birkaç örneği ele alınır. Fakat bu konuşmalar daha detaylı ve geliştirilmiş şekliyle ele alınır.¹⁵³ Bunun dışında tarihi ve coğrafya açısından da değişiklikler vardır. Diğer üç İncil İsa'nın Celile'de yaptıklarına ağırlık verirken Yuhanna, bilhassa Yahudiye bölgesinde Kudüs'te yaptıkları ile ilgilenir. Yuhanna, bilhassa bu bölgelerde ve Kudüs'te yapılan çalışmalara yer verir. Bu noktada Yuhanna İncili İsa'nın hayat hikâyesini anlatmaktan ziyade birkaç detaylı olay örneğiyle O'nun şahsiyetini tanıtmak olarak göze çarpmaktadır.¹⁵⁴

¹⁵³ Yuhanna 3:1–21; 4:1–42.

¹⁵⁴ Jacob, age, ss. 39–40

Burada dikkat edilmesi gereken bir noktada Yuhanna İncili ile ilgili son zamanlarda yapılan araştırmalardır. Batılı bilim adamları son zamanlarda yapılan araştırmalarda Yuhanna İncili'nin Helenistik bir geleneğin İncili değil bilakis tam olarak Filistin Yahudiliğini temsil eden çok güzel bir örnek olduğunu dile getirmektedirler. Bu bağlamda Yuhanna İncili içinde birebir Yahudi inancının özelliklerini barındıran bir metindir. Tanrının yanında bulunan ve yaratılışın kendisi aracılığı ile yapıldığı, baştan beri Tanrı ile birlikte olan ikinci bir ilahi varlık inancının Yahudiliğin içerisinde de zaten mevcut olduğu ifade edilmiştir. Hatta daha da ileri giderek Yuhanna İncilinin on dördüncü cümlesi olan yani "söz vucut buldu, bedenleşti" ifadesinin Hıristiyanlar tarafından ekleme olduğu ama bu cümleye kadar olan bölümün o zamanın sinagoglarında bir şabat vaazı olarak okunacak kadar Yahudi geleneği içerisinde olduğuna vurgu yapılmaktadır. Ayrıca bu inancın hiçbir şekilde Monoteist düşünceyi sıkıntıya sokmadığı da dile getirilmiştir.¹⁵⁵

Bu İnciller, derlenişi yönüyle herhangi bir esinlenme olayından bahsetmezler. Her ne kadar, bugün, kilise kutsal ruhun yönlendirmesiyle yazıldığını kabul ettiği bu yazıları ilham eseri olarak nitelese de İncil yazarlarından Luka, İncilinin başında:

"Sayın Teofilos, Birçok kişi aramızda olup bitenlerin tarihçesini yazmaya girişmiştir. Nitekim başlangıçtan beri bu olayların görgü tanığı ve Tanrı szntn hizmetkri olanlar bunları bize ilemişlerdir. Ben de tüm bu olayları ta başından özenle araştırmış biri olarak bunları sana sırasıyla yazmayı uygun gördüm. Öyle ki, sana verilen bilgilerin doğruluğunu bilesin."

diyerek bu için bir derleme olduğundan bahsetmiş ve herhangi bir esinlemeyi veya olağan üstü bir durumu, bu satırların yazarı olarak, gündeme getirmemiştir

Yeni Ahit'teki Katolik Mektuplar, yazarları tarafından tüm Hıristiyan gruplar için yazılmış mektuplardır. Pavlusun mektuplarının büyük bir kısmı daha çok belirli bir

¹⁵⁵ Boyarin, Daniel (2001), The Gospel of the Memra: Jewish Binitarianism and the Prologue to John, The Harvard Theological Review, Vol. 94, No. 3, pp. 243-284. Konuyla ilgili tartişmalar için bkz. George Foot Moore (1922), Intermediaries in Jewish Theology: Memra, Shekinah, Metatron, The Harvard Theological Review, Vol. 15, No. 1, pp. 41-85 ; Paul A. Rainbow (1991), Jewish Monotheism as the Matrix for New Testament Christology: A Review Article, Novum Testamentum, Vol. 33, Fasc. 1, pp. 78-91; Daniel Abrams (1994), The Boundaries of Divine Ontology: The Inclusion and Exclusion of Metatron in the Godhead, The Harvard Theological Review, Vol. 87, No. 3, pp. 291-321 ; G. H. Box (1932), The Idea of Intermediation in Jewish Theology. A Note on Memra and Shekinah, The Jewish Quarterly Review, New Ser., Vol. 23, No. 2, pp. 103-119; M. Black (1951), The Origin of the Name Metatron, Vetus Testamentum, Vol. 1, Fasc. 3, pp. 217-219.

cemaate yazılırken bu mektuplar tamim gibi bütün Hıristiyanlara yönelik yazılmıştır. O yüzden bu mektuplara evrensel manasına gelen Katolik Mektuplar adı verilmiştir. Katolik mektupların dördüncü yüzyılda bu isim altında toplanarak bir koleksiyon haline getirildiği tahmin edilmektedir. Bu tabiri en erken Eusebius'un kullanmış olması muhtemeldir. Her ne kadar Yuhanna'nın II ve III. mektubu bu tanıma girmese de bu mektuplar özel kişi ve gruplara değil tüm Hıristiyanlara hitaben yazılmıştır.¹⁵⁶ Doğu kiliselerinde İbranilere Mektup Pavlus'a atfedilirken, Batı kiliseleri ise bu mektubu Pavlus'un koleksiyonuna dâhil etmemişlerdir.¹⁵⁷

Hıristiyan tarihi boyunca İnciller İsa'nın sözlerinin ve yaptığı işlerin yegâne otoriter kabul edilen kayıtları olarak algılanmıştır. Bu çerçevede İnciller İsa'nın genellikle yanında bulunan Matta ve Yuhanna'nın durumu gibi yakın havarilerin hatıratıdır veya havarilerin yakınlarına (Markos ve Luka) nispet edilmişlerdir.

Kutsal kitap bilim adamlarının arasındaki hâkim görüş en azından İncillerin yazarlarının resmen bilinmediğidir.¹⁵⁸ Daha önce dile getirildiği üzere İnciller İsa sonrası döneme ait bir çalışmadır. Bu noktadan hareketle, Dört İncil ikinci nesil Hıristiyanlığının bir özelliği olarak isimsiz olarak kaleme alınmıştır. Bu İncilleri kaleme alanlar bunları dağıtırken veya insanlara sunarken yazan veya kaleme alan şahıs, müellif şeklinde bir ifadeyle yazıyı kendilerine nispet etmemişlerdir. Bu kitapların hiç birisinin yazarı, kesin olarak bilinmemektedir. Şu anda aldıkları isimler ise koleksiyon haline getirildikleri zaman ve birbirlerinden kolayca ayırt edilmesi ve karıştırılmaması için orijinal metinlere ilave edilmiş olan başlıklardır.¹⁵⁹

Kiliselere gönderilen mektuplar, ilgili bölgelerdeki insanlar tarafından çoğaltılmış ve bölgelere dağıtılmıştır. Burada kopyacılar denen insanların bu metinleri kopya edip çoğaltırken onları tamamıyla vahiy mahsulu mu yoksa sadece değerli birer mektup mu olarak gördükleri çok önemlidir. Örneğin, en eski ve en iyi korunan metinlerden biri olan ve Vatikan Kodeksinde bulunan İbranilere Mektubun ilk bölümü sütunlar arasında bulunan ilginç bir not içermektedir. Aynı sayfada üç sütun halinde yazılan bu metinde birinci ile ikinci sütun arasında bir düzeltme göze çarpar. Üçüncü cümlede bulunan bir

¹⁵⁶ Patzia, age, s.92.

¹⁵⁷ Patzia, age, s. 89.

¹⁵⁸ Sheler, Jeffery L. (2000), *Is The Bible True?*, Harper Collins Press, San Francisco, s.33-34.

¹⁵⁹ Brown, age., s.136.

ifadeyi nüshayı kopya eden veya sahibi olan kişi bu satırda geçen bir kelime yerine yeni bir kelime yazar. Ardından metne sahip olduğu anlaşılan ikinci kopyacı da bu düzeltmeyi yapan şahıs için birinci ve ikinci sütun arasındaki boşluğa “aptal ve hilekâr, eskisi gibi bırak değiştirme!” ifadesini kullanmaktadır.¹⁶⁰

Bugün, Yeni Ahit’in içerisinde Yuhanna’nın Vahiy bölümü 22:18–19 ve II. Petrus 3:15-16 hariç kutsal yazılardan bahsedilmemektedir. Yuhanna’nın Vahiy bölümü’nde

“Bu kitaptaki peygamberlik sözlerini duyan herkesi uyarıyorum! Eğer bir kimse bu sözlere bir şey katarsa, Tanrı da bu kitapta yazılı belaları ona katacaktır. Eğer bir kimse bu peygamberlik kitabının sözlerinden bir şey çıkarırsa, Tanrı da bu kitapta yazılı yaşam ağacından ve kutsal kentten ona düşen payı çıkaracaktır.”

diye ifade edilerek yazılardan bahsedilmiştir. Bir diğer yer de Petrus’un İkinci Mektubu’dur. Burada da

“Sevgili kardeşimiz Pavlus’un da kendisine verilmiş olan bilgelikle size yazdığı gibi, Rabbimizin sabrını kurtuluş fırsatı sayın. Pavlus, bütün mektuplarında bu konulardan böyle söz eder. Mektuplarında güç anlaşılan bazı yerler var ki, bilgisiz ve kararsız kişiler, diğer kutsal yazıları olduğu gibi, bunları da çarpıtarak kendi yıkımlarını hazırlıyorlar.”

diye ifade edip açık bir şekilde Pavlus’un mektuplarından bahsetmektedir.

Sonuç olarak, İsa’ya bir kitap verilmemiş olup Hristiyan düşüncesinde o vahyin kendisi olarak telakki edilmiştir. İsa ne bir kitap yazmış ne de havarilerine kitap yazdırmıştır. Bugün elimizde kitap halinde bulunan Yeni Ahit’in oluşumu ise, daha sonraları aşama aşama gerçekleşmiş ve metinler ilerleyen süreçte kutsal yazı muamelesi görmüşlerdir. Hristiyan kutsal kitap anlayışını açıklayan şu ifadeler konuyu özetlemektedir:

“ Kutsal kitabın bütünü tek bir kitaptır ve bu tek kitap da Mesih İsa’dır, zira bütün kutsal kitap Mesih’ten söz eder ve bütün kutsal kitap Mesih’te gerçekleşmiştir. Kutsal yazılar tanrının sözünü içermektedir ve bunlar esinlenmiş sözler olduklarından gerçekten tanrı sözüdür. Tanrı yazarları esinleyerek kutsal kitabı yazmalarını sağladığından kutsal kitabın yazarıdır. Tanrı onlarda ve onlar aracılığıyla davranır. Onların yazılarının esenlikli gerçeği hatasız bir şekilde dile getirdiğinin güvencesini de verir. Kutsal yazıların yorumu her şeyden önce tanrının esenliğimiz için kutsal yazarlar aracılığıyla ne açıklamak istediğine dikkat edilerek yapılmalıdır. Kutsal ruhtan gelen ancak kutsal ruhun yardımıyla tam olarak anlaşılabilir. Kilise Eski Ahit’in 46¹⁶¹, Yeni Ahit’in de 27 kitabını esinlenmiş kitap olarak kabul eder ve onlara gereken saygıyı gösterir. Dört

¹⁶⁰ Ehrman, Bart D.(2003), *Lost Christianities*, Oxford University Press, USA, ss. 217-8.

¹⁶¹ Katoliklere göre 46, Protestanlara göre 39.

İncil'in temel bir yeri vardır, çünkü Mesih İsa onların temel konusudur. İki Ahit'in bütünlüğü tanrı tasarısının ve vahyinin bütünlüğünden gelir. Eski Ahit Yeni Ahit'i hazırlar, Yeni Ahit de Eski Ahit'i tamamlar; ikisi de birbirlerini karşılıklı olarak aydınlatırlar, her ikisi de tanrının gerçek sözüdür. Kilise kutsal yazılara her zaman Mesih İsa'nın bedenine gösterdiği gibi büyük bir saygı göstermiştir: Bunların her ikisi de Hristiyan yaşamını besler ve idare ederler.¹⁶²

1.3. Kanon ve İlgili Terimler

Yeni Ahit'in Kanon Oluşumu konulu bir çalışmaya girmeden önce ilgili terimlerin açıklanması, konunun daha iyi anlaşılması adına önem arz etmektedir. Bu bağlamda kanon kelimesi ve ilgili kelimelerden oluşan bir terim grubu açıklanacaktır.

1.3.1 Kanon

Latinceye "Canon" şeklinde nakledilen Grekçe "Kanon" kelimesi, Samî dillerinden alınmıştır. Latince "Canon" kelimesi önceleri, ölçmeye yarayan şey, kural, model manasında iken daha sonra, ölçülmüş veya düzenlenmiş şey anlamına gelmektedir. İbranice qaneh, Asur dilinde qanu, Ugarit dilinde qn şeklinde olup diğer Sami dillerde de benzer şekliyle kullanımları mevcuttur. Grekçe'de kelime ölçü, kanun, kural anlamındadır. Bu kelime gramerden estetiğe oradan müziğe ve heykeltıraşlığa kadar her alanda ölçü, iyiyi yanlıştan ayırmaya yarayan kriter anlamında kullanılmıştır.¹⁶³

Bu kelime İbranice "qâneh" kelimesiyle yakından alakalıdır. "Qâneh" ölçü kamışı demektir.¹⁶⁴ Grekçe bir kelime olan kanon aslında Sami dillerdeki kamışı ifade eden kelimelerden bu dile geçmiştir. I. Krallar 14:15'te ve Eyüp 40:21'de bu ifadeye rastlanmaktadır.

"Tanrı beni oraya götürdü, tunca benzer bir adam gördüm. Elinde keten bir ip ve bir "ölçü değneği"(qaneh ha-middah) tutarak kapının girişinde duruyordu...
"Tapınağı çepeçevre kuşatan bir duvar gördüm. Adamın elindeki "ölçü değneği"nin (qaneh ha-middah) uzunluğu altı arşındı."¹⁶⁵

Yine Hezekiel 41,8'de "Uzunluğu bir değnek kadar" ifadesinde de qaneh kelimesi kullanılmıştır. Çıkış kitabı 25:31,32 "saf altından bir kandillik yap. Ayağı, gövdesi dövme altından olsun... Kandillik üç kolu yanda, üç kolu öteki yanda olmak üzere altı

¹⁶² Catholic Church (2000), age, s.52.

¹⁶³ McDonald, L.M. (1990), "Canon"; EEC; Sheppard, Gerald (1987), "Canon", ERE.

¹⁶⁴ Hezekiel, 40:3,5.

¹⁶⁵ Hezekiel 40:5.

kollu olacak” ifadelerinde gövde ve kol anlamındadır. Aynı şekilde Eyüp 31.22’de “Kolum omzumdan düşsün, kol kemiğim kırılsın” ifadesinde de “kol, kürek kemiği” anlamlarını karşılamaktadır. I. Krallar 14.15’te “Rab İsrail halkımı cezalandıracak. İsrail halkı suda sallanan bir kamışa dönecek” ve Eyüp kitabında da 40.21’de “Hünnap çalıları altında kamışlarla örtülü bir bataklıkta yatar” cümlesinde de kamış kelimesi qaneh’i ifade etmektedir.

Kanon kelimesi, Yeni Ahit’te de dört defa geçmektedir. Bu kullanımlardan hiç biri İncillerde geçmez. Kelimelerin hepsi de Yeni Ahit’teki Pavlus’un mektuplarında yer alır. Kanon kelimesi, bulunduğu bu yerlerde, üç defa ölçülü şey¹⁶⁶ bir defa da hayat kuralı¹⁶⁷ manasında kullanılmıştır. Bu yerler; “Ama biz haddimizi aşarak fazla övünmeyiz; övünmemiz, Tanrı’nın bizim için belirlediği ve sizlere kadar da uzanan alanın sınırları içinde kalır.¹⁶⁸ Yine aynı şekilde “Başkalarının emekleriyle övünerek de haddimizi aşmayız. Ümidimiz odur ki, sizin imanınız büyüdükçe aranızdaki etkinlik alanımız alabildiğine genişleyecek.”¹⁶⁹ “Böylelikle Müjde’yi sizlerden daha ötelere yayabileceğiz. Çünkü başkasının etkinlik alanında başarılımiş işlerle övünmek istemiyoruz.”¹⁷⁰ “Bu kurala uyanların hepsine ve Tanrı’nın İsrail’ine esenlik ve merhamet olsun.”¹⁷¹

Terim anlamı itibariyle kanon, nihai olarak bugünkü Kutsal Kitap’a girebilmiş olan ve otorite olarak kabul edilen kitapların listesini ifade etmektedir.¹⁷² Eski kilise yazarları "Canon" kelimesini, inanç veya hakikat kanunu¹⁷³ anlamındadır. Bu kelime, bazı teknik nüanslarla birlikte, Roma kilisesinde ilk üç asırda sık sık doğru Hıristiyanlığın bağlayıcı normlarını karşılamıştır. IV. Asırdan itibaren, konsillerin artık Hıristiyan dünyasının bir parçası olması ile birlikte, Katolik geleneğinde, kilise otoritesince ilan edilen kararlar veya tespit edilen statüler de "kanon" diye isimlendirilmiştir. Dördüncü asırdan itibaren kutsal kitap külliyatını ifade etmek için bu kelime kilise tarafından düzenli olarak

¹⁶⁶ II. Korintliler, 10:13,15,16.

¹⁶⁷ Galatyalılara Mektup 6:16.

¹⁶⁸ II. Korintliler, 10:13.

¹⁶⁹ II. Korintliler, 10:15.

¹⁷⁰ II. Korintliler, 10:16.

¹⁷¹ Galatyalılara Mektup 6:16.

¹⁷² Youngblood, Ronald F.(1995), *Nelson's New Illustrated Bible Dictionary*, Thomas Nelson Press, Nashville, s.189.

¹⁷³ Allison, Dale (1987), “New Testament”, ERE.

kullanılmıştır. Kilise babalarının düşüncelerinde, "Canon" kelimesi "kural ve düzenlenmiş şey veya düzen koyucu, yön verici kitaplar ve sınırlı külliyat" manasına kullanılırken¹⁷⁴ zamanla "ilham edilmiş vahyi veya iman ile adetlerin yanılmaz kuralını ihtiva eden kitaplar koleksiyonu" şekline dönüşmüştür.¹⁷⁵ Kanon kelimesi hem seküler alanla ilgili bazı ifadeleri karşılamak hem de dinî anlamda kullanılmıştır. Kural, standart, ideal, norm, yazılı veya sözlü otoriter görev veya literatür manasında kullanılırken bir yandan da geçici veya sürekli standardizasyon, oluşturma, listeleme, kayıt altına alma, numaralandırma, kronoloji, örnek alınacak kişilerin katalogu gibi anlamları karşılamıştır.

Kısaca, kanon kelimesi düz değnek veya çubuk, inşaatlarda ölçü için kullanılan ölçü, model, kriter, Hıristiyan doktrini, ortodoks, kutsal kitaplar, aziz ilan etme gibi değişik anlamlara gelmektedir.

Tez boyunca İngilizce'de "canon" şeklinde yazılan bu kelime "kanon" şeklinde yazılacak ve bununla Yeni Ahit'teki kitapların şahsi koleksiyonlar şeklinde veya resmi koleksiyonlar şeklinde iki kapak arasına alınması ve resmîyet kazanması kastedilecektir.

1.3.2. Kanonik

Bu kelime, kanon kelimesinden türetilen bir sıfat olarak, iman kuralı veya düzenleyici kitapları ifade etmek üzere ilk olarak Origen tarafından kullanılmıştır. IV. Asırdan itibaren ise "kanonik" sıfatının kullanımı yaygınlaşmıştır. Sözcük doğru, güvenilir ya da sahit dinsel literatürü ifade eden bir terimdir. Bu doğrultuda Yeni Ahit'in ilk bölümünü oluşturan dört İncil, Kanonik İnciller olarak adlandırılır. Öte yandan, güvenilir olmayan ya da dinsel öğretileri temellendirmede kaynak olarak kullanılmayan metinler ise apokrif olarak adlandırılır.¹⁷⁶

1.3.3. Proto-kanonik ve Deutero-kanonik

Kutsal kitap kanonu, Kutsal yazıları oluşturan kitapların resmi listesine verilen addır. Katolik doktrinine göre kutsal kitabın kanonu ile ilgili en yakın kriter kilisenin yanılmazlığı anlayışıdır. Özellikle ilk dönemlerde kitaplardan bir kısmı hemen kanona

¹⁷⁴ Davis, John D.(1966), *A Dictionary of Bible*, Grand Rapids: Baker Book House, s.116.

¹⁷⁵ McDonald, L.M. (1990), "Canon", EEC.

¹⁷⁶ Gündüz, Şinasi (1998), *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yayınları, Ankara, s.212.

girerken diğer bazıları tartışmalara konu olmuştur. İlk önce şüpheli görülüp daha sonra kanona dhl edilen bu kitaplar için ikinci dereceden veya sonrada kanonik anlamında “deuterokanonik” kitaplar denilmiştir. Katolikler için bütün kitaplar aynı değerdedir. Protestanlar Eski Ahid için Yahudi kanonunu benimsediklerinden sadece İbranice kutsal kitaptaki kitapları kabul ederler. Katolikler ise buna yedi adet deuterokanonik kitap daha ilave ederler ki bu kitaplar Grekçe Septuagint’te mevcuttur. Bunlar; Tobit, Judith, Wisdom, Sirak, Baruh, I. Ve II. Makabiler’dir.

Roma Katolik Kilisesi 1546 yılında Trent konsilinde deuterokanonik kitapları, kutsal kitaplar arasına almıştır. Katolikler, söz konusu kitaplardan “deuterokanonik”, yani kutsal kitaplar listesine sonradan eklenmiş kitaplar olarak bahsederler. Ortodoks kilisesi ise, “deuterokanonik” olarak adlandırılan bu kitapları 1642 Yaş (Jassy) ve 1672 Kudüs konsillerinde “kutsal yazıların gerçek parçaları” olarak adlandırmıştır. Günümüzde birçok Ortodoks bilgini Atanasyus ve Jerome’nin görüşünü benimseyerek bu kitapların Kutsal Yazıların diğer bölümlerinden derece olarak daha düşük olduğunu ifade ederler. Protestanlar ise bu kitapları Kutsal Kitap’ın bir parçası olarak görmeyip, “apokrif” olarak değerlendirirler. Martin Luther, onlara kutsal yazılar gözüyle bakmamasına rağmen okunması iyi ve yararlı kitaplar olarak zikreder. Protestanlar, bu kitapların bir Hristiyan için bireysel gelişimini artırıcı ve gelişimi için faydalı olabileceğini düşünmektedirler. Kısaca, Katoliklere göre, Protokanonik ve Deuterokanonik ayırımı tarihi olarak mevcuttur; fakat kıymet yönünden aralarında fark yoktur. Yahudilere ve Protestanlara göre ise, Katoliklerin "deuterokanonik" dediği kitaplar Apokrifdir.

BÖLÜM 2: KANONLAŞMA SÜRECİ

2.1. Kanona Hazırlık: Apostolik Kilise Babaları ve Yeni Ahit

Geniş anlamıyla kilise babaları ilk asırlardaki Hıristiyan din önderlerini ifade ederken bu tabir (havarisel pederler) havarilerle kişisel bir bilgisi, tanışıklığı olmuş ya da aynı çağı paylaşmış kişiler için kullanılmaktadır. Bu dönemde yazıldığına inanılan çalışmalar kanon oluşumunda ilk olarak dikkate alınıp atıflar nokta-i nazarından değerlendirilen eserlerdir. Bu çalışmaların her biri de birbirinden ayrı, bağımsız çalışmalardır. Bu eserlerin kaleme alındığı yıllar 95 ile 150 yılları arasındadır. Bu dönemler aynı zamanda Hıristiyanlığın bir geçiş dönemi idi. Bu yönü itibarıyla bu yazarlar bu kritik sürecin şahitleriydiler. Bu dönemler Hıristiyanlığın yavaş yavaş müesseseseleşmeye doğru gittiği, kilise liderlerinin kilise organizasyonlarında ağırlıklarını hissettirdikleri dönemlerdir. Coğrafi olarak çok geniş bir alandan müteşekkil olduğu için Apostolik babaların da bu teşekkül esnasında bir kısım konularda doktrinel farklılıklar gösterdiği, bir yandan Yahudi Hıristiyanlığın içinde diğer yandan da Helenistik Hıristiyanlığın içinde bu yeni oluşumun gerçekleştiği göze çarpmaktadır.¹⁷⁷ J. B. Cotelier 1672 yılında “Havarisel Çağın Babaları” başlığıyla bu havarisel babalar denen beş insanın yazılarını derlemiş ve yayınlamıştır.¹⁷⁸ Çalışma Barnabas’ın, Roma’lı Clement’in, Hermas’ın, İgnatyus’un ve Polikarp’ın yazılarını içermektedir. Daha sonraları bu koleksiyona Diegnotus’un mektubu, Papias’ın kısım kısım yazıları ve Didake de eklenmiştir.

Kısaca apostolik babalar adıyla meşhur olan bu ilk dönem yazarlar ve eserleri İsa sonrası Hıristiyanlıkta bugün eldeki Yeni Ahit’teki kitaplara atıflar yapmaları ve ilk dönemin canlı şahitleri olmaları hasebiyle önem arz etmektedirler.¹⁷⁹ Apostolik babalar, Yeni Ahit yazılarından alıntılar yapmışlardır. Yeni Ahit’ten olduğu kesin olmayan imalar ve alıntılar da mevcuttur. Bu dönemde Yeni Ahit koleksiyonunda yer alacak birçok birinci asır dokümanını kullanmışlardır. Bu bölümde Apostolik babalar adıyla anılan çalışmalar ve bu çalışmalarda Yeni Ahit’e yapılan atıflar ele alınacaktır.

¹⁷⁷ Metzger, age, ss.39-40.

¹⁷⁸ Metzger, age, , s.39.

¹⁷⁹ Koester, Helmut (1990), *Ancient Christian Gospels*, SCM and Trinity Press, Londra & Philadelphia, s. 14.

2.1.1. Romalı Clement (M.S. 30–100)

Kilise'nin tarihçisi olan Romalı Clement, Pavlus ile birlikte çalışıyordu¹⁸⁰ ve kilisesinin din önderlerinden biriydi. Clement hakkında bildiğimiz, özellikle, Korint'teki Hıristiyanlara gönderilmiş olan uzun bir mektuptur.

M.S. 95–96 yıllarında Korint'teki Hıristiyanlar için kaleme alınan ve I. Clement başlığını taşıyan mektup, Romalı Clement'e atfedilmektedir. Apostolik yazılar arasında en eski olan eser budur. Korint'te yetişen genç papazların görev yapmakta olan papazlara karşı çıktığı ve onları görevlerinden aldıkları yayılmıştı. Clement'in mektubu Grekçe orijinal metniyle, bunun yanında Latince, Aramice ve Koptça çevirileriyle de korunmuştur.¹⁸¹ Bu olay Roma'daki Kilise tarafından duyulunca Clement, nifak ve ayrılık olayları için birleşme çağrısı yapan uzunca bir mektup kaleme aldı. Clement, mektubunda, eski papazların tekrar göreve atanmalarını ve ardından gelen haleflerinin onlara itaat etmeleri gerektiğini ifade etmiştir.¹⁸²

Clement, mektubunda, Eski Ahit'ten çok sayıda alıntı yaparken, Yeni Ahit'in değişik kitaplarından yaptığı alıntı sayılıdır. Eski Ahit'ten yaptığı alıntılar, sıklıkla "Kutsal Yazılar diyor ki..", "yazılıdır ki.." veya "böyle yazılmıştır.." şeklinde sunulmuştur. Clement'in Eski Ahit'ten yaptığı alıntılar çoğunlukla Grekçe Septuagint'tendir.¹⁸³

Clement, İncillerden yaptığı alıntılarda ise yazılı bir metin halinde İncilleri sunmak ve kaynak göstermek yerine, okuyucuyu İsa'nın sözlerini hatırlamaya (13:2) davet eder. O, bazı ifade grupları kullanır ki bunlardan bazılarını Matta ve Luka'da bulunurken, diğerleri dört İncil'e tam olarak paralel değildir. Yazar, "Rab İsa'nın sözlerini hatırlayın" diye başlayan bir paragrafta merhametli olanın, merhamet bulacağını, bağışlayanın bağışlanacağını, yargılayanın yargılanacağını, neyle ölçersen onunla ölçüleceğini vs. ifade etmektedir. Bu ifadeler, Clement'in mektubunda peşpeşe ve bir bütün olarak geçmektedir. Oysa bu ifadeler Matta ve Luka İncili'nde değişik yerlerde, parça parça geçmektedir.¹⁸⁴ Bu durum, Clement'in kullandığı kelimelerin birebir alıntı olmadığını göstermektedir. Bu noktada Clement'in ya Matta ve Luka İncillerinden

¹⁸⁰ Filipililere Mektup 4:3.

¹⁸¹ Bihlmeyer-Tuchle, age s.124.

¹⁸² Metzger, age., s.40.

¹⁸³ Grant, age, ss.77-8; Metzger, age., s.41.

¹⁸⁴ Matta 5:7, 6:14-15, 7:1-2, 12; Luka 6:31 ve 36-38.

hafızasından alıntı yaptığı ya da kendi zamanında Roma Kilisesi'nde kullanılmakta olan yazılı veya sözlü bir İsa öğretisinden istifade ettiği söylenebilir. Aynı şekilde Polikarp'ın ve İskenderiyeli Clement'in benzer kombinasyonları kullanımları sorunu daha karışık hale getirmektedir.¹⁸⁵

Clement, bir başka yerde muhataplarını, İsa'nın sözlerini hatırlamaya çağırarak, öğrencilerinden birine sıkıntı verenin doğmamış olmasının kendisi için daha iyi olacağı, yine seçtiklerinden birini günaha sokan birisinin bir değirmen taşına bağlanıp denize atılmasının kendisi için daha iyi olacağı şeklinde ifadeler de aynı şekilde İncillerde değişik yerlerde¹⁸⁶ ve farklı kontekstlerde aktarılmaktadır. Oysa Clement'in mektubunda bu ifadeler arka arkaya ve bir bütün içerisinde aktarılmaktadır.

Clement'in bu iki direk referansı dışında Sinoptik İncillerde geçen benzetmelere de atıflar bulunmaktadır. Bunlardan en kayda değer ekinci benzetmesidir. Mektupta 24:5'te geçen bu benzetme, muhtemelen Matta 13:3, Markos 4:3, Luka 8:5 ve I. Korintliler 15:36'da geçen ekinci ve tohum benzetmesinden aktarılmıştır. Fakat Clement'in bunları yazılı bir İncil'den mi yoksa sözlü bir gelenekten aktardığını belirlemek zordur. Her halükarda Clement, İsa'nın sözlerinin kesin otorite oluşu konusunda iki kez direk ifade kullanırken Eski Ahit'ten bu meyanda yaptığı atıf yüzü geçmektedir.¹⁸⁷ O, bugün Yeni Ahit'te bulunan yazılardan hiç biri için kutsal yazılar ifadesini kullanmamıştır. 47:22'de İncil kelimesini kullanmaktadır ki bu da Filibelilere Mektup'un 3:15'i andırmaktadır. Bunun yanında İsa'nı sözlerinin Clement için çok önemli olduğunda da şüphe yoktur.¹⁸⁸ Genel kanaat Clement'in birinci mektubundaki İsa'ya atfedilen sözlerin sözlü gelenekten aktarma olduğu yönündedir.¹⁸⁹

Clement'in, Pavlus'un mektuplarından yaptığı aktarmalar daha belirgindir. Clement, Korint'teki okurlarını, Pavlus'a danışmaya davet eder. Bunu yaparken, aslında Korint'te bulunan Pavlus'a ait mektupların kopyalarının Roma'da da olduğunu ima etmektedir.¹⁹⁰ Başka yerlerde, içinde Romalılara, Galatyalılara, Filibelilere ve Efeslilere Mektup'un bulunduğu Pavlus'un farklı mektuplarından belirgin imalar, atıflar göze çarpmaktadır.

¹⁸⁵ Metzger, age., s.41-42.

¹⁸⁶ Markos, 9:42; Matta, 18:6-7; Luka, 17:1-2.

¹⁸⁷ Metzger, age., s.42.

¹⁸⁸ Grant, age, s.82-3.

¹⁸⁹ Koester, age, s.15.

¹⁹⁰ Metzger, age., s.42.

En azından Clement'in Pavlus'un Korintlilere birinci mektubunu bildiğinde şüphe yoktur.¹⁹¹ Bu atıf yoğunluğunun Pavlus'un mektuplarının koleksiyon halinde varlığından kaynaklanması kuvvetle muhtemeldir. Clement, mektuplara atıfta bulunurken Korintlilerin önem vermeleri gereken birisi tarafından iyi öğütlerle doldurulmuş yazılar olarak zikretmektedir. O, mektupları, ilahi bir otorite tarafından yetkili görmemektedir.¹⁹² Mektupta 13:1'de "yazılmış olanı yerine getirelim... Özellikle Rab İsa'nın sözlerini" ifadesini kullanmaktadır. "Hıristiyanlar onun sözlerine mütevazı bir şekilde, itaat ile yolundan yürümeli" şeklinde tavsiyelerde bulunmaktadır.¹⁹³ Mektupta 35,5-6. bölümlerde Romalılara Mektup 1: 29-32 bölümlerini açıkladıktan sonra Clement sözüne " Kutsal Yazı der ki" diye devam etmekte ve Mezmurlar'dan alıntı yapmaktadır. Bu, inkâr edilmeyecek saygısına rağmen, Clement'in Pavlus'un yazılarını Kutsal Yazı olarak görmediği sonucunu doğurmaktadır.¹⁹⁴

Clement'in yazılarından O'nun devrinde Roma'da İsa'nın sözlerini, ölümünü, acılarını anlatan bir eserin mevcut olma ihtimali gündeme gelmiştir. Bu eser büyük ölçüde Matta ve Luka İncili ile paralel fakat birebir aynı eser değildir.¹⁹⁵

Mektupta Clement, Elçilerin İşleri, Yakup'un Mektubu ve Petrus'un I. Mektubunda bulunan bazı ifadelerle yakın cümlelere yer verir ki, bu durum, bu kitapların da Clement tarafından bilindiği ihtimalini gündeme getirmektedir.¹⁹⁶ Pavlus'un mektuplarına yaptığı alıntılarının yanı sıra Clement'in İbranilere Mektup'a da imalarda bulunmaktadır. Bu atıflar, O'nun mektubunun ilk yarısında serpiştirilmiş vaziyettedir. Mektubun 36:2-5 bölümünde bu atıflar zirveye ulaşmaktadır ki bu pasaj, İbranilere Mektup 1:1-3 bölümlerinin neredeyse tamamıyla yansımasıdır.¹⁹⁷

Özetle, Clement'in Kutsal Kitap'ının Eski Ahit olduğu açıktır. Kutsal Yazı (Scripture) diye bahsettiği bu kitaptan da hemen hemen aynı ifadelerle sıkça alıntılar yapmaktadır. O, zaman zaman İsa'nın belli sözlerini de referans gösterir. İsa'nın sözleri kendisi için otorite olmakla birlikte, bu sözlerin otantikliğini sorgulamaz ve araştırmaz. Üç örneğin

¹⁹¹ Grant, age, s.81.

¹⁹² Metzger, age., s.42-43.

¹⁹³ Grant, age, s.78-79.

¹⁹⁴ Metzger, age., s.43.

¹⁹⁵ Grant, age, s.80-1.

¹⁹⁶ Metzger, age., s.43.

¹⁹⁷ Grant, age, s.81; Metzger, age., s.43.

ikisinde İsa'nın sözleri diye atıfta bulunan Clement, muhtemelen zihninde tuttuğu yazılı bir kayda sahip; fakat O, bu kaydı İncil olarak isimlendirmemekteydi. Pavlus'un farklı mektuplarından haberdar olan Clement, içeriklerinden ötürü bu mektuplara çok önem atfetmektedir. Aynı şey, Clement'in yeterince iyi bildiği İbranilere Mektup için de söylenebilir. Hiç kuşkusuz, bütün bu yazılar açık bir şekilde Clement için önemli derecede etkili olsalar da O, hiçbir zaman bu yazılara otorite Kutsal Yazılar (Scripture) olarak atıfta bulunmamaktadır ve O'nun zamanında Eski Ahit'e alternatif bir Yeni Ahit Kanonu nosyonu yoktur.¹⁹⁸

2.1.2. Antakya'lı İgnatyus (M.S. 35–117)

Origen'e göre İgnatyus, Petrus'un halefi olarak, Antakya'nın ikinci episkoposudur. Eusebius'a göre O, Peter'in halefi Euodius'tan sonra gelen üçüncü episkopostur. Hayatı hakkında silahlı bir grup eşliğinde Roma'ya götürülüşü dışında bilgi bulunmamaktadır. Miladi 110'lu yıllarda İmparator Trajan zamanında Roma'da öldürülmüştür. Yolda dördü İzmir'den üçü de Troas'tan olmak üzere yedi mektup kaleme almıştır. Mektupları daha sonra Polikarp tarafından derlenip toparlanmıştır. İzmir'de, Küçük Asya'da bulunan Efes, Magnesia ve Tralles'e ve Roma Kilisesine hitaben kaleme aldığı dört mektup vardır. O, kendisini din uğruna ölmekten geri koyacak, mahrum bırakacak girişimlerde bulunmamaları konusunda yandaşlarını uyarmaktadır. Yirminci yüzyıl araştırmacıları O'nu sinir hastası olarak değerlendirip şehitlik kompleksi (Martyr-complex) olan birisi olarak zikretmişlerdir.¹⁹⁹ Troas'a geldiğinde Antakya'daki katliamların durduğunu öğrenir ve İzmir piskoposu Polikarp'a yazdığı gibi Filedelfiya ve İzmir kiliselerine de mektup kaleme alır. Yazdığı bu mektuplarında barışın tekrar tesis edilmesi anısına Antakya'daki Hıristiyanlara göz aydınlığı için elçiler gönderilmesini istemektedir.²⁰⁰

Mektuplarda fazlaca mecaz ve söz sanatları dikkat çekmektedir. İçerik olarak da güçlü bir inanç, çok kuvvetli bir İsa sevgisi göze çarpmaktadır. Mektup, İgnatyus'un stiliyle

¹⁹⁸ Metzger, age., s.43; Grant, age, 83.

¹⁹⁹ Grant, age, s.89.

²⁰⁰ Bihlmeyer-Tuchle, age, s.125; Metzger, age., s.44.

örtüşmekte olup derlendiği şartların etkisi de görülmektedir. Alıntılar sayılı kalırken, zihinden oldukları açıktır.²⁰¹

İgnatyus, Mektuplarında sıklıkla Pavlus'un ifadelerine benzer cümleler kullanmaktadır. Korintliler I. Mektup'ta Pavlus'un kendisi için kullandığı " Bize iftira edilince tatlılıkla karşılık veriyoruz. Şu ana dek âdeta dünyanın süprüntüsü, her şeyin döküntüsü olduk."²⁰² ifadeleri, İgnatyus da Efeslilere yazdığı mektupta 8:1 ve 18:1'de kendisi için iki kez kullanmaktadır. Benzer bir şekilde Pavlus'un I. Korintliler 9:27'de "saf dışı bırakılmamak için" diye kullandığı bir diğer tabir de, İgnatyus tarafından Tralles'e Mektup 12:3'te kullanılmaktadır. Pavlus'a ait bir diğer ifade olan ve I. Korintliler 4:4'te geçen "bu beni aklamaz" tabiri de kelimesi kelimesine İgnatyus'un Roma'ya mektubunda 5:1'de geçmektedir. Korintlilere mektubunda Pavlus'a ait olan "En son, zamansız doğmuş bir çocuğa benzeyen bana da göründü. Ben elçilerin en küçüğüyüm. Tanrı'nın topluluğuna zulmettiğim için elçi olarak anılmaya bile layık değilim. Ama şimdi ne isem, Tanrı'nın lütfuyla öyleyim"²⁰³ ifadeleri de Roma (9:1), Efes (21:2), Tralles (13:1), Magnesius (4:1) ve İzmir'e (11:1) mektubunda çok yakın ifadelerle yer almaktadır.²⁰⁴

Efeslilere hitaben yazdığı mektupta (11:2) onları İsa Mesih'in gücüyle havarilerle uyum içinde olanlar olarak tanımlamaktadır. Bu, Elçilerin İşleri'nde 20:18-35'te geçen vedalaşma sahnesinde geçen ifadeleri hatırlatmaktadır.²⁰⁵ Pavlus'un Korintlilere I. Mektubunun haricinde paralel cümle tertiplerine rastlanan yazarın Pavlus'un Romahlılara, Efeslilere, Filibelilere Mektuplarını da bildiği ihtimalini kuvvetlendirmektedir. İbranilere Mektup ile Petrus'un I. Mektubu hakkında da bilgi sahibi olması muhtemel olsa da, o kitaplarla ilgili yansımaları cılız kalmaktadır.²⁰⁶

Kendisi yaptığı işleri Pavlus'la özdeşleştirme yoluna gider. Acı çekmek için hevesli olduğunu²⁰⁷, aslında da İsa ile aynı acıyı çekmek için gayretli olduğunu²⁰⁸, acı çekmeyle

²⁰¹ Metzger, age., s.44.

²⁰² I. Korintliler , 4:13.

²⁰³ I. Korintliler, 15:8-10.

²⁰⁴ Metzger, age., s.45.

²⁰⁵ Grant, age, s. 89.

²⁰⁶ Metzger, age., s.45.

²⁰⁷ Tralles 4:2.

²⁰⁸ İzmir 4:2.

Tanrıya ulaşacağını²⁰⁹ ve yeniden dirileceğini²¹⁰ Tanrı için öldüğünü²¹¹ ve bu yolda bir kurban olarak sunulan içkinin dökülmesi gibi dökülüp dağılmayı arzu ettiğini ifade eder.²¹² İgnatyus Pavlus'un sözlerini ciddiyetle ele almış ve mektuplarında onlara yer vermiştir. I. Korintlilerde geçen (11:1) "benim takipçilerim olun, benim İsa'nın takipçisi olduğum gibi" ve Selaniklilere I. Mektubunda (1:6) "sizler bizim ve Rab'in izleyiciler oldunuz" ifadesi etrafında İgnatyus da Efeslileri İsa'nın takipçileri olmaya davet etmektedir.²¹³ Yine Filedelfiyalıları da İsa'nın takipçisi olmaya teşvik eder aynen İsa'nın Baba'nın takipçisi olduğu gibi der. O, "İsa bizi sevdi ve bizim için kendini feda etti" diyerek "bizler de O'nun takipçileri olarak ölümden çekinmemeliyiz" ifadelerine yer verir.²¹⁴ İgnatyus, Sinoptik İncillerden Markos ve Luka'ya nazaran Matta'nın ifadelerine daha yakın ve benzer kullanımlara yer vermektedir. İzmirli Mektubunun girişinde, İsa'nın Yahya tarafından vaftiz edilmesini anlatılıp bütün doğru olan şeylerin O'nunla yerine gelmesi gerektiği ifade edilir ki bu ifadeler Matta İncilindeki şu ifadelerle benzerlik arz etmektedir: "İsa ona şu karşılığı verdi: «Şimdilik buna razı ol! Çünkü doğru olan her şeyi bu şekilde yerine getirmemiz gerekir.» O zaman Yahya O'nun dediğine razı oldu"²¹⁵. Bir başka yerde Matta İncilinde geçen "Bunu kabul edebilen, kabul etsin"²¹⁶ tabiri de İgnatyus'un mektubunda²¹⁷ çok benzer ifadelerle kullanılmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken husus da bu ifadenin Matta İncilindeki kullanımı ile İgnatyus'un mektubundaki kullanımının bağlam açısından alakasız konularda olmasıdır. İgnatyus, -eğer İncillerden aldıysa da- bu ifadeyi bağlamından bağımsız bir yerde kullanmaktadır. İgnatyus, bu tabiri İsa'nın kanına inanmayan meleklerin yargılanması konusunda sarf ederken, Matta İncilinde bu ifade öğrencilerinin, İsa'nın bazı açıklamalarından sonra, "evlenmemek daha iyidir" sözünü müteakiben İsa tarafından söylenmiştir. Matta İncilinde geçen cümle gruplarına benzer epeyce ifade kullanması, bilim adamlarını, İgnatyus'un, Matta'ya veya O'na çok yakın

²⁰⁹ Filedelfiya 7:1.

²¹⁰ Roma 4:3.

²¹¹ Roma 4:1.

²¹² Grant, age, 91; Roma 2:2, 4:2.

²¹³ Efes 10:3.

²¹⁴ Grant, age, s.91; Filedelfiya 7:2; Efes 5:1-2; Tralles 1:1.

²¹⁵ Matta, 3:15.

²¹⁶ Matta, 19:12.

²¹⁷ İzmir 6:1.

bir metne sahip olduğu inancına götürmüştür.²¹⁸ Benzer şekilde Luka İncilinde geçen²¹⁹ İsa'nın çarmıh sonrası tekrar on bir havariye görünmesi hadisesinde “ellerime, ayaklarıma bakın” şeklindeki bağlam da hemen hemen aynı şekilde İzmirli Hıristiyanlara yazdığı mektupta (3:1-2) yer almaktadır.

Sinoptik İncillerdeki atıf ve ima azlığına rağmen, Yuhanna İncili'ne yönelik fazla ima olduğu gözden kaçmamaktadır. Magnesianlara, Filedefiyahlılara, Romalılara yazdığı mektuplarda, Yuhanna İncilinin değişik ifadelerine imalar bulunmaktadır. Örneğin Filedefiya'ya yazdığı mektupta “İsa, kendisi aracılığıyla İbrahim, İshak, Yakup, Peygamberler, havariler ve kilisenin girdiği Baba'nın kapısıdır.”²²⁰ ifadesi Yuhanna İncili'nde geçen “Kapı ben'im. Bir kimse benim aracılığım ile içeri girerse kurtulur.”²²¹ ve “İsa ona, «Yol, gerçek ve yaşam ben'im» dedi. Benim aracılığım olmadan Baba'ya kimse gelemmez.”²²² cümleleriyle paralellik arz etmektedir. İgnatyus, Filedefiya 8:2'de “Arşivimde bulamadığım şey İncil'de olsa kabul etmem” diyen insanlar olduğunu ifade ederek “benim için arşiv, kaynak İsa Mesih'tir” demiştir.²²³ İnsanlardan aktardığı cümledeki arşiv Eski Ahit kitaplarına tekabül etmektedir. Bu da O'nun döneminde Eski Ahit'in ne denli önemli bir kaynak olduğunu ve halk arasında kullanıldığını göstermesi açısından ilginç bir örnektir. İgnatyus için İsa'nın kendisi Eski Ahit'ten daha değerlidir ve ölçüdür.²²⁴

Bütün bunlar, İgnatyus'un Yuhanna teolojisinden yeterince haberdar olduğunu ortaya koymaktadır. İgnatyus çok yüksek ihtimalle dördüncü İncili okumuş olmalıdır. Birebir kopya olmaması da, muhtemelen İgnatyus'un konuları örgüsüne ve mektubun yazıldığı şartlara bağlıdır.²²⁵

Sonuç olarak, İgnatyus için birinci otorite İsa'nın yaşam, ölüm ve tekrar dirilmesiyle ilgili Apostolik vaazdır. Sözlü veya yazılı olmasında çok az bir farklılık vardır, o kadar çok önemli değildir. I. Korintlilere, Efeslilere, Romalılara, Galatyalılara, Filibelilere,

²¹⁸ Metzger, age., s.46.

²¹⁹ Luka 24:39.

²²⁰ Filedefiya 9:1.

²²¹ Yuhanna 10:9.

²²² Yuhanna 14:6.

²²³ McDonald, age, s.146.

²²⁴ McDonald, Lee M (2002), *The Formation of Christian Biblical Canon*, Hendrickson Press, USA, s.146; Blackman, age, s.28.

²²⁵ Metzger, age., s.48.

Kolesilelere ve Selaniklilere I. Mektupları içeren Pavlus'un koleksiyonu hakkında bilgi sahibi olduğu kesin olan İgnatyus'un, bunların yanında Matta ve Yuhanna belki de Luka İncilinden de haberdar olması muhtemeldir. Ancak buna rağmen O'nun İncilleri veya mektupları "Kutsal Yazılar" olarak zikrettiğine dair bir kanıt yoktur.²²⁶

2.1.3. Didake

On iki havarinin öğretisi diye de meşhur olan Didake, ilk Hıristiyan öğretiminin adıdır. Didake'nin ne zaman derlendiğini kesin olarak bilinmemektedir. Eleştirmenler, bu metin ile ilgili hemen hemen her konuda şüphelidirler. Didake'nin, kanonik İncillerle çağdaş olduğunu söyleyenler²²⁷, MS. 70 yılı öncesiyle tarihleyenler olduğu gibi, 100–150 yılları²²⁸ ve hatta derlendiği muhtemel tarih dilimini I. ve IV. yy. arası olduğunu ifade eden kaynaklar da bulunmaktadır.²²⁹

Didake'nin kimin tarafından derlendiği de bilinmemektedir. İznik metropoliti Philotheos Bryennios, 1873 yılında Didake'nin İstanbul'daki kutsal mezarlık kilisesi kütüphanesinde korunan 1056 tarihli metnini buldu ve Didake olarak tespit etti. On yıl sonra Bryennios, Didake olarak bilinen küçük kitabın ilk baskısını giriş ve şerhiyle beraber Grekçe olarak 1883 yılında İstanbul'da bilim dünyasına sundu. Bu eser, altı ay sonra Almancaya çevrildi.²³⁰ Didake'ye ait Latince, Koptça ve Amharice (Semitik Etiyopya dili) parçalar hâlâ mevcuttur.²³¹

Eusebius'tan itibaren bilginler "Didakhai ton apostolon", "havarilerin öğretileri" diye adlandırılan erken dönem Hıristiyan yazılarının varlığından haberdardır. Özellikle belli topluluklar başta olmak üzere ilk dönemlerde Didake Yeni Ahit'in havari yazıları kabul edilip el üstünde tutulmuştur.²³² Eusebius bu eseri ortodoks olan fakat kanona

²²⁶ Grant, age, s.102; Metzger, age., s.49.

²²⁷ Rhodes, J.N. (2003), "Didache", *New Catholic Encyclopedia*, 2. Baskı, Vol.4, The Catholic University of America.

²²⁸ Bihlmeyer-Tuchle, age, s.123.

²²⁹ Metzger, age., s.49.

²³⁰ Rhodes, J.N. (2003), "Didache", NCE.

²³¹ Ferguson, Everett (1990), "Didache", *Encyclopedia of Early Christianity*, Vol. I, Garland Press, New York&London.

²³² Rhodes, J.N. (2003), "Didache", NCE.

dâhil edilmeyen yazılardan birisi olarak zikreder. Atanasyus bu kitabı katekizm öğrencisi için faydalı kitap olarak kaydeder.²³³

Kimi bilginler Didake'nin toplayıcısının, Montanizm'e karşı gizli eğilimlerinin olduğunu ileri sürmüşlerdir. O'nu heresileri havarisel patent altında meşrulaştırma girişimi olarak anlamışlardır. Birçoğunun gözünde Didake, apokrif kitaplardan sayılır. Hakkındaki onca şüpheye ve soruya rağmen Didake, Apostolik yazılar arasındaki varlığını hala sürdürmektedir. Bunun yanında bazı bilginler Didake'yi apostolik yazılar arasında göstermekten çekinmişlerdir.²³⁴

Didake'nin Suriye'de kaleme alındığı tahmin edilmektedir. Bazı görüşlere göre nakli ve kullanımı ile ilgili olarak Mısır olduğu yolunda düşünceler vardır. Çıkış yerinin neresi olduğu tartışmalı olmakla birlikte içerikten anlaşıldığına göre Suriye (Antakya Kilisesi) olması kuvvetle muhtemeldir.²³⁵

Didake bir nevi ilk dönem kilisenin bir ilmihal kitabıdır. İçinde ahlak, kutsal sırlar, vaftiz, oruç, dua, kurban ve vaizler karşısında nasıl hareket edilmesi gerektiği hakkında bilgiler, emirler ve direktifler veren eser, piskopos ve şammasların seçimi hakkında direktifler vermektedir.²³⁶ Didake'nin 1-6 bölümleri ölüm ve hayattan bahseder. Anlatımlarında (Ölü deniz yazmalarındaki Rule of Community'de görüldüğü üzere) Yahudi modelleri üslubu dikkat çeker. 7-10 arası bölümleri vaftiz, oruç, dua, evharist gibi litürjik öğretilerden, 11-15 arası bölümler papazlıktan, 16. ve son bölüm eskatolojiden bahseder. Didake, kiliseyi hâlâ Yahudilikle ilişkili fakat kendini ayıran özellikleriyle müesseseseleşen bir yapı olarak sunar. Bu doküman ilk dönem kilisesinde bir hayli değerli kabul edilmekteydi.

Didake'de Malaki ve Zekeriya Kitabından olmak üzere iki ayrı alıntı yer almaktadır. Yeni Ahit'ten yaptığı iki alıntının ikisi de Matta İncilindedir. "İkiyüzlüler gibi dua etmeyin, Rabbin İncillerde emrettiği şekilde edin, dua ederken şöyle deyin: Göklerdeki babamız..."²³⁷ ifadesi hemen hemen aynı şekilde Matta İncilinde geçmektedir.²³⁸ Yine

²³³ Ferguson, Everett (1990), "Didache", EEC.

²³⁴ Rhodes, J.N. (2003), "Didache", NCE.

²³⁵ Ferguson, Everett (1990), "Didache", EEC.

²³⁶ Bihlmeyer-Tuchle, age, s.122.

²³⁷ Didake 8:2.

²³⁸ Koester, age, s.16; Matta, 6:9-13.

Didake 4:5'te geçen bir cümlenin sonunda ifade edilen "Kutsal olanı köpeklere vermeyin" ifadesi de Matta İncilinde²³⁹ aynı şekilde yer almaktadır. Bu açık alıntılarının dışında Didake, İsa'nın İncillerde emrettiği şeyleri ifade eden üç bağımsız atıf içermektedir. Didake'nin yazarının İsa hakkındaki bilgilerine Matta İncili'nin kaynaklık ettiği söylenebilir. Yine üç ayrı yerde²⁴⁰ İncil'de bulunduğunuz gibi diyerek kısmen de olsa yazılı bir geleneğe işaret etmektedir. Fakat burada da yazılı olarak elde bulunan materyale işaret ettiğine dair kesinlik yoktur. Eğer metinde geçen ifadeden yazılı bir formda bulunanan İncil'e atıf yapılacak olsa bile bunun daha sonraki editor tarafından daha geç dönemlere ait olduğu daha makul gözükmemektedir.²⁴¹ Evharist duası anlatılırken kullanılan ifadeler Yuhanna İncilindeki tabirlere benzemekle birlikte oradan bir alıntı olduğunu söylemek de güçtür.²⁴² Aynı şekilde Pavlus'un mektuplarından bir alıntı mevcut olmayıp çok zayıf bir etkilenme söz konusu olabilir.

Didake'de havariler, hâlâ kilise hayatında çok önemli bir yer tutmaktadır. Bununla birlikte bu otoritenin giderek azaldığı da gözlenmektedir. Onun yerine İsa'nın sözlerinin ön plana çıktığı dikkat çekmektedir. "Ruhta konuşan herkes kâhin değildir, yalnız İsa'nın sözlerine sahip olanlar müstesna. Onun sözleri aracılığıyla, doğru ile sahte kâhin fark edilebilir."²⁴³ ifadeleri de bunu göstermektedir. Yazar, İncil'i referans göstermektedir; fakat alıntı yaparken sadece İsa'nın sözlerini nakleder. İncil olarak Matta İncilini kullanan Didake yazarı, bunu bir kutsal kitap olarak değil; uygun söz koleksiyonları çerçevesinde alıntılanmaktadır.²⁴⁴

2.1.4. Papias

Papias, sözlü gelenekle olduğu kadar yazılı Hıristiyan literatürü ile ilgilenen ilk kişilerden biridir. Papias, Frigya'da Hierapolis (Pamukkale) kilisesine episkoposu ve İzmir episkoposu Polikarp'ın da arkadaşıdır. Bu verilerden hareketle Papias'ın 70 ile 140 yılları arasında yaşadığı sonucu çıkmaktadır. O'nunla ilgili bilgilere ve görüşlerine Eusebius'un Kilise Tarihi adlı eserinde rastlanmaktadır.²⁴⁵

²³⁹ Matta, 7:6.

²⁴⁰ Didake 15:3, 15:4, 11:3.

²⁴¹ Koester, age, s.17.

²⁴² Metzger, age., s.49.

²⁴³ Didake 11:8.

²⁴⁴ Metzger, age., s.51.

²⁴⁵ Patzia, age, s.62.

O'nun en önemli yapıtı "Rabbin Sözlerinin Açıklaması" adıyla tanınan beş kitaptan oluşan bir koleksiyondur. Bu eserler, daha çok İsa'nın faaliyetleri ve sözleri hakkında sözlü gelenekler antolojisidir. Aralarında Matta ve Markos İncillerinin kaynaklarından söz eden bazı parçaları dışında eser kaybolmuştur.²⁴⁶ Kalan parçalarından biri olan önsözde Papias, ifadelerinden anlaşıldığı şekliyle İsa'nın hayatını yaşayan geleneği öğrenmeye ve anlamaya çok hırslı birisi olarak göze çarpmaktadır. O, malumat çokluğunu değil, otantikliğini önemsedini ifade etmektedir.²⁴⁷

Papias bu noktada kendisine gelen malumatın canlı, yaşayan olmasını dikkate almaktadır: "Ve tekrar, ne zaman ihtiyarların öğrencilerinden biri benim ile karşılaşmışsa, hemen ihtiyar(presbyter) vaizler hakkında tahkikat yaptım. Yani Andriya ne söylemiş veya Petrus veya Filipus veya Tomas veya Yakup veya Yuhanna veya Matta veya Rab'in diğer havarilerinden biri ne söylemişse, bunu naklettim."²⁴⁸ Bu ifadeler, Papias'ın yazılı aktarmalarının yanında sözlü olarak kendisine ulaşan bilgileri de kaleme aldığı ortaya çıkmaktadır. Papias'a yukarıda sayılan havarilerin ne söyledikleri hakkında bilgi veren kişiler, muhtemelen, Filistinli Hıristiyanlardır. Kudüs'ün 70 yılında ele geçirilişinden önce havarilerle görüşmüş, işgalden sonra ise Anadolu'ya gelmişlerdir. Papias'a havarilerle ilgili bilgi getiren kişiler İsa ile aynı topraklarda yaşamak ve değişik coğrafyalara O'nun sözlerinin taşıyıcı olmaktan ötürü saygınlık sahibi idiler. Bu bağlamda Papias, biri ağızdan aktarılan diğeri de yazılı İncillerde kendini bulmuş sözler olmak üzere iki tür geleneği kabul ediyordu.²⁴⁹ Bunlar arasında ise sözlü geleneği yeğliyordu. Bunun sebebi o dönemler genel olarak Akdeniz havzasında sözlü geleneğin etkinliğinin devam etmesi de Papias'ı etkilemiş olabilir.

Bu sözlü geleneğin etkisi yanında Papias'ın sözlü geleneği derleme, kaleme alma isteği de bilinmektedir. Bu noktada Matta ve Markos İncilleri ile ilgili kompozisyon olayına iki kısa özetle yer vermektedir. Matta hakkında, Eusebius'tan aktarılan ifadesiyle, "Matta, Rabbin sözlerini İbranice olarak yazdı, herkes en iyi yapabildikleri şekilde bunu tercüme ettiler" demektedir. Bu muammalı iddia, yani İsa'nın sözlerinin toplanması ve bunun da Matta'ya atfedilmesi Matta'nın vergi görevlisi olması ve haliyle okuma-

²⁴⁶ Bihlmeyer-Tuchle, age, s.127; Patzia, age, s.63.

²⁴⁷ Metzger, age., s.52.

²⁴⁸ Patzia, age, s.69; Wickwire, age, s. 211.

²⁴⁹ Metzger, age., s.52.

yazma bilmesi veya bahsedilen dilin İbranice değil, semitik bir dil kastedildiği ve bunun pekâlâ Aramice olduğu veya İbrani harfleri kullanılarak Grekçe yazılmış olabileceği gibi ihtimaller üzerinde durulmuştur.²⁵⁰ Kimi araştırmacılar, Papias'ın Matta'nın bu çalışması hakkında yaptığı yorumları apolojetik ve asılsız bulmuşlardır.²⁵¹

Yine Eusebius'tan nakledildiğine göre Markos İncili de ilk olarak Papias tarafından Markos'a nispet edilmiştir. Papias'a atfedilen bu ifadelerde de Markos tarafından bu İncilin kaleme alınırken büyük bir titizlikle derlendiği dile getirilmektedir. Markos İncili ve yazarı ile ilgili yapılabilecek eleştiriler için de bu eserin Petrus'un gözetiminde ve eksikliklerini gidermesiyle oluştuğunu ifade etmesi dikkat çekmektedir. Farklı yazarlar tarafından aktarılan bilgiler ışığında Papias'ın dördüncü İncili, I. Petrus'u, I. Yuhanna'yı ve Yuhanna'nın Vahyi'ni de bildiği yönündedir.²⁵²

Papias yaşayan, canlı ses tabiri ile kendisine ulaşan sözlü geleneğe vurgu yapmış ve açık bir şekilde sözlü anlatımları yazılı materyallere tercih etmiştir.²⁵³ Özetle Papias, İncil geleneğinin sonraki nesillere aktarılmasında sözlü gelenekle yazılı gelenek arasında bir köprü görevi görmektedir. Yazılı ve sözlü gelenek arasında tercihini sözlü gelenekten yapan Papias, kanon fikrinin gelişimini engelleyen sözlü geleneğin kullanılmasına sahip çıkması sebebiyle önemli bir şahsiyettir.²⁵⁴

2.1.5. Barnaba'nın Mektubu

Mektubun Pavlus'un arkadaşı Barnaba'ya ait olduğu iddia edilmiştir. Ne zaman yazıldığı ile ilgili kesin bir bilgi yoktur. 90-130 yılları arasında yazıldığı tahmin edilmektedir.²⁵⁵ Funk, 96-98 yıllarında kaleme alındığını söylerken, Harnack 130-131 yılları civarında, Lietzman ise 138 yılında derlendiğini ifade etmişlerdir. İskenderiye'li Clement ve Origen, bu teolojik mektubu Barnaba'ya atfetmişlerdir. Ancak Eski Ahit hakkındaki sert hükümlerini, Yahudi karşıtlığını havarilerin düşünceleriyle bağdaştırmak mümkün değildir. Erken dönem Hıristiyan literatüründe en azından Yahudiliği bu kadar net bir şekilde saf dışı bırakma pek mümkün gözükmemektedir.

²⁵⁰ Metzger, age., s.54.

²⁵¹ Aydın, age, s.95-96; Metzger, age., s.54.

²⁵² Metzger, age., s.55.

²⁵³ Patzia, age, s.63.

²⁵⁴ Metzger, age., s.55.

²⁵⁵ McDonald, age, s. 146.

Eski Ahit'in tarihi değerini ve Yahudiler tarafından her türlü yorumunu da reddetmektedir. Alegorik bir yaklaşımla oruç, kurban, perhizler, sünnet, şabat gibi emirlerin yalnız manevi anlamı olduğunu iddia etmektedir.²⁵⁶

Eserin putperest asıllı İskenderiyeli bir Hıristiyan öğretmenine ait olması muhtemeldir. Alegorik bir yaklaşımla konuları değerlendirmesi araştırmacıları yazarın İskenderiyeli olduğu yönündeki kanaatlerini artırmıştır.²⁵⁷ Amacının da Hıristiyanlığı Yahudilik'ten tamamen ayrı bir din olarak göstermek ve Hıristiyanları Yahudiliğin etkisinden korumak olduğu iddia edilmiştir. Kimi araştırmacılar, Didake ile bu eserin ortak bir kaynak kullandığı görüşündedirler.²⁵⁸

Eski Ahit'e sık sık atıfta bulunan mektup, Mezmurlar ve İşıya Kitabı'ndan alıntılarda titizdir ve hemen hemen aynı kontekste ve kelimelerle aktarma yapılır. Başka yerlerde ise hafızadan aktarım söz konusudur. Yüze yakın alıntının olduğu mektupta "Kutsal Yazılar diyor ki", "yazılmıştır ki", "Peygamber diyor ki", "Rab söylüyor ki", "o söylüyor ki" gibi ifadelere yer verilmiştir.²⁵⁹ Yapıt, zaman zaman da kitabı ve isim olarak sözünü aktardığı kişiye yer verir: Yakup, Musa, Davud, İşıya, Daniel

Barnabas için temel otorite kaynağı eserler Eski Ahit kitapları, özellikle peygamberler kitabıdır. O, alıntı yaparken sık sık kutsal yazı şeklinde göndermeler yapar. Fakat O'nun Eski Ahit ile ilgili olarak kullandığı koleksiyon çok geniştir. Apokaliptik Yahudi eserlerini de kullanmakta ve onlardan kutsal yazılar olarak bahsetmektedir.²⁶⁰ Eski Ahit ile ilgili Süleyman'ın Bilgeliği, II. Ezra ve II. Baruh kitaplarından alıntı yapmaktadır. Aynı şekilde Enok kitabına da atıfta bulunan yazar, bununla yetinmeyip I. Enok kitabından yaptığı alıntı için "Kutsal Yazı diyor ki" şeklinde bir ifade kullanmaktadır.²⁶¹ Yine aynı şekilde Âdem'in Apokalipsi adlı eserle kompoze edilmiş bir Mezmur'dan da alıntı yaptığı geç dönem bir yazmada ortaya çıkmıştır.²⁶² Bazı araştırmacılar bu kitabın yazarının kaynaklarının Yeni Ahit'e girmiş olabileceğini sorgulamışlardır.²⁶³

²⁵⁶ Bihlmeyer-Tuchle, s.123; Metzger, age., s.56.

²⁵⁷ Metzger, age., s.56; Bihlmeyer-Tuchle, s.123.

²⁵⁸ Bihlmeyer-Tuchle, s.123.

²⁵⁹ Metzger, age., s.56-7.

²⁶⁰ Grant, age, s.106-7.

²⁶¹ Metzger, age., s.57.

²⁶² Grant, age, s.107.

²⁶³ Metzger, age., s.57.

İsa'ya çarımh sırasında ödle karışık şarap içirilmesi ve sirke verilmesi eserde 7:3 bölümde geçmektedir. Bu olay dört İncil'de de anlatılmakla birlikte öd sadece Matta İncilinde geçtiği için yazarın bu İncil'e sahip olduğu düşünülmüştür. Bunun yanında yazarın bu konteksi Mezmurlar 69:21'den almış olması da muhtemeldir. Aynı şekilde 4:14 bölümünde bir konunun devamında "yazılmıştır ki" ifadesinden sonra "çoğu çağrılmış fakat azı seçilmiştir" demektir. Bu ifade neredeyse aynı kelimelerle Matta İncilinde yer almaktadır: "Çünkü çağrılanlar çok, ama seçilenler azdır."²⁶⁴ Yine mektubun İsa'nın iyileri, doğruları değil; günahkârları çağırmaya geldiğini belirten ifadeleri de Matta²⁶⁵ ve Markos²⁶⁶ İncillerinde aynı şekilde geçmektedir.

Mektubun yazarının Yuhanna İncili'ni bilip bilmediği kesin belli değildir. Mektupta Yuhanna İncilinde geçen bir olaya benzer bir ifade kullanılmaktadır.²⁶⁷ Yeni Ahit'in diğer kitaplarından I. ve II. Timoteyus'a Mektup'taki ifadelere yakın bazı pasajlar mevcuttur. Bunun dışında İsa'nın insanları yargılamak için ikinci gelişinde ayaklarına kadar inen kırmızı elbise içindeki İsa'yı ifade etmek için kullandığı Grekçe "podere" kelimesi de isim şeklinde, Yeni Ahit'te sadece Yuhanna'nın Vahyi bölümünde 1:13'te geçmektedir. Bu ifadeyi kullanan yazarın Vahiy Kitabı'ndan etkilenmiş olması ve atfın oradan yapılmış olması muhtemeldir.²⁶⁸

Özetle, Barnabas'ın mektubu ve yazarı için Kutsal Kitap, Yahudi Kanonu dışında değişik kitaplar içeren Eski Ahit'tir. Sinoptik İncillerle ilgili atıfları ise, o dönemdeki sıradan her Hıristiyanın sözlü gelenek aracılığıyla duymuş olabileceği kadar temel konularla ilgilidir. Bunun yanında "yazılmıştır ki" şeklindeki bir girişten sonra Yeni Ahit'ten bir alıntı yaptığı görülmektedir. Kimi araştırmacılar, Barnaba'nın mektubunda "yazılmıştır ki" şeklindeki ifadeden ötürü yazarın İncilleri Eski Ahit'e eşdeğer tuttuğunu²⁶⁹ kimi araştırmacılar da 130 yılları civarında yazılan ve Yeni Ahit'teki birçok kitabın yazıya geçirildiği bir dönemde sadece bir atıfla yazılı yönüne vurgu yapması bu konuyu ihmal etmesi olarak yorumlanmıştır.²⁷⁰ Kimi bilim adamı da bunu hiçbir önemi ve değeri olmayan bir atıf olarak görmüşlerdir. Matta İncili'ni Enok'un birinci kitabı

²⁶⁴ McDonald, age, s.146; Matta 22:14.

²⁶⁵ Matta, 9:13.

²⁶⁶ Markos, 2:17.

²⁶⁷ Metzger, age., s.58.

²⁶⁸ Metzger, age., s.58.

²⁶⁹ Blackman, age, s.28.

²⁷⁰ Metzger, age., s.58.

seviyesinde bir kutsal yazı olarak görmek ve Enok I'deki ifadeler için kullanılan "yazılmıştır ki" ifadesini Matta İncili için kullanmak Matta'ya bir kredi sağlamaz denmiştir.²⁷¹

2.1.6. Polikarp (M.S. 69–155)

Bu çalışma, İzmir piskoposu Polikarp tarafından 110 yılları civarında Makedonya'daki Filibe Kilisesinin, Polikarp'tan İgnatyus'un mektuplarını istemesi üzerine çeşitli sosyal sınıflara verilen öğütlerle dolu olan bir mektuptur. Polikarp, mektupta Filibe'deki Hıristiyanlara seslenerek onları heretikleri izlememeleri noktasında uyarmakta, Hıristiyanca yaşamaları, gerçek birer mümin olmaları yolunda onlara tavsiyelerde bulunmaktadır.²⁷² Bu mektubun 140–155 yılları arasında yazılmış olabileceği de iddia edilmiştir.²⁷³

İgnatyus, Roma'ya öldürülmek üzere götürülürken İzmir'e uğranıldığında oradaki cemaat tarafından büyük bir ilgiyle karşılanmıştı. Yanındaki askeri erkânla İzmir'den Filibe'ye geçtiklerinde ise yörenin yerel kilise önderleri İgnatyus'u ziyaret etmişlerdir. Bu ziyaretler sonucunda İgnatyus, İzmir'deki kilisenin başı olan Polikarp'a kendisine ait olan ve Anadolu'daki değişik cemaatlere yazdığı mektuplarının bir nüshasını da Filibe'ye göndermesini rica etmiştir. Polikarp, İgnatyus'un mektuplarını oraya gönderirken kendisi de bir mektup kaleme alarak mektuplarla göndermiştir. O, mektupta İgnatyus ve arkadaşları örnek göstererek imanda ne pahasına olursa olsun sebat göstermek gerektiğini bildirmiştir.²⁷⁴

İgnatyus'un ve yanındaki arkadaşlarının toplu halde bir yerde olmaması, mektubun yazım tarihiyle ilgili şüpheleri gündeme getirmiştir. Bu noktada Harrison iki mektup teorisini ortaya atarak Polikarp'a ait olan ayrı ayrı zamanlarda yazılmış iki ayrı mektubun kompozisyonu olduğunu ileri sürmüştür.²⁷⁵ İgnatyus'la Polikarp çağdaş oldukları halde Polikarp'ın Yeni Ahit'i çok daha fazla kullandığı, kilise merkezli

²⁷¹ Grant, age, s.107.

²⁷² Bihlmeyer-Tuchle, age, s.125; Metzger, age., s.59.

²⁷³ McDonald, age, s.148.

²⁷⁴ Metzger, age., s.59.

²⁷⁵ Koester, age, s.19; Metzger, age., s.59.

hareket ettiği açıktır. Polikarp'ın mektubunda, Kitab-ı Mukaddes'e ait 112 atıftan 100 tanesi Yeni Ahit'e yapılırken, Eski Ahit'e sadece 12 atıf yapılmaktadır.²⁷⁶

Polikarp, mektubunda "Rabbin dediğini hatırlayın" diyerek, dağ vaazındaki bazı ifadeleri bildirmektedir.²⁷⁷ Burada, İsa'nın sözlerini naklederken, yazılı bir metni referans göstermemektedir. Bu ifadelerden anlaşılmaktadır ki Polikarp, İsa'ya ait bir cümleyi naklederken, o gün itibari ile yazılmış olsa bile, herhangi bir yazılı metnin (yani cümlelerin yazı ile kayda geçirilişinin) İsa'ya ait bu sözün değerini artırmayacağını düşünmektedir.²⁷⁸ Bu metinlerden Polikarp için İsa'nın sözleri Kutsal Kitapvari (a scripture-like status) bir statüye sahipti denilebilir. O'na göre bu sözler İsa'ya ait sözler olmaları hasebiyle zaten otoritedirler ve kaynağa ihtiyaç duymazlar.²⁷⁹

Yazar, Yeni Ahit'in diğer yazılarından, Romalılara, Korintlilere (I), Galatyalılara, Efeslilere, Filibelilere, Selanıklilere (II), Timoteyus'a (I-II) Mektupları bilmektedir. Bunun yanında Korintlilere (II), Koleselilere, Selanıklilere (I), Titus ve Filimun'a Mektup'a da atıf olmaması tesadüfi olabilir.²⁸⁰ Mektup'ta İsa için kullanılan²⁸¹ "ebedi baş kâhin" ifadesi de İbranilere Mektup'ta geçen özel bir tabirdir: "Kutsal Yasa, zayıflığı olan insanları baş kâhin atamaktadır. Ama Yasa'dan sonra gelen yemin sözü, sonsuza dek yetkin kılınmış olan Oğul'u baş kâhin atamıştır."²⁸² Bir başka yerde de²⁸³ korkuyla ve saygıyla Rabbe hizmet etmeliyiz şeklinde geçen ifade de İbranilere Mektup'ta mevcuttur: "Öyle ki, Tanrı'yı hoşnut edecek şekilde saygı ve korkuyla tapalım"²⁸⁴ Polikarp'ın mektubunda Yuhanna'nın I. Mektubu'na ve Petrus'un I. Mektubu'na imalar bulunmaktadır. Yine 12:3'te geçen "haçın düşmanları" tabiri de Filibelilere Mektupta 3:18'i hatırlatmaktadır.²⁸⁵

Polikarp, "bu kutsal yazılarda denildiği gibi" şeklinde iki atıf yapmaktadır. Bu atıflar "Öfkelenin, ama günah işlemeyin." ve "Öfkenizin üzerine güneş batmasın." ifadeleri

²⁷⁶ Metzger, age., s.60.

²⁷⁷ Matta, 7:1-2; Luka, 6:36-38.

²⁷⁸ Metzger, age., s.61.

²⁷⁹ McDonald, age, s.148-9.

²⁸⁰ Metzger, age., s.61.

²⁸¹ Grant, age, s.104; Polikarp, *Filibelilere Mektup*, 12:2.

²⁸² İbranilere Mektup, 6:20; 7:3; 7:28.

²⁸³ Polikarp, *Filibelilere Mektup* 6:3.

²⁸⁴ İbranilere Mektup, 12:28.

²⁸⁵ Grant, age, s.103.

için söylenmiştir. Bu tabirlerden birincisi Mezmurlar 4:4'te geçmektedir. Fakat ikinci bölümü orada yoktur. İki cümle arka arkaya ise Efeslilere Mektup 4:26'da yer almaktadır. İlk bölümü Mezmurlar'dan ikinci bölümü Efeslilere Mektup'tan alma ihtimali olmakla birlikte iki cümleyi de Efeslilere Mektup'tan almış olması da muhtemeldir. Her halükarda Efeslilere Mektup Kutsal Yazılar statüsündedir.²⁸⁶ Yeni Ahit'ten yapılan bir atfın Kutsal yazı olarak nitelendirildiği ilk yer olması dolayısıyla bu alıntı önem arz etmektedir. Bazı araştırmacılar, Polikarp'ın bu aktarmayı hafızasından yaptığı ve yanlışlıkla Efeslilere ait bölümü de Eski Ahit'ten zannedip bu ifadeler için Kutsal Yazı tabirini kullandığını ifade etmişlerdir.²⁸⁷ Fakat kimi araştırmacılar, buradaki kullanımın normal manasında anlaşılması gerektiğini düşünmüşlerdir. Polikarp sahip olduğumuz Pastoral Mektuplara açık atıf yapan ilk kişidir. İlginç olan Pastoral mektupların yazarı olarak kendi ismi geçmektedir.²⁸⁸

O, mektubunda (6:3) üçlü bir sıralamaya gider. Önce İsa'yı zikreder ardından havarileri İsa'nın emirlerini yerine getirenler olarak anlatır. Daha sonra da İsa'nın gelişini önceden bildirenler dediği peygamberlerden bahseder. Burada muhtemelen peygamberler ifadesiyle Eski Ahit kastedilmiştir. Her halükarda Polikarp için İsa, kilisenin otorite başvuru kaynağı idi.²⁸⁹

Özetle, Polikarp Apostolik babalar arasında Yeni Ahit'e en fazla atıf yapan kişi olarak öne çıkmaktadır. O, ikisi pastoral olmak üzere Pavlus'a nispet edilen mektuplardan en az sekiz tanesine sahiptir. Aynı şekilde, İbranilere Mektup, Petrus'un I. Mektubu ve Yuhanna'nın I. Mektubu'nu da bilmektedir. Matta ve Luka'da bulunan bazı ifadeleri "Rabbin sözleri" diye nitelendirerek kaynak göstermeden aktarmaktadır. Polikarp, Yeni Ahit'e yaptığı atıflarla Apostolik dönemdeki çağdaşlarından bariz bir şekilde ayrılmaktadır. O'nun bu tutumunun İgnatyus'un mektuplarını iman için faydalı mektuplar olarak görmesine rağmen otorite olarak görmemesinden kaynaklandığı ifade edilmiştir.²⁹⁰ Polikarp'ın Matta ve Luka İncili'ni kullanmasına rağmen eserinde İncil kelimesine hiç yer vermemesi dikkati çekmiştir. Bu da O'nu sözlü gelenekteki birikimden yararlandığı şeklinde yorumlanmıştır.

²⁸⁶ McDonald, age, s.148-9.

²⁸⁷ Metzger, age., s.62.

²⁸⁸ Grant, age, s.104; Metzger, age., s.62.

²⁸⁹ McDonald, age, s.148-9.

²⁹⁰ Grant, age, s.106; Metzger, age., s.63.

2.1.7. Hermas

Hermas tarafından kaleme alınan Çoban (Poimen, Pastor, Shepherd) adlı çalışma bir müddet esinlenmiş yazı olarak kabul edilmiş ve ikinci yüzyıldan 6. yy'a kadar değişik dönemlerle tarihlendirilen 20 ayrı parşömen ve papirüs parçası ile günümüze gelmiştir. Latince, Koptça, Etiyopya dilinde parçalar bulunmaktadır. Metin mecaz sanatıyla yazılmış olup, çoban Hermas'ın rehberi olarak görünmektedir. Eser ahlaki konulardaki yoğunluğu ile dikkat çekmektedir.²⁹¹

Origen ve Jerome, bu kitabın yazarının Pavlus'un Romalılara Mektubu 16:14'te bahsettiği Hermas olduğunu düşünmüşlerdir. Konuyla ilgili bulgular, yazarın daha sonraki dönemlerde yaşamış olmasının daha mantıklı olacağı yolundadır. Yazar vizyon bölümünde Clement'le aynı devrede yaşadıkları ortaya çıkmaktadır. Bahsettiği Clement ise 90-95 yıllarında Korintlilere Mektup'u olan Roma'lı Clement'tir. Bundan ötürü, bu mektubun yazım tarihi için birinci yüzyılın sonu, ikinci yüzyılın başı denilmektedir.²⁹²

Bunun yanında Hermas, Muratori parçasına göre Papa Pius'un (140-154) kardeşidir. Yazarı ve tarihi hakkındaki varsayımlar, araştırmacıları bu kitabın yazarının birden fazla olduğu yorumuna götürmüştür. Bundan hareketle birden fazla yazarının olduğu gündeme gelmekle birlikte yazarının bir tek kişi olduğu baskın görüştür. Yazarın, Clement'in genç bir çağdaşı olduğu, mektubu ayrı zaman dilimlerinde ve uzun periyotlarla kaleme aldığı, daha sonra da farklı zamanlarda yazılan bu parçaları ikinci asrın ortalarına doğru tek bir nüsha haline getirmiş olması da kuvvetle muhtemeldir.²⁹³ Araştırmacılar arasında bu kitabın tarihlendirilmesi henüz çözümlenmemiştir.

Apokaliptik türünde yazılan ve beş vizyon, on iki emir ve on misal içeren kitap Roma'da yazılmıştır. Eski bölümleri olan vizyon'un ilk dört bölümünün Romalı Clement zamanında yazılmış olması muhtemeldir. Diğer bölümlerin yazılması ise Papa Pius (140-154) zamanına rastlamaktadır. İreneyus, Tertulyan, Origen gibi şahıslar bu kitabı kanona dâhil etmişlerdir. Atanasyus, bu kitabı Katekizm öğrencisi için tavsiye etmektedir. Aynı şekilde Sina Kodeksi'nde de bu kitaba yer verilmektedir.²⁹⁴ Bu eserin

²⁹¹ Bihlmeyer-Tuchle, age., s.129; Metzger, age., s.63.

²⁹² Metzger, age., s.64.

²⁹³ Metzger, age., s.64.

²⁹⁴ Porter, Stanley (1997), *Handbook to Exegises of The New Testament*, Brill, Leiden., s.74.

dikkate değer tarafı, ikinci yüzyıl Hıristiyanlarının dini ve ahlaki fikirlerini içeren bir çalışma olmasıdır.²⁹⁵

Bu eserde Sinoptik İncillerle paralellikler göze çarpmaktadır. Hermas Eski Ahit'ten de Yeni Ahit'ten de açık bir alıntı yapmamaktadır. Bununla birlikte eseri okuyan birisi, satırlar arasında Kutsal Kitap'ta geçen ifadelerle benzer kalıplarla karşılaşabilir. O'nun bazı cümlelerinden, Yuhanna İncili'ni ve bunun yanında Sinoptik İncillerden en azından birini bildiği tahmin edilmektedir. Efeslilere Mektup, Yakup'un Mektubu, aynı şekilde yazarın haberdar olduğu metinlerdir. Yazarın kitap ismi vererek açık şekilde metin alıntılacağı tek eser Yahudi Apokalipsi olan "*Eldad ve Modad*"²⁹⁶ kitabıdır.²⁹⁷ Yeni Ahit'teki bazı kitaplarda mevcut olan bir kısım tabirleri kullanmasına rağmen onları kanonik kutsal yazılar olarak anladığına dair bir imada bulunmamaktadır.²⁹⁸ Hermas'ın çobanı Muratori kanonunda okunmaya değer kitap olarak zikredilir. Fakat havarisel yazılara dâhil edilmemiştir.²⁹⁹

İsa'nın sözlerinin otorite olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Bu devrede İsa'nın sözü olması O'nun saygı görmesi için yeterliydi. Papias zamanında ise, yavaş yavaş İsa'ya ait bir sözün bir metne ait olanının diğerinden daha fazla güveni hak ettiğine dair, ilk başlarda bilinçli olarak olmasa da, bir kıpırdanma söz konusudur.³⁰⁰ Yazarın sözlü geleneğe dayanarak mı yoksa yazılı materyallerden mi yararlandığı kestirmek güçtür. İncil kelimesi bu çalışmada yer almamaktadır.³⁰¹

2.1.8. Clement'in II. Mektubu

Aslında bu çalışma ne bir mektuptur ne de Clement'e aittir. Clement'e atfedilen bu mektup, bir vaaza benzemektedir. Üslup olarak Clement'e atfedilen birinci mektuptan farklıdır. Clement'e atfedilen birinci mektup, birinci çoğul sigasında iken bu mektupta tekil şahıs kullanılır. Yazar, ayrıca, kendisi ve dinleyicileri ile Yahudi ulusunu karşılaştırır ki, bu da Clement'e ait bir üslup değildir. Bir de Clement'e atfedilen I.

²⁹⁵ Bihlmeyer-Tuchle, age., s.129-130.

²⁹⁶ Eldad ve Modad, Tevrat'ın Sayılar kitabı XI:24-30'da anlatılan İsrailoğullarından yetmiş kişilik ileri gelenlerden (elders) iki kişinin adıdır. Bu bölümde anlatılan olaya göre Eldad ve Modad'ın üzerine ruh inmiş ve bununla onlar peygamberlikte bulunmuşlardır.

²⁹⁷ Koester, age, s.19; *Hermas'ın Çobanı*, Vizyon, 2.3.4.

²⁹⁸ Metzger, age., s.67.

²⁹⁹ Bruce, F.F. (1981), *The New Testament Documents*, InterVarsity Press, USA., s.18.

³⁰⁰ Metzger, age., s.73.

³⁰¹ Koester, age, s.19.

Mektup'taki gibi atıflarının tamamı Eski Ahit'ten değildir. İncil tarihini de sık sık kullandığı göze çarpmaktadır.³⁰² Sonuç olarak Clement'e atfedilen sözkonusu mektup yazarı belli olmayan bir çalışmadır.³⁰³ Fakat atıfta bulunulan aynı metinler için Clement'in birinci mektubun "kutsal yazı" ikinci mektubun da "peygamberi söz" ifadesini kullanması ve ortak olarak Romalılara, I. Korintlilere, Galatyalılara, Efeslilere, Filibelilere ve İbranilere mektuplara imaların varlığı yazarların aynı kütüphaneden/çevreden istifade ettikleri izlenimini doğurmuştur.³⁰⁴ Yazarın bu mektupta İncillerden yapılan alıntılar için kutsal yazı ifadesini kullanması birinci mektupla arasındaki en önemli farklılıktır.³⁰⁵

Eserin nerede ve ne zaman telif edildiği kesin olarak bilinmemektedir. 120 yılı ile 170 yılları arasındaki yarım asırlık bir dilimde kaleme alındığı tahmin edilmektedir. Kesin tarih verilmemekle birlikte, 150 yılları civarı en yakın tarih olarak dile getirilmektedir.³⁰⁶ Eserin derlendiği yer olarak Roma, Korint, İskenderiye gibi tahminler yapılırsa da; bu konu net değildir.

Bu mektup Sinoptik İncillere paralel bir şekilde İsa'nın sözlerine yer vermektedir. Eserde İsa'nın sözleri geniş zaman kalıbında "söylüyor- söyler" şeklinde ifade edildiği için metnin yazılı bir eserden alıntı yaptığı iddia edilmiştir. Mektup'ta 8:5'te "Rab İncil'de diyor ki" ifadesinden de yazılı İncil kastedildiği iddia edilmiştir. Clement'in mektubunda sadece İsa'nın sözlerinin alıntılanması dikkat çekicidir. Yazarın yararlandığı çalışma muhtemelen içinde kanonik olmayan metinlerin de yer aldığı başlıca Matta ve Luka'nın redakte edilmiş hallerinin bulunduğu bir koleksiyon görünümü vermektedir.³⁰⁷ Bunun yanında eserde 14:2'de "Yaşayan kilise İsa'nın bedenidir." denmektedir. Kutsal yazıların dediği gibi insanın erkek ve dışıdan yaratıldığını erkeğin İsa, dışının ise kilise olduğu ifade edilmiştir. Dahası "Kitaplar (Biblia) ve havariler"e göre kilise sadece şimdiye ait değil bilakis başından beri mevcuttur, demektedir. Burada Biblia ile Eski Ahit kitaplarını ifade ettiği açık gibidir. Ardından kullandığı apostles kelimesi yazılı ve sözlü formda yaygın olan Yeni Ahit

³⁰² Metzger, age., s.67.

³⁰³ McDonald, age, s. 146.

³⁰⁴ Grant, age, s.84.

³⁰⁵ Grant, age, s.87.

³⁰⁶ Koester, age, s.17; Metzger, age., s.67.

³⁰⁷ Koester, age, s.18.

geleneğine işaret etmektedir. Yine eserde 2:4'te Markos İncil'inden (2:17) alıntı yaparak "diğer kutsal yazı diyor ki" ifadesini kullanmıştır. "Ben doğruları değil günahkârları çağırarak için geldim" cümlesine yer vermektedir. Burada da görülmektedir ki henüz iki kapak arasına alınmasa da İsa'nın sözlerinin Eski Ahit'e eşdeğer olduğu görülmektedir.³⁰⁸ Eser içerisindeki ifadelerden meçhul yazarın Matta ve Luka, Korintlilere Mektup (I), Efeslilere Mektup'tan haberdar olduğu görülmektedir. Yuhanna'nın mektupları ve İncil'ini ve Elçilerin İşlerini bildiğine dair bir iz yoktur. İbranilere Mektubu, Yakup'un Mektup'unu, Petrus'un mektubunu bildiğini söylemek de tahminden öte geçemez. İsa'nın sözleri diye aktardığı on bir sözün beş tanesi bugün Kanonik İncillerde yoktur. Yazar, peygamberlik sözleri diye aktardığı bu sözlerle de kanoniklik iddiası veya şartıyla ilgilenmemektedir.³⁰⁹

Elçilerin İşleri, kanonun ikinci yüzyılın sonuna doğru yavaş yavaş belirlenmesinden önce neredeyse bilinmemektedir.³¹⁰ II. yy'ın başlarında Yuhanna İncili de Hristiyanlar tarafından gruplarının arasında okunmaya başlayınca dört İncil yavaş yavaş bir arada okunmaya başlamıştır. Fakat İncil'den bahsederken kelime tekil olarak kullanılmıştır. Dört ayrı kayıt şeklinde nakledilen bir tek İncil vardır.³¹¹ Pavlus'un mektuplarının bir koleksiyon haline gelmesiyle İncillerin dörtlü form şeklinde bir koleksiyon haline gelmesi hemen hemen aynı zaman dilimlerine rastlamaktadır. İncillerden oluşan koleksiyon için "evangelion" Pavlus'un mektuplarından oluşan koleksiyon içinse "Apostolos" ifadesi kullanılmıştır.³¹²

Özetle, bu dönemde Apostolik babalardan Yeni Ahit'e Kutsal Yazı manasında yapılan atıf oldukça nadirdir. Bu yazarlar, çok farklı coğrafyalarda yaşamalarına rağmen, onların kendi dönemlerindeki Hristiyanların temel sorunları ile ilgili benzer ifadelere ve argümanlara başvurduğu gözlemlenmektedir. birbirlerinden ayrıldıkları noktalar (Eski Ahit'e karşı duruşları, Yeni Ahit'in kitaplarına sahip oluşları ve atıfları) her birinin coğrafi ve kültürel arka planla yakından alakalıdır.³¹³

³⁰⁸ McDonald, age, s.147-8.

³⁰⁹ Metzger, age., s.72.

³¹⁰ Blackman, age, s.37.

³¹¹ Bruce, age, s.18.

³¹² Bruce, age, s.20.

³¹³ Metzger, age., s.72.

Sonuç olarak yazarlar, Yeni Ahit'e bazen yakın bazen de aynı ifadeler kullanarak atıflarda bulunmuşlardır. Fakat alıntı yaptıkları kitapların kanonik İnciller mi yoksa yanlarında bulunan kişisel dokümanlar mı, yoksa sözlü gelenekten gelen ve İsa'ya atfedilen ve dillere pelesenk olmuş herkesin zihninde olan ifadeler ve kalıplar mı, bunu kestirmek çok zordur. Bir de alıntılarının bazısında kelime kelime aynı ifade Yeni Ahit'te de yer alırken bazılarında da benzer tabir ve kalıplar yer almakta ve araştırmacılar bu cümlelerin de muhtemelen Yeni Ahit metinlerinden alıntılındığını düşünmüşlerdir. Bir konunun altının ısrarla çizilmesi gerekiyor ki; o da apostolik kilise babalarının eserlerindeki geçen benzer ifadelerin gerçekten Yeni Ahit'ten mi alıntılındığı yoksa tamamen bir tesadüf veya toplumda yaygın olarak kullanılan ifadeler mi olduğu kesin değildir. Yazarın konteksi ile birlikte verdiği yerlerde araştırmacılar ifadenin Yeni Ahit'ten olup olmadığı konusunda daha rahat yorum yapabilmekte; fakat muğlâk kalan yerlerde bir tesadüf veya alıntı olup olmadığını kestirmekte zorlanmaktadırlar. Bu yüzden kilise babalarıyla ilgili Yeni Ahit'e yapılan atıflar incelenirken bir bilim adamı tarafından birkaç atıf, bir diğer araştırmacı tarafından da yüzlerce ve hatta binlerce atıf vardır denmesi bu net ol(a)mayan durumdan kaynaklanmaktadır. Bazı araştırmacılar bütün benzerliklerin direkt olarak Yeni Ahit'ten aktarma olduğunu düşünürken bazıları da kontekse bakarak ve toplumda şifahi olarak süregelen bir ifade ve kalıp, mecaz ve mesel olması ihtimalini göz önünde bulundurarak ihtiyatlı davranmışlardır.

2.2. Kanonu Hazırlayan Gelişmeler

Yeni Ahit kanonunun oluşumu sırasında bazı hadiseler külliyyatın sınırlarının belirlenmesinde etkili olmuştur. Gnostisizm ve Marcion hareketi bunların başında gelmektedir. Erken dönem Hıristiyanları, Hıristiyanlığın Eski Ahit ve Yahudi Kültürü üzerine kurulu bir sistem olduğunu ifade ederken Marcion ve Gnostikler bu yeni sistemin Eski Ahit ve Yahudilikten bağımsız ve İsa Mesih'le kurulduğunu iddia etmişlerdir.³¹⁴

2.2.1. Gnostisizm

Gnostisizm, dini ve felsefi bir gelenek olarak Tanrı, alem, insan ve bunların birbirleriyle olan ilişkilere kendine has açıklamalar getirir. Işık ve karanlık arasında ya da iyilik ve

³¹⁴ Blackman, age, s. 34–35.

kötülük arasında mücadele, tenin ve tensel duyguların kötülüğü ve insan ruhunun ilahi âleme ait olup yeryüzünde ıstırap çektiği, kurtuluş için dünyevi şeylerden uzaklaşmak ve bunun neticesinde gnosis'e ulaşmak gerektiğini vurgular. Maddenin şeytani olduğu ve gerçek bilgiye ulaşmak için bundan tamamıyla kurtulmak gerektiğini vurgulamışlardır. Hıristiyan tanrısının aynı zamanda dünyayı yaratana tanrı olmadığını iddia eden Gnostikler, özellikle Marcion'dan sonra daha da gözle görülür şekilde, Eski Ahit'i devre dışı bırakmışlardır.³¹⁵

Hıristiyanlık öncesinde de var olan Gnostisizm, doğu dinleriyle Helenistik mistisizm'in karışımından doğduğu ifade edilmiştir.³¹⁶ Fakat esas önemini Hıristiyanlık'la karşılaştıktan sonra kazanmıştır. Gnostisizm, Hıristiyan öğretisini kendi içinde eritmek gibi bir sürece doğru çekince Kilise teyakkuza geçmiştir. Gnostikler Hıristiyan inancının sunduğu bilgidен hakikatten daha üstün ve önemli bir bilgi vaad ederek kiliseye rakip olmuştur. Bu bilgi sayesinde insanın ruhunu rahatsız eden kötülüğün kaynağı, kurtuluş gibi konularda garanti veren üslubuyla insanları etkileyebiliyordu. Kutsal Kitap'la ilgili pasajları alegorik olarak yorumlayıp değişik fikirlerle süslemek ve sunmak yoluyla Hıristiyanları çok rahat kazanabiliyordu. Gnostiklerin bu noktada kendi düşüncelerini sır dinlerinin bazı öğretileriyle karıştırıp halka sundukları, hurafeleri teşvik ettikleri, gizli geleneklere sahip olduklarını iddia etmeleri gibi değişik yöntemlere başvurdukları ifade edilmiştir. Mısır, Suriye ve Roma Gnostiklerin en fazla taraftar buldukları yerlerdir. Bu hareketin öncüleri ise Basilides, Valentin ve Marcion'dur.

Basilides, Trajan zamanında İskenderiye'de öğreticilik yaptığı bilinmektedir. Hippolitus'un (Refutation of Heresies) ve İreneyus'un yazıları Basilides ve öğretisi hakkında bilgi vermektedir. İkinci asırdan Agrippa Castor O'nun İnciller hakkında 24 kitap kaleme aldığından bahseder.³¹⁷ Kendisi ile ilgili açıklamalardan O'nun bir panteist değil, dualist olduğu ortaya çıkmaktadır. Kendisi de taraftarları da Mesih'e inandıkları halde O'nun çarmıha gerildiğine inanmamaktadırlar. Onlara göre İsa'nın yerine Kireneli Simon çarmıha gerilmiştir. İsa ise Kireneli Simon'a benzetilmiş ve çarmıhın yanında görünmez bir halde durmuştur. Daha sonra da göğe Tanrının yanına kaldırılmıştır.³¹⁸

³¹⁵ Gündüz, age, s.143; McDonald, age, s.177.

³¹⁶ Bihlmeyer-Tuchle, age., s.105.

³¹⁷ Grant, age, s.122.

³¹⁸ Metzger, age., s.79.

Öğretilerinde putlara sunulmuş kurbanın etinden yemeye izin vardı. 400'lü yıllara kadar varlığını sürdürdüğü tahmin edilmiştir.³¹⁹ Pavlus'un mektuplarına yaptığı atıfta "yazıldığı gibi" ifadesini kullanmaktadır. I. Korintliler'den yaptığı bir alıntı içinse "kutsal yazı diyor ki" şeklinde bir ifadeye yer vermektedir. Bu yönü itibariyle Basilides özellikle İskenderiye'de kutsal yazı şeklinde atıf geleneğinde önemli bir yer işgal etmektedir.

Zamanın bir diğer Gnostik ileri geleni Marcion'un çağdaşı olan Valentinus'tur. Aslen Mısır'lı olduğu söylenen Valentinus, muhtemelen İskenderiye'den Roma'ya gitmiş ve 135 ile 150 yılları arasında Roma'da kalmıştır.³²⁰ Daha sonra buradaki Hıristiyanlarla anlaşmayınca ayrılmıştır. Eserlerinden O'nun Yeni Ahit kitapları hakkındaki düşüncesine ulaşmak zordur. Eğer dendiği üzere Gerçeklik İncili'ni kendi yazdı ise muhtemelen geniş bir koleksiyondan haberi var idi. Dört İncil, Pavlus'un yazıları, İbranilere mektup ve Vahiy kitabından haberdar olduğu anlaşılmaktadır.³²¹ Görüşlerini yayan en önemli öğrencisi Ptolemaeus'un parçalar halinde kalmış metinlerinden O'nunla ilgili bazı bilgilere ulaşılmaktadır. Öğrencisi Yeni Ahit kitaplarını otorite eserler olarak görüp onlara saygı göstermiştir. Bunun sebebi olarak da onların havari gelenekten ve kurtarıcı Mesih'ten gelmesi ileri sürülmüştür. Bunun yanında hiçbir zaman Kutsal yazı tabirini kullanmayan yazar bunun yerine "Kurtarıcı dedi ki" veya "İsa'nın sözleri" şeklinde bir kalıp tercih etmektedir. Ayrıca yazar Pavlus'tan isim olarak bahseder ve havari ifadesini kullanır.³²² Yeniden diriliş hakkında Rheginus'a yazılan mektup da Valentinus'a atfedilmektedir. Bu çalışma Pavlus'un I. Korintliler'de on beşinci bölümde değindiği yeniden diriliş ve ahlaksızlık ile ilgili bölümlerin yorumlarını içermektedir. Pavlus'un havari olduğunu ve otorite ile konuştuğunu ifade etmektedir. Yalnız ne gerçeklik İncilinde ne de Rhenigus'a Mektup'ta her hangi bir tanınmış Yeni Ahit koleksiyonu dile getirilmemiştir.³²³ Valentinus'un öğrencilerinden Ptolemy, bu ekolün en önemli ismi olmuştur. Gerçeklik İncili ve Rhegenus'a Mektup'ta Yeni Ahit yazılarının üstün otoritesini dile getirmektedir. Onların otorite oluşları da kurtarıcı İsa'dan gelen havari geleneğini içermesidir. Ptolemy, Marcion'u eleştiren

³¹⁹ Bihlmeyer-Tuchle, age., s.108

³²⁰ F.F. Bruce, age, s.145.

³²¹ McDonald, age, s.197.

³²² Grant, age, s.126-7.

³²³ Bruce, age, ss.147-8.

insanlar arasından ismi bilinen ilk kişidir. Flora'ya mektupta Musa hukukunun Hıristiyan düzeni içinde nasıl kaldığını göstermiştir.³²⁴

Dönemin Gnostik dokümanlarından biri de kuşkusuz Nag Hammadi Literatürü diye bilinen 1945 yılında Mısır'ın Nag Hammadi bölgesinde bulunan on üç kodeks'ten oluşan elli iki kitaplık bir koleksiyondur. Bugün Jung Kodeksi olarak adlandırılan bölüm dışında bütün parçalar Kahire'deki Kıpti müzesinde bulunmaktadır. Hemen hemen tamamı Kopt dilinde olan bu metinlerin MS. 300 yılları civarında toprağa gömüldükleri zannedilmektedir. Metinler üzerindeki çalışmalar söz konusu metinlerin Mısır dışında bir yere ait olduğunu ve Yunanca'dan Kopt diline çevrildiğini göstermektedir. Bazıları Hıristiyanlık öncesi dönemlere ait olan bu metinler, Hıristiyanlık öncesi gnostisizm hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Metinlerin önemli bir bölümü ise çeşitli Hıristiyan Gnostik gruplara ait düşünceleri yansıtmaktadır. Gnostik düşüncenin dışında değişik konularda da az sayıda metin bulunmaktadır.³²⁵

İkinci asrın farklı Gnostik önderlerinin, öğretilerini desteklemek amacıyla İnciller ve Mektuplar'ı kullandıkları bilinmektedir. Onların Elçilerin İşleri kitabını kullanıp kullanmadıkları kesin değildir; fakat kullanmamış olmaları daha yüksek ihtimaldir. En erken olarak Basilides, Matta ve Luka İncilinde yer alan bazı ifadelerle göndermelerde bulunmaktadır. Yuhanna İncili'ne şerh yaptığı bilinen ilk kişi Heracleon'dur. Gnostik liderlerden hiç biri (Marcion hariç) kanon listesi hazırlamamıştı.³²⁶ Değişik gnostik gruplar arasında kutsal yazılar konusunda çok ciddi farklılıklar vardı. Marcion, sınırlı bir koleksiyon hazırlarken Markus ve Marcosian'lar çok daha geniş bir otorite kitaplar listesi kullanmışlardır.³²⁷ Her halukarda Gnostik düşünceler ve hareketleri kiliseyi İsa'nın gerçek mesajını içerdiğine inanılan kitapları belirlemeye tetiklemiştir.

2.2.2. Marcion ve Kanonu

Marcion erken dönem Hıristiyanlığı için önemli şahsiyetlerden birisidir. Oluşturduğu kutsal kitap derlemesi ile büyük yankı uyandıran ve kiliseyi harekete geçiren Marcion

³²⁴ Bruce, age, s.149.

³²⁵ McDonald, age, s.177; Gündüz, age, s. 276; F.F. Bruce, age, s.146.

³²⁶ Metzger, age, s.90.

³²⁷ Metzger, age., s.90.

ilk dönem kilise tarafından heretik damgasını yemede de gecikmemiştir. Sinop doğumlu olan Marcion hem gemici hem de sağlıkçı olarak bilinmektedir.

Marcion önce Efes yöresine oradan da yaklaşık 140'lı yıllarda Roma'ya gitmiş ve burada kilisenin ileri gelen hayırseverlerinden biri olmuştur. Bir müddet sonra Marcion, Roma'da Suriyeli ve Gnostik fikirleri olan Cerdo ile tanışarak fikirlerinden etkilenmiştir. Cerdo'nun Simun Magus'un bir izleyicisi olduğunu iddia edilmiştir.³²⁸ Marcion bir müddet sonra fikirleri dolayısıyla kilise ile ters düşmüş ve yolları ayrılmıştır. Hemen sonrasında da kilise tarafından heretik ilan edilmiş ve hakkında "şeytan, deli, kurt, şeytanın ağzıyla konuşan" gibi çok ağır ifadeler kullanılmıştır.³²⁹

Marcion kutsal kitaplarla ilgili derleme projesinin yanında antitez adını verdiği bir çalışma yapmıştır. Bu çalışmasında Yahudi kutsal kitapları ile Hıristiyan eğitimi arasındaki farklılıkları konu edinmektedir. Yaratıcı ve yargılayıcı Eski Ahit Tanrısı ile bağışlayıcı Yeni Ahit Tanrısını mukayese etmektedir.³³⁰ Muhtemelen O'nun bu çalışması yeni kutsal kitap koleksiyonunun bir parçası idi ve aslında kiliseleri birleştirme amacını taşımaktaydı. Marcion, Hıristiyanlığı Yahudi unsurlardan arındırma amacıyla Pavlus'un mektupları başta olmak üzere bir liste hazırladı. Eski Ahit'in tanrısını öfkenin Tanrı'sı, Yeni Ahit'in Tanrı'sını ise sevgi tanrısı diye niteleyerek kilisede başından beri saygı gören Yahudi kutsal metinlerini devre dışı bıraktı.³³¹ Marcion Eski Ahit-Yeni Ahit ayırımına giderek Eski Ahit'i öfke ve intikam merkezli bir Tanrı'nın eseri olarak eleştirdi. Bu açıdan bakıldığında da Eski Ahit'i Hıristiyan vahyiyle bağdaşmayan bir sistem olarak değerlendirmiştir.³³²

Marcion'un başlıca tezi dağınık halde bulunan değişik kiliselerin, Hıristiyanlığa içeriden ve dışarıdan gelen saldırılardan korunmak için, birleşmesi gerektiği idi. Bu kiliseler, ortak bir konsensusa varmalı ve Hıristiyan yazılarını öne sürmeliydi. Bu

³²⁸ Blackman, age, ss.67–70.

³²⁹ Gündüz, Şinasi (2000), "Sinoplu Marcion'un Gnostik Teolojisi", <http://www.dinlertarihi.com/dosyalar/makaleler/sinasigunduz/marcion.htm>, 02.09.2006; F.F. Bruce, age, s.135.

³³⁰ Bruce, age, s.136; McDonald, age, s.155; Goodspeed, age, s. 43.

³³¹ Goodspeed, age, ss. 42–3, McDonald, age, s. 155.

³³² Blackman, age, s.24.

noktada Marcion'un teklifi, Yahudi Tanah'ının kiliselerdeki diğer duyulmaya alışık olunan metinlerle yer değiştirmesiydi.³³³

Marcion hareketi ilk başlarda çok büyük bir başarı yakaladı. Ondan bahseden ilk yazar olan Justin her kesimden insanın O'nun görüşlerine tabi olduğunu ifade etmektedir. İreneyus ise Marcion'un Luka İncili'in bozduğunu ve Pavlus'un mektuplarını da kendi görüşleri etrafında parçalayıp düzeltmeye tabii tuttuğunu zikreder. *Against Marcion* adlı çalışmasında, Tertulyan da cümle cümle O'nun kaydettiği metinleri inceleyerek Marcion'un atladığı yerleri gösterme gayreti içine girmektedir. Marcion metinlerin kimi yerlerini atlarken kimi yerlerini de değiştirmiş ve görüşlerine uygun bir koleksiyon oluşturmuştur. Pavlus'un mektuplarını serbest bir şekilde edit ederek kullanmıştır.³³⁴ Bu metinlerdeki, kendine göre İsa Mesih'in mesajına uygun düşmeyen ya da yaratıcı Tanrı'nın ve Eski Ahit'in uzantısı durumunda olduğuna inandığı kısımları çıkarmıştır. Örneğin, Luka İncili 5:39'da geçen "Eski iyidir" şeklindeki ifade Eski Ahit'i onaylama anlamına gelebileceği ihtimaline binaen silinmiştir.³³⁵ Efeslilere Mektup 3:9'da İncil'den bahsederken "her şeyi yaratan Tanrı tarafından sonsuz çağlardan bu yana saklı tutulan gizem" olarak bahsedilir. Burada Marcion, yeryüzünü yaratan Tanrı'nın bu olumlu gizeme sahip olmasını imkansız bulduğundan bu metinde oynama yapmıştır. O, asırlardan beri saklı olan gizemi *Tanrı'dan saklı olan gizem* olarak değiştirmiştir.³³⁶ Marcion kendi teolojisini kurarken Pavlus'un mektuplarından da bir kısım çıkarmalarda bulunmuştur. Örneğin, Galatyalılara mektup üçüncü bölüm altıncı cümlede Hz. İbrahim'den yapılan alıntıyı atlamıştır. Marcion sadece burada değil sahih kabul ettiği kitaplarda bile Eski Ahit'ten yapılan alıntıları es geçmiştir.³³⁷ Daha sonraki yazarlar Marcion'u İncillerden sadece birini ve mektuplardan da sadece Pavlus'un 10 mektubunu koleksiyona almasını eleştirdiler. Aşırı Pavlusçu metinleri seçen Marcion'un kendi doktrinsel gerekçelerine en uygun dayanak bulduğu metinleri listeye alması ve hatta eserlerin sıralamasında bile en fazla destekleyenden en aza doğru gitmesi ilginç bir ayrıntı göze çarpmaktadır.³³⁸

³³³ Goodspeed, age, s.48-9.

³³⁴ McDonald, age, s.156-7.

³³⁵ Bruce, age, s.138.

³³⁶ Bruce, age, s.141.

³³⁷ Blackman, age, s.44.

³³⁸ Goodspeed, age, ss.46-7.

Marcion Luka İncili ile Pavlus'un on mektubunu koleksiyona almıştı. Bu koleksiyonun ilk başına Pavlus'un Yahudileştirme politikalarına karşı en ateşli konuşmalarını içeren Galatyalılara mektubu yerleştirmişti. Şu da bir gerçektir ki Marcion'un koleksiyona aldığı kitaplar eğer diğer kiliseler tarafından saygı gören kitaplar olmasaydı, Marcion'un bu girişimi o kadar ses getirmezdi. Ama buna rağmen Hıristiyan topluluklar Yahudi metinlerinden de vazgeçmediler.³³⁹

Günümüz Yeni Ahit'inde yer alan ve Pavlus'a atfedilen 13 mektuptan yalnızca onunu (Galatyalılara Mektup, Korintlilere Birinci ve İkinci Mektuplar, Romalılarına Birinci ve İkinci Mektuplar, Selaniklilere, Efeslilere, Koloselilere, Filipililere Mektuplar ile Filimun'a Mektup) kabul etmiş; "pastoral mektuplar" adı verilen Timotiye I. ve II. Mektup ile Titus'a Mektubu ise kabul etmemiştir. Bundan başka günümüz Yeni Ahit'inde bulunan, Elçilerin İşleri, İbranilere Mektup, Yakup'un Mektupları ve benzeri diğer metinler de Marcion tarafından kabul edilmemiştir.

Marcion'un Yeni Ahit'i İnciller ve mektuplar (havariler) diye ikiye ayırmasının kiliseyi de aynı şekilde bir ayırma gitmeye zorladığını söylemek pek gerçekçi bulunmamıştır. Bilakis Marcion'dan önce değişik kişiler de bu tür ikili ayrımlarla buldukları ve bu yazarların Marcion'a etki etmiş olmaları muhtemeldir.³⁴⁰ Marcion kanon tarihi içerisinde belli bir koleksiyon halinde Hıristiyan kutsal yazılarını derleyen ilk kişi olarak göze çarpmaktadır.³⁴¹

Marcion "teolojik bir anti-semitizm"le Eski Ahit'i, Yahudiliği ve ona ait değerleri saf dışı bırakmıştır. Marcion bununla da kalmayıp Yeni Ahit içerisinde Eski Ahit'ten veya Yahudilikten bulaştığını fark ettiği ifadeleri de kaldırmıştır. Bu yüzden Marcion'un kanonu Luka İncili ile Pavlus'un on mektubundan oluşmaktaydı. Luka İncili hem gentile birisi tarafından yazılmıştı hem de içine Yahudiliğin en az bulaştığı İncil olarak görülmekteydi. Marcion bu İncili olduğu gibi değil de sansüre tabi tutarak listeye almıştır.³⁴²

³³⁹ Goodspeed, age, s.45-47.

³⁴⁰ Blackman, age, s. 31.

³⁴¹ Goodspeed, age, ss. 44-5.

³⁴² Bruce, age, s.17.

Marcion'un bu girişimi kiliseyi kendi kanonunu oluşturması yolunda hızlandırmış ve silkelemiştir. O'nun bu uygulamasının ardından kilise Apostolik babalardan kendisine kalan yazılı metin mirasını gözden geçirme ihtiyacı hissetmiştir. O, kanon oluşumunda bir öncü olarak göze çarpmaktadır. O'nu kanonun kurucusu olarak görmenin abartılı bir ifade olacağı da dile getirilmiştir.³⁴³ Kısaca Marcion bu yolla ortodoks çizgiyi takip ettiğini iddia eden kiliseye, neye iman ettiklerini, yeniden ve ciddi bir düşünme için bir tetikleyici rol görmüştür. Böylece Marcion'un kanon girişimi ana kiliselerin kanonik İncilleri tespit çalışmalarını hızlandırmıştır. O'nun alternative listesi Yeni Ahit'in oluşumunun ve sınırlarının belirlenmesinin de tetikçisi olmuştur.³⁴⁴

2.2.3. Montanizm

İkinci yüzyılın ortalarından sonra ortaya çıktığı tahmin edilen Kutsal Ruh merkezli bir Hıristiyan geleneğidir. Firigya'da başlayan hareket, Montanus'un açıklamalarıyla bir yaşam şekline dönüştü. Sıkı asketik yaşamlarıyla dikkat çeken Montanusçular semavi Kudüs'ün Firigya'daki Pepuza kasabasına ineceğine inanmaktaydılar. Döneminde ses getiren bu akım apokaliptik özellikleriyle dikkat çekmektedir.³⁴⁵

Montanus'un, bazen trans haline girdiğini ve bu halden ayrıldıktan sonra değişik dillerde konuştuğu ifade edilmektedir. Daha sonra kendisi, Kutsal Ruh'un esinlenmiş bir aracı olduğunu ilan etti. Montanus, Yuhanna İncili'nde bahsedilen Paraklit'in kendisi olduğunu iddia etmekteydi.³⁴⁶ O, kilisede kutsal ruh devrini açmak iddiasıyla bir peygamber ve reformcu olarak ortaya atılmıştır. Bu akımın düşüncesine göre, bin yıl sürecek olan Mesih'in hükmü yakındır ve Semavi Kudüs Frigya'daki Pepuza şehri (Uşak) üzerine inecektir.³⁴⁷ İşte bu inişe (bu önemli güne) çok sıkı bir dini hayat yaşayarak hazırlanmak gerektiğini ifade eden Montanusçu önderler, taraftarlarını asketik, katı ve çileli bir hayata, dünyadan el etek çekmeye davet ettiler. İkinci bir evlilik yasaklanmış, oruç şartları zorlaştırılmış, perhizler sıklaştırılmış ve zulümlerden kaçmak yasaklanmıştır. Bu çerçevede din için ölmek teşvik edilmiştir. Büyük günahlara düşmüş kişiler kiliseden kovuluyor, kadınların ve geç kızların dini törenlerde peçeyle

³⁴³ Blackman, age, s.24.

³⁴⁴ Goodspeed, age, s.48; Grant, age., s.99; F. F. Bruce, age, s.22.

³⁴⁵ McDonald, age, s.173; Metzger, age., s.100-101, Gündüz, age., s.266.

³⁴⁶ Metzger, age., s.101.

³⁴⁷ Moore, Edward Caldwell (1912), *The New Testament in the Christian Church*, The Macmillan Company, Londra, ss. 105-6.

bulunmaları kuralı getiriliyordu. Anadolu'da hızla yayılan bu akım için toplanan Sinodlarda kararlar alınmış, ileri gelen kilise önderleri Montanusçuların aleyhlerinde yazılar kaleme almışlarsa da akımın yayılması devam etmiştir. Kilise, bu insanları Frigyalılar diye isimlendirirken onlar kendileri için Ruhla dolmuş, ruh'a göre davranan insanlar manasında Pnömatikler olarak isimlendirmektedirler.³⁴⁸ Kilise ilk başlarda Montanusçulara karşı nasıl hareket edeceği konusunda tereddüt geçirmişti. Kilise Montanus'un yaptığı işlerin Kutsal Ruh'un aracılığıyla değil, şeytan aracılığıyla yaptığını inanmakla birlikte, elinde bu yeni hareketi etkisiz hale getirecek güçten yoksundu. Önce esinlediklerini iddia eden iki kadından cin çıkarma işlemi denenerek önlem alınmaya çalışıldı. Bunda başarılı olunmayınca Anadolu'daki piskoposlar toplanma kararı aldılar. Toplantı sonucunda, Montanus tarafından sunulan yeni hareketin şeytanın işi olduğu ve kilisenin Montanusçular'dan dostluğunu kestiğini ilan ettiler. Daha sonraları Roma, Kartaca ve diğer Afrika'daki episkoposlar Anadolu'daki meslektaşlarının yolunu izleyerek Cataphrygians'ın heretik olduğunu duyurdular.³⁴⁹ Bu akım hakkındaki önlemler yetersiz kalınca aforoz edildiler ve heretik bir akım olarak kiliseyle bağları koparıldı. Başka yerlerde yayılma gösteren hareket üçüncü yüzyılın başında Tertulyan'ın da katılmasıyla altın devrini yaşamıştır. Buna sebep olarak da Tertulyan'ın disiplin yanlısı bir insan olması Montanizm hareketinin de sıkı asketik yaşamayı önemsemesi gösterilmektedir.³⁵⁰ Daha sonra Montanus'a peygamberi bir esinle çarpılan iki kadın da katıldı. Bu kadınlar kocalarını terk ederek Montanus'un misyon hareketlerine katıldılar.³⁵¹ Montanus konuşurken bir insan olarak değil, konuşanın Kutsal Ruh'un kendisi olduğunu ifade etmekteydi. Bir diğer dikkat çeken özellikleri ise, İgnatyus'la başlayan din adamları aristokrasisine, kilise kurumsallaşmasına gösterdikleri demokratik reaksiyondur. Kadınların kilisede göreve kabul edilip önder yapılmamaları da Montanusçuların saldırdıkları konulardandı.³⁵² Kısa zamanda Roma ve Kuzey Afrika'ya kadar ulaşmıştır.

Onların kanona olan etkisi, ilk önce yeni kutsal yazılar üretmeleri şeklinde oldu. Daha sonra da kilisede güvenilir olmayan Apokaliptik literatürün gelişmesinde etkili oldular.

³⁴⁸ Bihlmeyer-Tuchle, age., ss.119-120.

³⁴⁹ Metzger, age., s.102.

³⁵⁰ Bihlmeyer-Tuchle, age., ss.119-120; McDonald, age, s.173.

³⁵¹ McDonald, age, s.173.

³⁵² Eusebius, *Kilise Tarihi*, 5.14-19; Moore, age, s.106; Metzger, age., s.101; McDonald, age, s.173.

Örneğin, bazı kiliseler, sırf Montanusçular kullanıyor diye İbranilere Mektubu reddetmişlerdir.³⁵³

Bizim anladığımız manada Montanus bir kutsal kitap koleksiyonuna sahip değildi. Bu noktada Montanizm'in kanona olan etkisi Marcion'un etkisinden farklı olmuştur. Marcion, otorite sayılan yazılı metinlerin bir koleksiyon haline getirilmesi noktasında kiliseyi tetiklerken, Montanizm ise, sürekli olarak esinlenme ve peygamberlik meselesini gündemde tutmak suretiyle kilisenin imanın kuralları nihai otoriteler olarak Apostolik yazılara vurgu yapmasını sağlamıştır. Böylelikle, Montanizm'in dinamik vahiy anlayışı ve sürekli esin/vahiyle ilgili yeni metinlerin gündemde tutulması, Kiliseyi Apostolik babaların yazılarını nazara vermeye böylece yeni açılımların önünü almaya itti.³⁵⁴ Yuhanna'nın Vahyi bile bu dönemde bu yeni esin ve peygamberlik dalgası karşısında başında sık sık şüphe bulutlarının gezdiği bir kitap olmuştur.³⁵⁵

Kanonu tetikleme açısından Montanizm hareketinin önemli bir yeri vardır. Kutsal Ruh'un geçmişte kalmadığını bilakis insanlar arasında aktif olarak var olduğunu iddia eden Montanizm akımı bu vesileyle yeni kutsal kitapların mevcudiyeti tartışmasına kapı aralamaktaydı. Kilise de bu hareketi etkisiz hale getirmek için ısrarla Yeni Antlaşma'nın İsa ve havariler tarafından tamamlandığını tekrarladı. Kutsal Ruh'un son otorite olarak Kutsal Kitap aracılığıyla konuştuğunu savundu.³⁵⁶ Bu noktada Montanizm hareketi kanon kriterleri arasında sayılan havarisel olma şartının üzerinde durulmasında etkili olmuştur.³⁵⁷

2.2.4. Kovuşturmalar ve Katliamlar

İsa'nın vefatı sonrasında Hıristiyanlar Roma İmparatorluğunda değişik yerlerde ciddi sıkıntılar yaşamışlardır. Yer altında inşa edilen mabed türü buluşma yerlerinde bir araya gelerek inançlarını muhafaza etmeye gayret göstermişlerdir. Hıristiyanların maruz kaldığı bu baskıdan kitaplar da nasibini almıştır. Neron MS. 68 yılında Antakya Episkoposu Efudyos'u öldürtmüştür. Ardından İgnatyus'un 107 yılında hayvanlara parçalatılmak üzere Roma'ya götürülüşü ise Hıristiyanları zorda bırakan ve korku ile

³⁵³ Metzger, age., s.102.

³⁵⁴ Moore, age, s.106-7; Metzger, age., s.106.

³⁵⁵ Metzger, age., s.104.

³⁵⁶ Blackman, age, s. 33.

³⁵⁷ McDonald, age, s.176; Blackman, age, s.34.

yaşamaya sevkeden bir hadisedir. İmparator Markus Aurelyus döneminde (161–180) sınırlarda orduların yenilmesi ve veba salgını gibi olaylar Hıristiyanlardan bilinmiş ve bu yeni inanç sahipleri işkencelere ve kovuşturmalara maruz kalmışlardır. Hıristiyanlar Septimus Severus döneminde (193–211) de baskı görmüşler ve imparator 201 yılında sünneti, 202 yılında Hıristiyanlığa girmeyi yasaklamıştır. Zaman zaman imparatorun tavrına bağlı olarak işkenceler artmış, sürgünler başlamış, tanrılara kurban sunulmaya zorlanılmış ve putperestliğe dönmeleri için her türlü sert tedbire başvurulmuştur. İmparator Diocletian (284–305) bütün imparatorluk genelinde en sıkı takibatı ve baskıyı gerçekleştirmiştir. Diocletian, 303 yılında imparatorluğun her yerinde uygulanmak üzere bir ferman hazırlayıp ilgili yerlere göndermiştir. Katliamların en şiddetli olduğu ve fermanın en sıkı uygulandığı yer Kuzey Afrika olmuştur. Kuzey Afrika'daki Numidia bölgesinin başşehri olan Cirta'nın Roma adına yöneticisi ve yardımcıları çok sert bir şekilde fermanı uygulamışlar, kilise ileri gelenler derdest edilmiş ve evler aranarak Hıristiyanlar ait kitaplar zorla çıkartılmaya çalışılmıştır. Bu noktada o zamanki Hıristiyan toplumunun kanon anlayışı ve hangi kitapların kutsal sayıldığı tartışılmıştır. Halkın kendi bölgelerinde özellikle ayinlerde okunulan kitaplar ilk olarak toplatılan kitaplardır. Romalı yöneticiler ise Hıristiyan karakterli her kitaba el koymuşlardır.³⁵⁸ Diocletian, kan dökülmesini istemediğini ve fakat hıristiyanların ibadet yerlerinin yıkılıp bütün kutsal kitaplarının toplanıp yakılması gerektiği ilan etmiştir. Toplumda saygınlık kazanmış Hıristiyanlar yerlerinden edilmiş, kamusal alanda çalışanlar görevlerinden alınmıştır. Hıristiyan kölelerin ise serbest bırakılmaması duyurulmuştur. Diocletian, Hıristiyan hayatını, kilise organizasyonunu, her türlü içinde her türlü Hıristiyanlık unsuru barındıracak bir sosyal yaşamın ortadan kaldırılmasının yollarını denemiştir.³⁵⁹ Eusebius özellikle Nikomedia'da yapılan katliamlardan ve dinleri uğruna ölümü tercih eden Hıristiyanlardan ve imparatorun emriyle kutsal yazıların nasıl yakıldığından bahsetmektedir.³⁶⁰

Cezası ölüm bile olsa Hıristiyan cemaati için kitapları saklamak ve teslim etmemek temel düşünce olmuştur. En zor şart bile olsa kitapları ihbar etmek ve vermek irtidat ile eş tutulmuştur. Bu devirde kutsal yazıları Romalı yetkililere teslim eden Hıristiyanlar

³⁵⁸ F.F. Bruce, age, ss.216–7; Moore, age, s 169-171.

³⁵⁹ McDonald, age, ss. 178–9.

³⁶⁰ Eusebius, Kilise Tarihi, 8.5.6, 8.2.1.

diğer Hıristiyanlar tarafından “hain (traditores)” ilan edilmişlerdir. Böyle düşünenlerin başında da Donatistler gelmektedir. Bu grubun üyeleri ister kendi içlerinde isterse dışardan kutsal kabul edilen yazıların teslimlerini ihanet olarak değerlendirip, bu insanların ebedi olarak ateşte kalacaklarını dile getirmişlerdir. Katliama tabi tutulmayan ve hayatta kalan Hıristiyanlar ise itirafçılar (confessors) olarak adlandırılmışlardır. İşkence çekenler ve öldürülenler ise şehit (Martirs) olarak anılmışlardır.³⁶¹

Özellikle ilk asırlarda dinleri uğruna ölen insanları anlatan şehitlik konulu kitaplar olaylara yer vermektedir. Bu eserlerde gizli gizli dinlerini yaşamaya gayret eden Hıristiyanların yakalandıkları zaman en acımasız cezalara çarptırıldığı, bu sırada da sakladıkları veya sahip oldukları metinleri yazıları da korumak belki gizlemek uğruna çektikleri sıkıntılar anlatılmaktadır. Bu noktada diğer Hıristiyanlar için örnek olacak ölümden korkmayan insan tiplerinin bolca yer aldığı bu eserler aynı kişilere yapılan bu işkenceler sırasında yetkili kişilerin metinleri de durdukları dile getirilmekte ve bulunan metinlerin yakıldığı dile getirilmektedir.³⁶²

³⁶¹ F.F. Bruce, age, s.217; McDonal, age, s. 181.

³⁶² Metzger, age., s.108.

2.3. Kanon Kriterleri

İlk dönem Hıristiyan cemaati arasında Eski Ahit bir ölçü olarak kabul ediliyordu. Eski Ahit kanonunun oluşumu da İncillerin yazımının tamamlandığı yıllarda olmuştu. Onlar otorite kitaplar olarak Hıristiyan cemaatlerin ellerinde mevcuttu. Bunun dışında anladığımız manada kanon olmasa da havarilere ait yazılar her zaman önceliğini korumuştur.

Hıristiyan inancına göre, kanonun oluşumunda Tanrı'nın belirlemesi ve insanların keşfi önemlidir. Bu nokta göz önüne alındığında kilise kanonu keşfedendir, belirleyen değil. Kilise kanonun anası değil, çocuğudur. Kilise kanonun efendisi değil, hizmetçisidir. Kilise kanonu yargılayan değil, kanona tanıklık edendir.³⁶³ Tarihi Hıristiyan imanı, yazıları koruyan Kutsal Ruh'un aynı şekilde kitapları seçme ve toplama işini de kontrol ettiğini iddia etmiştir. Böylece İsa'nın havarilerine her yolda gerçeğe rehberlik edeceğine dair sözü de gerçekleşmiştir.³⁶⁴

Bu anlayışa göre kilise, kanonun altında olan bir yapıdır ve ona tabidir. Kanonu düzenleyen ve kural olarak koyan Tanrıdır. İnsan sadece Tanrının verdiği bu ilahi otoriteyi tanır. Tanrı kanonu belirler, insan da onu keşfeder. Kutsal yazılar kilise üzerine bina edilmemiştir. Kilise kendi kurumsal yapısını kutsal yazılar üzerine kurmuş ve ondan referans almıştır.³⁶⁵ Kanon kriterlerinin ne olduğu hususunda değişik görüşler ortaya atılmıştır. Bu kriterleri üçle sınırlayanlar olduğu gibi sekize kadar çıkaranlar da vardır. Fakat bu ölçütlerin çoğunun birbiriyle aynı veya çok yakın şeyler olduğu dikkate alınrsa sayıyı artırmanın bir manasının olmadığı açıktır. Kanon kriterleri arasında sayılan bu ölçüleri beş ana grupta verilecektir. Zikredilen çok sayıdaki kriterler de bu ana grupların içerisinde yer bulmuşlardır. Bunlar ortodoks inanç, havarisellik, metnin kullanımı, ilham ve sembolizmdir. Şimdi sırasıyla bu kriterler ele alınacaktır.

2.3.1. İsa ve Ortodoks İnanç

Hıristiyan düşüncesinde en büyük otorite şüphesiz İsa'dır. Bu yeni gelenek içerisinde İsa tartışılmayan ve kendisine göre hareket edilen yegâne karakterdir. Takipçileri O'nu,

³⁶³ Geisler, Norman (1998), "Canonicity", *Baker Encyclopedia of Christian Apologetics*, Baker Academic Publisher.

³⁶⁴ F.F. Bruce, age, s.16.

³⁶⁵ Geisler, Norman (1998), "Canonicity", BECA.

ebedi mesajı taşıyan ve Tanrı'nın adıyla konuşan bir varlık olarak telakki ettiler. Bu yüzden O'nun sözleri standart ve kanon olarak her yerde kabul görmüştür. Bu noktada yazılı forma bile geçse önemli olan İsa'nın sözleri idi ve kitaplar O'nun sözlerini barındırması itibariyle kutsallık kazanıyordu.³⁶⁶ Eğer bir yazı havariler veya onların halefleri tarafından getirilen öğretilerin esaslarına öz olarak uymuyorsa o yazı kabul edilmiştir. Kilise tarafından ilk Hıristiyan toplumundan geldiğine inanılan öğretiler koleksiyonu aslında ilk Hıristiyan toplumlarında ortak ve net bir çizgide değildi. Metinlerin muhteviyatı havariler tarafından Hıristiyan topluma anlatılan bilgilerle uyduğu ölçüde geçerlidir. Bu eserlerde imanın saf unsurları bulunduğu ve sağlam temelleri mevcut olduğuna inanılmaktadır.³⁶⁷

Tertulyan heretiklere karşı yazdığı eserinde de kanonun dışında kalması gereken şeyleri çıkarmak için zorluklarla karşılaşmıştır. Bu noktada sadece otorite kitaplar değil ondan önce otorite ve sağlam bir geleneğin gerekliliği ortaya çıkmıştır. Tertulyan ise bu gelenekte imanın kuralına (regula fidei) büyük bir önem atfederek bu şartı bir nevi en önemli ölçü olarak ortaya koymaktadır.³⁶⁸

2.3.2. Havarisellik

İsa, kendisi bir eser bırakmadığı için kilise tarafından kullanılabilir ilk ve en otantik çalışmalar O'nun havarileri aracılığı ile Hıristiyanlara ulaşan çalışmalardır. Hıristiyan geleneğinde Pavlus en fazla eser kaleme alınanların başında gelmektedir. Zaman içerisinde heretik akımların çıkması, yazarları yazdıkları eserlere değer vermek amacıyla havariye nispet etmeleri veya eleştirdiği metinleri heretiklere atfetmeleri ilk dönem kilise önderlerini bu konuda havariyelik kaynağına vurgu yapmaya itmiştir. İlk asırlarda Hıristiyan cemaati içerisinde beliren Doketizm, Gnostisizm gibi akımların etkisinden korunmak isteyen kilise, havariyelik geleneğine yapışmıştır.³⁶⁹ Kanon kriterleri arasındaki havariyelik bir havarinin kaleminden çıkan yazı olması şartıdır. Yalnız bazı metinler dolaylı (indirectly) olarak havariyelik nispet edilerek kanonik sayılmıştır.³⁷⁰ Eğer yazının bir havari tarafından yazıldığına inanılıyorsa o yazı kutsal metin olarak kabul

³⁶⁶ Patzia, age, 103; F.F. Bruce, age, ss.260-1.

³⁶⁷ Jacob, age, s.122.

³⁶⁸ Blackman, age, s. 35.

³⁶⁹ F.F. Bruce, age, ss. 256-9; Patzia, age, s.105.

³⁷⁰ Ehrman, age, s.242; Patzia, age, s.103-4.

edilirdi. Markos İncili, Luka İncili, Elçilerin İşleri, İbranilere Mektup, II ve III. Yuhanna'nın Mektubu bu kritere uymadıkları halde kanona dâhil edilmiştir. Bu yazılardan son üçünün kanona geç giriş sebebini belki burada aramak gerekir. Bir kitabın yazıldığı tarih o kitabın değerlendirilmesinde etkili olmuştur. Muratori listesinin yazarı, Hermas'ın Çoban adlı kitabı havariler döneminde yazılmadığı gerekçesiyle kabul etmemiştir.

Pavlus, Galatyalılara mektubunda kendi çağrısının bizzat İsa Mesih'ten olduğunu ifade ederek heretiklere güvenilmemesini ifade etmektedir. Kendisini anlatırken insan tarafından değil bizzat tanrının gönderdiği İsa Mesih tarafından vazifelendirildiğini ifade eder: “İnsanlarca ya da insan aracılığıyla değil, İsa Mesih ve O'nu ölümden diriltmiş olan Baba Tanrı aracılığıyla elçi atanan ben Pavlus'tan ve benimle beraber olan bütün kardeşlerden, Galatya'daki inanlı topluluklarına selam!”³⁷¹ Pavlus devamında ise mesajı orijinal olmayan ve cemaatin arasına sızan kişiler için Hıristiyan topluluğunu uyarmaktadır. “Ne var ki, İsa Mesih'te sahip olduğumuz özgürlüğü el altından öğrenmek ve böylece bizi köleleştirmek için gizlice aramıza sızan sahte kardeşler vardı.”³⁷²

Petrus'un ikinci mektubu geleneği tam yansıtmadığı gerekçesiyle erken dönem kilise tarafından reddedilmişti. Eusebius, bu eseri kanonik kabul etmediğini fakat onun faydalı bir eser olduğunu ve diğer kutsal yazılarla ortak noktaları olduğunu dile getirmiştir.³⁷³ Yazı sitilleri dikkate alındığında Petrus'un I. mektubu ile II. Mektubunun yazarlarının aynı kişiler olmadığı sonucuna varılmıştır. Fakat Petrus'un ikinci mektubu da “İsa Mesih'in kulu ve elçisi ben Simun Petrus'tan, Tanrımız ve Kurtarıcımız İsa Mesih'in doğruluğu sayesinde bizimkiyle eşdeğer bir imana kavuşmuş olanlara selam!” diye başlamaktadır ki bu da yazarın aynı kişi olduğu sonucuna götürmüştür. Bu durumda iki alternatif göz önüne gelmektedir. Ya ikinci mektubun yazarının ismi sahtedir, yani yazarı Petrus değildir veya aynı kişilerse bu iki mektup arasındaki kayda değer üslup farkı izah edilmelidir.³⁷⁴ Petrus'un ikinci mektubu etrafındaki bu şüpheler yüzünden kilise önderleri bu mektubu bir müddet “antilegomena” (kanonik kabul edilmeyip hakkında tartışma olan) statüsündeki kitaplar listesinde tuttu. Daha sonra Petrus'un

³⁷¹ Galatyalılara Mektup 1.1-2.

³⁷² Galatyalılara Mektup 2:4.

³⁷³ Eusebius, Kilise Tarihi 1:193.

³⁷⁴ Geisler, Norman (1998), “Canonicity”, BECA.

kendi yazısı olduğu kabul edildi. Yazılardaki farklılık da zamanın geçmesi ve ortam farklılığı olarak açıklandı.³⁷⁵ Elçilerin İşleri bölümü, Luka İncili yazarı ile aynı yazara ait olduğu için kabul görmekte zorluk çekmedi. Bu metin sadece Marcion ve O'nun takipçileri tarafından kabul görmedi. Bu bölüm İnciller ile mektuplar arasında geçişi sağlayan bir bağ, ilişim olarak görülmektedir. İçeriğiyle de bu bölüm kanonik olarak kabul görmede zorlanmamıştır.³⁷⁶ Elçilerin İşleri de herhangi bir havariye nispet edilmemesine rağmen kanona girmiştir. Muhtemelen burada İsa sonrası havarisel kilisenin oluşumu ile ilgili tarihi bilgiler ve Petrus başta olmak üzere on bir havarinin tamamının bahsi geçmesi bu metni değerli kılmaktadır.³⁷⁷

Bütün bunlara rağmen bu kriterin ilk dönemlerde çok sıkı bir şekilde uygulandığı da söylenemez. İlk dönemlerde havarilere ait olma temel kriterlerden olmasına rağmen hangi eserin bir havari tarafından kaleme alındığı net olmayınca konu yine netlik kazanmamıştır. Örneğin, İbranilere Mektup bazı kiliselerce Pavlus'a atfedilirken bazı kesimlerce O'na atfedilmemiştir. Kitapların yazarlarının net olmayışı konuyu problemli hale getirmiştir.

2.3.3. Yaygın Kullanım

Bir kitabın kilisenin ibadetlerinde kullanılması ve ihtiyaçlara cevap vermesi onun kanona girmesinde etkili olmuştur. Büyük kiliseler (Roma, İskenderiye, Antakya) tarafından kabul edilen ve kullanılan kitaplar küçük kiliselerin kararlarını etkilemiştir. Yaygın kullanım, havarisel olmaktan daha çok ön plana çıkan bir kriter gibi gözükmektedir.³⁷⁸

Bunun yanında kiliseler arasında bölgesel farklılıklar vardı. Örneğin Batı'daki kiliseler Vahiy kitabını kullanırken Doğu'dakiler kullanmadılar. Doğuda İbranilere Mektup kabul edilerek Pavlus'a nispet edilirken Batı'da kabul edilmesi çok sonraları oldu. Suryani Kilisesi beşinci asra kadar Diatesseron'u temel kitap olarak kullandı. Atanasyus da gönderdiği bayram mektubunda on iki havarinin öğretisi ve Hermas'ın Çoban adlı iki

³⁷⁵ Geisler, Norman (1998), "Canonicity", BECA.

³⁷⁶ Bruce, age, s.20.

³⁷⁷ Blackman, age, s.37.

³⁷⁸ McDonald, age, s.247; Patzia, age, s.104.

eseri de zikretmektedir. Bu da gösteriyor ki bazı kitaplar farklı bölgelerde farklı şekilde kabul görmekteydi.³⁷⁹

Kiliseler tarafından yaygın kullanım ilk dönemlerde listeye alınmada önemli olan özelliklerden birisidir. Bir eserin muhafaza edilmesi ve kilisede korunması o çalışmanın takdir edildiğinin göstergesi olmuştur. Kilisenin hem ibadet hem de eğitim itibariyle ihtiyaçlarını karşılayan ve dinleyecileri tatmin eden eserler korunmuş ve yaygın olarak kullanılmıştır. Büyük kiliselerin (Antakya, İskenderiye, Roma, Kudüs, İstanbul) Yeni Ahit koleksiyonu ile ilgili tercihleri ve kullanımları doğal olarak özellikle de yakın çevresindeki yerel kiliselerin tercihlerinde etkili olmuştur. İlk dönemlerden itibaren Eski Ahit ile birlikte Hıristiyan karakterli yazılar da kullanılmaktaydı. Bu kitaplar erken dönemlerden itibaren Yahudi kutsal kitaplarının yanında saygınlık gören çalışmalardı. Bu eserlerden çoğu yaygın kullanımları ve kiliselerde hürmet görmeleri sebebiyle daha sonraki listelerde kendilerine yer bulmuşlardır.

2.3.4. Sembolizm

Herkes tarafından ortak bir kriter olarak kabul edilmemekle birlikte sembolik ifadelerin kanonu sınırlamada etkin olduğu da görülmüştür. İncillerin dörtle sınırlandırılmasını cennetteki dört nehir veya dört ana element eksenli düşünenler olduğu gibi Asya'daki yedi kiliseye yazılan mektubun Pavlus'un mektuplarından esinlendiği şeklinde bazı sembolik sebepler de dile getirilmiştir. Sembolizmi bir kanon kriteri kabul edenlerin başında Ireneyus gelmektedir. O sayıların mistik önemine inanarak koleksiyonlarında bu özelliği dikkate almıştır. O'nun Yeni Ahit'in kitaplarının sayısını yirmi iki olarak seçmesi de Eski Ahit'teki yirmi iki kitaba karşılık olarak aldığı dile getirilmiştir.³⁸⁰ Ardından Hezekiel 1:5 "En ortasında insana benzer dört canlı yaratık duruyordu" ve Vahiy bölümünde 4:6 " Tahtın önünde billur gibi, sanki camdan bir deniz vardı. Tahtın ortasında ve çevresinde, önü ve arkası gözlerle kaplı dört tane canlı yaratık duruyordu." ifadesinden İncillerin dört olarak belirlendiğini gündeme getirmiştir. Tanrının Nuh, İbrahim, Musa ve İsa ile yaptığı dört ahit de İncillerin sayısının dört olmasına ilham kaynağı olmuştur.³⁸¹

³⁷⁹ Patzia, age, s. 104.

³⁸⁰ Grant, age, s.156; Metzger, age, s.245.

³⁸¹ Metzger, age, s. 263.

2.3.5. İlham

İlk dönem Hıristiyanları kutsal ruhun her inananı koruduğuna ve bütün bir Hıristiyan cemaatine ilhamda bulunduğuna dair bir inanç geliştirmişlerdir.³⁸² Kanonikleşen İnciller ve mektuplar İsa ile ilgili güvenilir tanıklıklar kabul edilmişlerdir. Şu da var ki ilham kanona girme yolunda bir eser için getirilen ne tek ne de en önemli kriter olmuştur. İlhamın rolü ve tabiatı hakkında tartışmalar olmuştur. En başta ilham ile ne kastedildiği hakkında kesin ortak bir tanım söz konusu değildir. Örneğin Yeni Ahit'te bulunan bir kitap ilham yoluyla yazılmış olduğu için mi kanona dâhil edildi yoksa kanonda diye mi ilham edilmiş sayıldı şeklinde tartışmalar konuyla ilgili temel tartışmadır.³⁸³

İlk dönem kilise babaları kanona dâhil ettikleri eserlerin esinlenmiş olduğuna inanmaktaydılar. Özellikle Yeni Ahit'in içerisindeki eserler bir havariye atfedilme yönüyle kutsallık iddia ederken Vahiy kitabı farklı olarak ilham mahsülü oluşu yoluyla dikkat çekmektedir. Bizzat bu kitabın 22:18–19. pasajlarında ilham eseri olduğu dile getirilmektedir. Yine Pavlus Korintlilere I. Mektubunda 7:40'da dul kadının yeniden evlenmesinde mahzur olmadığını ve fakat evlenmemesinin daha uygun olduğunu ifade etmektedir. Pavlus burada Tanrı'nın ruhu ile bu karara vardığını dile getirmektedir.

İlham eseri olan yazılar kanoniktir ve kanonik olanlar otomatik olarak ilham mahsülü kabul edilmiştir. I. Vatikan Konsilinde kutsal kabul edilen eserlerle ilgili ifade meseleye bakışı ortaya koymaktadır. Konsil metninde "kutsal yazılar kutsal ve kanoniktir. Çünkü onlar Kutsal Ruh'un ilhamı altında yazılmıştır." ifadesi bu konudaki anlayışı göstermesi açısından önemlidir. Bu anlamda kanonik her kitap ilham eseridir, Kutsal Ruh'un esini ile yazılmıştır. Fakat problem burada bitmemektedir. Çünkü hangi kitabın kanonik olduğu tartışmalı olduğu için otomatik olarak da ilham mahsülü olduğu iddia edilen eserlerin sayısı ve kimliğinde de ittifak yoktur.

Bir de kilisede bir eserin ilham eseri olması veya bir vaizin bir ilhamla konuşuyor olması arasındaki fark da net değildi. İlk dönem kiliselerde de ortak bir ilham ve vahiy tanımlaması yoktu.³⁸⁴ Kutsal Ruh ilk dönem Hıristiyanlarınca (İsa sonrasında) İsa'nın mesajını her tarafta yayan insanlara yardımcı olan ve işlerini kolaylaştıran bir manevi

³⁸² Elçilerin İşleri, 2:17; Romalılar Mektup 8:9; Korintlilere I. Mektup, 2:14–6; Vahiy 2:7.

³⁸³ F.F. Bruce, age, ss. 263-8.

³⁸⁴ McDonald, age, s.245.

bir güç olarak telakki edilmiştir. Bu anlamda sadece kutsal yazılara ve bu yazıların sahiplerinin tekelinde olan bir nimet değildir.

Listeye giren kitaplar için yukarıda sıralanan ölçüler duruma göre az veya çok etkili olmuşlardır. Kimi yerlerde havariye nispet edilme daha öncelikli olabilirken bir başka kilise babası içeriğiyle ilgili tatmin edici bir inanç sergilemesini şart koşturmuş. Yaygınlığı olan ve genel kabul görmüş çalışmalar ilk asırlardaki yüzlerce eser arasından en erken sıyrılıp kanonik ünvanını almaya hak kazanmışlardır.

BÖLÜM 3: KANONUN OLUŞUM SÜRECİ

Yeni Ahit'in mevcut şeklini almasında önemli aşamalardan birisi hiç şüphesiz kilise babaları ve onlara ait değişik koleksiyonlardır. Kilise babaları doğru doktrini kabul ettikleri ve kilisenin onayını aldıkları kabul edilen insanlardır. Bu şahıslar ortodoks çizginin söz sahibi önderleridir. Kilise babaları döneminin Batı'da Seville'li Aziz Isidore ile Doğu'da ise Şamlı Yuhanna ile kapandığı düşünülmektedir.³⁸⁵

İkinci yüzyıldan sekizinci yüzyıla kadar uzanan bu devri inceleyen özel teolojik araştırma alanına Patristik veya Patroloji denir. Kilise Babaları, Hıristiyan Kiliselerin ilk düşünürleri ve tanrıbilimcileri olduğu gibi, Kutsal Kitaplar üzerine yorumlar yazmışlar, Hıristiyan öğretisini yanlıgilara karşı savunmuşlar, inanç bildirgelerinin temellerinin anlam ve içeriğini açıklamışlar, yaşadıkları devirlerin olay ve tartışmalarını nakletmişler ve Hıristiyan öğretisini zamanın Yahudi ve putperest düşüncesi ile karşılaştırmışlardır.

İlk dönemlerde belli başlı kilise babaları şunlardır: Roma'lı Clement (M.S. 30-100), Papias (M.S. 35-107), Antakya'lı İgnatyus (M.S. 35-117), İzmirli Polykarp (M.S. 69-155), Justin (M.S. 89-163), Asur'lu Tatiyan (M.S. 110-165), İreneyus (M.S. 130-200), İskenderiye'li Clement (150-215), Roma'lı Hippolytus (M.S. 170-235); Kartaca'lı Tertulyan (M.S. 160-240), İskenderiye'li Origen (M.S. 185-254), Kartaca'lı Kipriyan (M.S. 200-258), Kayseri'li Eusebius (M.S. 263-339), İskenderiye'li Atanasyus (M.S. 295-373), Treves'li Ambrose (M.S. 339-397); Kudüs'lü Kiril (M.S. 313-386), Nazianzus'lu Gregory (M.S. 329-388), Krisostom (M.S. 344-407), Dalmaçya'lı Jerome (M.S. 345-420), Augustin (M.S. 354-430); İskenderiye'li Kiril (M.S. 380-444); Anastasyus (M.S. 530-599); ve Maximus (M.S. 580-662).³⁸⁶

Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarından bugüne kadar birçok eski el yazmaları ve mektuplar bulunmuştur. İlk Hıristiyanlar, tarafından yazılmış ve bugün varlığını hâlâ sürdüren birçok kitap vardır. İlk Hıristiyanlar inançlarıyla ilgili birçok şey yazmışlar ama bunlarda ilâhî nitelik olduğunu iddia etmemişlerdir. Bu yazılardan çoğu büyük bir saygınlık elde ettiği halde Kutsal Kitap'ın bir parçası olarak kabul edilmemişlerdir.

³⁸⁵ Gündüz, age., s.220.

³⁸⁶ Wickwire, age, s.209.

Şimdi sırasıyla bölgeler ve bölgelerdeki ileri gelen kilise önderlerinin yazıları ele alınacaktır.

3.1. Doğu'da Kanon Oluşumu

3.1.2. Suriye

Suriye'de Hıristiyanlık daha erken dönemlerden itibaren görülmeye başlamıştır. İlk dönemlerde Antakya Doğu Hıristiyanlığının merkezi konumunda yer almıştır. Bu yörede en ilginç çalışma İncillerin derleme halinde bir kitap şeklinde yaygın bir biçimde kullanılıyor olmasıdır. Dört İncil bir kısım farklılıklarla birlikte ana tema olarak aynı konulardan bahsetmektedirler. Kaynaklara göre ikinci asırda Hıristiyanlar arasında İncillerin bu tekrarlarını kaldırarak tek bir uzun öykü şeklinde derleme yoluna gitmişlerdir.³⁸⁷ Bu konudaki en önemli ve etkili örnek Justin'in öğrencisi Asurlu Tatian'dır.

Tatian, Suriye'de putperest bir ailede büyümüştür. Yunan felsefesi ve kültürü üzerine eğitim alan Tatian, Roma'ya geldiğinde Justin'le tanışmış ve O'nu etkisiyle Hıristiyan olmuştur. O'na birçok eser atfedilmiştir; fakat korunan tek eser "Oration to the Greeks" (Yunanlılara Nutuk) ateşli bir Helenistik karşıtı eserdir. Yuhanna İncili'nin 1:3 ve 1:5'i andıran ifadeleri olmasına rağmen kimin konuştuğu ve nereden alıntı yapıldığı bildirilmemektedir. Yine aynı şekilde Pavlus'un mektuplarını çağrıştıracak şekilde imalar mevcuttur.³⁸⁸ Tatian, Justin'le beraber Roma'da bir süre kaldıktan sonra, M.S. 160 yıllarında anayurdu Güneydoğu Anadolu'ya dönmüş ve "dört ezginin harmonisi" anlamına gelen "Diatessaron" adlı İncil'in ilk dört kısmından (Matta, Markos, Luka ve Yuhanna) oluşan eseri meydana getirmiştir. Dördüncü yüzyılın sonları beşinci yüzyılın başlarına kadar Süryanî Hıristiyanlar, İncil'in dört kısmı yerine, İncillerin derlemesi olan "Diatessaron'u kullandılar. Kimi araştırmacılar Kuran'ın söz konusu ettiği ve muhatap aldığı tek İncil'in o yörelerde yaygın olarak kullanılan Diatessaron olduğu görüşündedirler.³⁸⁹ Buradan dört İncil'in Tatian tarafından otorite kabul edildiği ortaya çıkmaktadır. Yine bazı kilise babalarının yazılarından edinilen bilgiye göre Tatian, Marcion gibi Pavlus'un bazı mektuplarını reddetmiştir. Fakat O, Marcion'un aksine

³⁸⁷ Michel, age., s.44.

³⁸⁸ Grant, age, s.137-8.

³⁸⁹ Michel, age., s.44; Goodspeed, age, s.115.

Titus'u kabul etmiştir. Evliliği, et yemeyi ve şarabı kendine yasaklayan Tatian için bu üçünün de makbul şeyler olarak anlatıldığı I. Timetoyus problem olarak görülmüştür. Tatian Romalılara, Korintlilere (I ve II), Galatyalılara, Efeslilere, Filibelilere ve Kolesilere ve İbranilere Mektuba atıflarda bulunmaktadır.³⁹⁰ İlginç bir şekilde aynı zaman ve mekân dilimini paylaşmalarına rağmen Justin İncillerden ve Vahiy kitabından bahsederken Tatian açık bir şekilde ne İsa'dan ne de herhangi bir Yeni Ahit kitabından bahsetmiştir.³⁹¹ Urfa piskoposu Rebula'nın 400'lü yılların başında Yeni Ahit'i Süryaniceye çevirmesinden sonra Diatessaron'un yerini "basit, sade" manasına gelen "Pşitto (Arapça basiyta)" denen çeviri almıştır. Bu çeviri koleksiyonda Katolik Mektuplardan Petrus'un 2. Mektubu, Yuhanna'nın 2. ve 3. Mektubu, Yehuda'nın Mektubu ve Yuhanna'nın Vahiy yer almamıştır.³⁹²

Aynı şekilde Teofilus, pagan aileden dünyaya gelen, Helenistik kültürle yetişen bir insandır. Eusebius, O'nun için Antakya'nın altıncı episkoposu demektir.³⁹³ 180 yılları civarında arkadaşına yazmış olduğu ve Hıristiyan inancını savunduğu üç kitabın haricinde de bugüne kadar ulaşmayan birçok kitap telif ettiği bilinmektedir. Birincisi Tanrı bilgisinden, ikincisi putperestliğin yanlışlığından ve dünyanın yaratılışından, üçüncüsü de Kutsal yazılardan bahsetmektedir. Yazdığı İncil yorumları ve Gnostiklere yazdığı apolojiler kaybolmuştur.³⁹⁴ Teofilus, Yahudi Kutsal kitapları için, Tanrının ruhuyla esinlenmiş ve gelecek hakkında öngöründe bulunan kutsal peygamberlerin yazıları tabirini kullanmıştır.³⁹⁵ Teofilus, İncillerden Matta, Luka ve Yuhanna'dan alıntılar yapmıştır. Pavlus'un mektuplarından ise, Romalılara, Korintlilere (I ve II), Efeslilere, Filibelilere, Koleselilere Mektup ve üç pastoral mektuba atıfta bulunur. O'na göre, bu mektupların kutsal yazılar olup olmadığı konusu tartışmalıdır. Yahudi Kutsal Yazıları rakipsiz otorite olma özelliğini devam ettirmektedir. Aynı şekilde Teofilus, Autolycus'a yazdığı Apoloji'de Pavlus'un Mektuplarını ve İncilleri Yahudi Kanonuna eşit kutsal yazılar olarak sunmuştur.³⁹⁶ Eserlerinde dört İncilin tamamına imalar ve I-II Selanikliler, İbranilere Mektup, I Petrus, I Yuhanna ve Vahiy Kitabı hariç her kitaba atıf

³⁹⁰ Metzger, age., s.116-117.

³⁹¹ Grant, age, s.137.

³⁹² Goodspeed, age, s. 121.

³⁹³ Eusebius, Kilise Tarihi. IV. XX. I.

³⁹⁴ Bihlmeyer-Tuchle, age., s. 128-9; Metzger, age., s.117.

³⁹⁵ Metzger, age., s.118.

³⁹⁶ Moore, age, s.95; Grant, age, ss.141-5; Metzger, age., s.119.

mevcuttur. Diatesseron yerine müstakil İncil nüshaları kullandığı belli olmaktadır. Ad *Autolyicum* adlı eserinde 2:22'de birebir Yuhanna İncilinin ilk cümlelerini aktarmaktadır. I. Korintlilere on beş, Yuhanna İncili'ne on bir, sekizer adet Matta ve Luka inciline ve yedi adet de Romalılara Mektuba atıf mevcuttur. Pavlus'un mektuplarına kutsal kitapvari bir ihtimamla yaklaşan Teofilus, Pavlus ve diğer havarilerin görüşlerini ve de Eski Ahit'in öğretilerini birleştirme ile ilgilenmiştir.³⁹⁷

Suriye yöresinde yaşayan bir diğer insan da Antakya'lı Serapion'dur. Teofilus'un halefi olan Serapion, 199 yılında Antakya episkoposluğu görevine geldi.³⁹⁸ Reddedilen kitapların kilise ayinlerinde okunup okunamayacağı sorusuyla uğraştı. Suriye sahillerinde bir köye (Rhousus) yaptığı ziyarette inananlar arasında Petrus'a nispet edilen İncille ilgili anlaşmazlık olduğuna şahit oldu.³⁹⁹ Kendisi kitabı çok ciddi bir incelemeye tabi tutmadan aceleyle bu eserin kullanılmasına müsaade etti. Daha sonra Antakya'ya döndüğünde bazı insanlar O'na bu çalışmayı daha da dikkatli okuması yolunda tavsiyelerde bulunmuşlardır. Serapion, Petrus İncilini daha da dikkatli okuyunca yanlış anlaşılmaya müsait yerler olduğu kanaatine vardı. Özellikle Hz. İsa'nın tabiatı hakkında Dosetik Hıristiyanların kristoloji anlayışlarına yorulabilecek ifadeleri fark edince metin hakkında çekinceleri olduğunu bir mektup kaleme alarak ilgili yerleşim birimine göndermiştir.⁴⁰⁰ O, Petrus'u ve diğer havarileri adeta Mesih gibi gördüğünü fakat onlar yazmadığı halde onlara nispet edilen eserleri de kabul edemeyeceğini belirtmiştir.⁴⁰¹ Serapion, mektubunda bu çalışmanın sakıncalı olduğunu ve Dosetiklerin emellerine hizmet edecek ifadeler bulunduğunu vurgulamıştır. Kaleme aldığı bu mektupla bu eserin artık okunmasının yasak olduğunu da bildirmiştir.⁴⁰² Bir müddet sonra da eserin kullanımı sonlandırılmıştır. İsa'nın sözlerine olan inancına, havarilerin otoritesine inanmakla birlikte İsa'ya veya havarilerine ait olmayıp, kutsallık kazandırmak için onlara nispet edilen metinlere karşı çıkmıştır. Teorikte haklı olunan bu

³⁹⁷ Grant, age, s.143-4.

³⁹⁸ Ehrman, age, s.15.

³⁹⁹ Metzger, age, ss.119-120; Grant, age, s.149.

⁴⁰⁰ Ehrman, age, s.15; Grant, age, s.149.

⁴⁰¹ Grant, age, s.149; Metzger, age, ss. 119-120.

⁴⁰² Ehrman, age, s.16.

konuda, pratikte birçok problemi beraberinde getirmiş ve uygulanması o kadar kolay olmamıştır.⁴⁰³

3.1.2. Anadolu

Burası İngilizce metinlerde Asia Minor diye geçen bugünkü Türkiye'dir. Bu yörede cereyan eden önemli olaylardan birisi Polikarp'ın ölümüdür. Polikarp'ın şahadeti başlığını taşıyan mektup İzmir Kilisesinin Frigya kilisesine gönderdiği bir yazı şeklindedir. Bu eser zaman zaman Apostolik babalar tarafından yazıldığı tahmin edilen eserler listesinde yer aldı. Polikarp'ın şehadeti adını taşıyan bu eser Yeni Ahit'ten açık bir atıf taşımamaktadır. Ancak bunun yanında İncillere ve Apostolik babalara yapılan imalara rastlanabilir. Yazar bunları kendi kurgusuna göre örmüştür. Fakat bunun yanında onlara otorite attığına dair hiçbir ifade bulunmamaktadır.⁴⁰⁴

Sardis Piskoposu Melito da zamanının üretken yazarlarından birisidir. Kendisinin çok üretken bir yazar olduğu bilinmekle beraber geriye sadece birkaç parça yazısı kalmıştır. Grekçe ve Koptça muhafaza edilen bu yazıların bir de Latince özeti mevcuttur.⁴⁰⁵ İmparator Markus Aurelyus'a karşı Hıristiyanlığı anlatan bir savunma kaleme almıştır. O'ndan kalan metinlerde Yeni Ahit'e direkt bir alıntıda bulunduğu dair bir iz yoktur. Eski Ahit'in kanonu hakkında da tahkik, soruşturma yapmış ve üzerine düşmüş birisidir. Melito'nun yazılarında geçen Eski Ahit (Old Covenant) tabiri, O'nun Yeni Ahit'i de (New Covenant) ondan bağımsız ayrı bir koleksiyon olarak değerlendirmiş olması ihtimalini gündeme getirmektedir. O Eski Ahit tabirini açıkça kullanan ilk yazar olarak bilinmektedir. Eski Ahit'teki Tevrat'tan ve peygamberler bölümünden İsa ve Hıristiyan inancı ile ilgili pasajları yorumlamıştır. O net bir şekilde Eski Ahit ile ilgilenmiştir. Eski Ahit'teki eserlerin listesini çıkarmış ve Eski Kitaplar şeklinde veya Eski Ahit şeklinde özel tabirler kullanmıştır.⁴⁰⁶

Anadolu'da boy gösteren bir diğer isim de Alogi'dir. Aslında bu isim kendisinin orijinal ismi olmayıp lakaptır. Anadolu'da ikinci yüzyılda yaşayan bu şahıs Yuhanna İncili'ni ve Logos doktrinini reddetmiştir. Bu yüzden kendisine bu ismin verildiği ifade

⁴⁰³ Metzger, age, s. 119-120.

⁴⁰⁴ Metzger, age., s.121.

⁴⁰⁵ Grant, age, s.138.

⁴⁰⁶ Goodspeed, age, ss. 63-5; Moore, age, s.95; Grant, age, s.138; Metzger, age., s.123.

edilmiştir. Alogos aynı zamanda akılcı olmayan anlamına gelmektedir. Bu şahıs yeni peygamberlik iddialarıyla Yuhanna İncili'ni ve Yuhanna'nın Vahyi adlı eseri kullananlara karşı zor durumda kalmıştır. Özellikle Montanusçuların Paraklit ve Yeni Kudüs anlayışları çerçevesinde çokça kullandıkları bu eserler için Alogi, Yahudi-Hıristiyan heretik Cerintius'a ait olduğunu iddia etmiştir. Sinoptik İnciller ile bu eserleri kıyaslayıp örtüşmediğini dile getirmiş ve onları kabul etmemiştir.⁴⁰⁷

3.1.3. Küçük Asya ve Grek Kiliseleri

GreK Kiliseleri arasında önde gelen isimlerden birisi, hiç kuşkusuz Korint'li Dionysius'tur. Zamanın ünlü isimlerinden birisi olan Dionysius, 170'lı yıllara kadar Korint episkoposu olarak görev yapmıştır. Değişik yörelerdeki kiliselere yazdığı mektuplarla büyük bir saygınlık kazanmıştır. O'nun Pavlus'un mektuplarını ve Yuhanna'nın Vahyi'ni bildiği tahmin edilmektedir.⁴⁰⁸

Yine ikinci yüzyıl Hıristiyan apolojistlerinin en güçlülerinden birisi de Atenagoras'tur. Üçlü birlik inancını felsefi temellere dayanarak temellendirmeye çalışan ilk kişi Atenagoras'tır. İskenderiye'de 177 yılı civarlarında Legatio adlı eseri İmparator Markus Aurelius ve oğlu Commede için yazılmıştır. Hıristiyanlara karşı yapılan saldırılara cevaplar vermiştir. Bu kitap, üslubu, sadelik ve düzeni ile dikkat çeker. Ölülerin dirilişi hakkında yazdığı eserde Hıristiyanların imanını haklı çıkarmakta ve putperestlerin bu akideye karşı alerijisini gidermeye gayret göstermektedir.⁴⁰⁹ Baruh, İşaya adlı eserlere atıfta bulunan yazar bunun yanında Matta ve Luka'da bulunan dağ vaazına da referansta bulunur. Ayrıca Romalılara, Galatyalılara Mektup ile I. Timetoyus'a yaptığı atıf yazarın Pavlus'un pastoral mektupları dâhil bir koleksiyona sahip olduğunu göstermektedir.⁴¹⁰ Yazar, isim zikretmeden Matta, Luka ve Yuhanna İncilindeki ifadelerle benzer cümleler de kullanmıştır. Aynı şekilde Pavlus'un mektuplarından Romalılara, Galatyalılara, I. Timetoyus'a atıflarda bulunmaktadır. Fakat onların otorite değeri hakkında bir takdir ifadesi yoktur.⁴¹¹

⁴⁰⁷ Moore, age, s.142; Grant, age, s.150.

⁴⁰⁸ Metzger, age., s.125.

⁴⁰⁹ Bihlmeyer-Tuchle, age., s.128.

⁴¹⁰ Grant, age, s.139-140.

⁴¹¹ Grant, age, s.140; Metzger, age., s.126-7.

Aristides de bir başka apoloji yazarıdır. Bize ulaşan en eski Hıristiyan inanç savunması Aristides'in Apolojisidir. Bu eser 138- 147 yılları arasında İmparator Antoninus Pius'a karşı kaleme alınmıştır. Eusebius bu eserin imparator Hadrian'a karşı kaleme alındığını ifade etmiştir.⁴¹² O'na göre Yahudilerin Tanrı'ya olan imanları gösterişten başka bir şey değildir. Hakikat ve temiz ahlak yeni inanca tabi olan müminlerde bulunur. Apolojisinde yalnız Hıristiyan olanların Tanrının gerçek bilgisine sahip olabileceklerini bildiren yazar, Yeni Ahit'ten doğrudan bir alıntıda bulunmamıştır. İncilleri yazılı olarak nitelerken, Hıristiyanlığı doğru yolan ulaştırın ve saadet getiren yol olarak nitelemektedir. Mektubunda Pavlus'un mektuplarından bazı ifadeleri çağrıştıran tabirlere rastlanmaktadır.⁴¹³

3.1.4. Mısır

Mısır'daki ikinci yüzyılın sonlarında yaşayan Pantaenus, İskenderiye Okulu'nun yöneticisi idi. Hint alt kıtasına gittiği, orada Aramice Matta İncili bulduğu nakledilir. Yazılarından hiç birisi günümüze ulaşmamasına rağmen, erken dönem kilisede çokça tartışılan Yeni Ahit hakkında görüşleri bilinmektedir. Üzerinde soru işaretleri olan İbranilere mektubun Pavlus'a ait olduğunu düşünmektedir.⁴¹⁴

Bir diğer önemli isim, Clement'tir. Aslen Atinalı putperest bir ailenin çocuğu olan Clement, genç yaşta Hıristiyanlıkla tanıştı. Aynı zamanda, Pantaenus'un öğrencisi olan Clement, 190- 203 yılları arasında İskenderiye Okulu'nun yöneticiliğini yapmıştır. O, Septimus Severus zamanındaki katliamlar sırasında buradaki görevini bırakmıştır.⁴¹⁵ Asıl adı Titus Flavus Clement olan yazar, Hıristiyanlığın tanıtılması adına önemli çalışmalarda bulunmuştur. Bu yeni dinin pratik ve teorik bilgilerini üç bölümlü büyük bir eserde vermektedir. Putperestlere öğütler adını taşıyan birinci bölümde putperestlerin Tanrı'lara olan imanlarını çürütmeye gayret etmektedir. Onları Hıristiyan olmaya davet eden yazar, Pedagog adlı ikinci bölümde ise, Hıristiyan ahlakı ve terbiyesi hakkında bilgiler vermektedir. Derlemeler başlığını taşıyan üçüncü bölüm ise, iman akidelerinden bahsetmektedir. Bitmemiş ve plansız olan çeşitlemeler eseri ise gerçek Hıristiyan bilgisini öğretmek amacı gütmektedir. En önemli eseri olan Hypotyposes'in

⁴¹² Eusebius, Kilise Tarihi, IV. 3.3.

⁴¹³ Metzger, age., s.128-9.

⁴¹⁴ Metzger, age., s.129-130.

⁴¹⁵ McDonald, age, s.199; Grant, age, s.163.

sadece belli bölümleri korunabilmiştir.⁴¹⁶ Bu eser alegorik yöntemle Kitab-ı Mukaddes'i açıklamaktadır. Yetiştığı çevreden ötürü ciddi bir Yunan kültürü ve felsefesi bilen Clement, Yunan felsefesinin Tanrı'nın insanlara verdiği bir hediye olduğuna inanmaktadır. Clement, Yunan felsefesini kullanarak dini konularda daha da derinleşmek istemiştir. Fakat Hıristiyanlıkla Helenizm arasındaki farkı kapatmak için Gnostik düşüncelere, Stoa felsefesine kendisini kaptırmıştır. Tanrı, teslis ve Logos konularındaki açıklamaları eleştiriye tabi tutulmuştur.⁴¹⁷ Plato'dan yaptığı alıntılar çoktur. Hıristiyan inancına has olan bazı izlerin Plato'da mevcut olduğunu iddia etmiş ve çarmıh aracılığı ile kurtuluşa erme, Rabbin gününün tesisi, teslis inancı gibi konularda O'ndan etkilenmiştir. O bu yönüyle Plato'yu Hıristiyan gözlükleri ile okumuş ve Plato'nun Hıristiyan gerçeklerine önceden uyandığını ve bir ölçüde Tanrı'nın ruhu ile aydınlandığını iddia etmektedir. O, Grek felsefesi ile bu kadar içli dışlı olarak bu ilmi insanları Hıristiyan mesajına hazırlamada kullanmak istemiştir.⁴¹⁸ Kendisinin Kitab-ı Mukaddes'ten birçok alıntısı mevcuttur. Bunları yaparken heretik yazılardan kanonik eserlere, oradan pagan yazarlarına kadar çok geniş bir yelpazeden istifade eden yazarın kanon kelimesini zaman zaman kullanması dikkat çekicidir. Doğruluğun kanonu, inancın kanonu, kilise kanonu gibi tabirler kullanmasına rağmen hiçbir zaman kanon kelimesiyle kitap koleksiyonunu kastetmemiştir.⁴¹⁹ Özellikle yaşadığı dönem ve ortam itibarıyla kanonik kitaplar ve diğer kitaplar arasında net çizgilerin olmadığı bir üslup dikkat çekmektedir.⁴²⁰ O, kendisine ulaşan kitap külliyatlarına değer atfetmiştir. Onları doğruluğun ölçülerini taşıdığı, bir anlamda esinlenmiş oldukları gerekçesiyle sıradan kitaplardan farklı olduğunu söylüyordu. Bir çok İncil'le tanışan yazar, bunlar arasında özellikle dört İncil'e vurgu yapmıştır. Onların elden ele kendi nesline ulaştığına inanmaktaydı.⁴²¹ Yazıları incelendiğinde Yakup'un Mektubu, Petrus'un II. Mektubu, Yuhanna'nın II ve III. Mektubu ve Filemon'a Mektup haricinde Yeni Ahit'in bütün kitaplarına atıf görülmektedir. O, ısrarla Sinoptik İncillerle Yuhanna İncilini uygunluk içinde göstermeye gayret eder. Aslında bu da Dört İncil'in toplu halde kanon olduğu (bir arada olarak) konusunda kesin bir ittifak olmadığını göstermektedir. Bunun yanında

⁴¹⁶ F.F. Bruce, age, s.187.

⁴¹⁷ Goodspeed, age, s. 82; Bihlmeyer-Tuchle, age., s.132-3; F.F. Bruce, age, s.187.

⁴¹⁸ McDonald, age, s.199; F.F.Bruce, age, s.188.

⁴¹⁹ Metzger, age., s.131.

⁴²⁰ Grant, age, s.164.

⁴²¹ Goodspeed, age, s.83.

Clement'in Mısırlılar İncili, İbraniler İncili, Mattias'ın gelenekleri adlı kitaplara da atıfları bulunmaktadır. O dört İncilin kabul edildiği bir geleneği devralmış olmasına rağmen fikirlerini destekleyecek bir ifade bulduğunda İncilleri kullanmaktan çekinmemiş ve yorumlamıştır.⁴²² Bir yerde İbraniler İncilinden atıf yaparken "yazılmıştır ki" ifadesini kullanırken bir başka yerde ise ondan Gnostiklerin başvurduğu bir İncil olarak söz edip değerini düşürmektedir.⁴²³ Bunun yanında İsa'nın kanonik İncillerde yer almayan sözlerine de başvuran Clement'e göre felsefenin değerli yönleri vardı. Clement, İran müneccimlerini, Kelt rahiplerini, Hint Brahmanlarını, Budayı, Sokrates ve Heraklit gibi Yunan filozoflarını Tanrısal Bilgeliği almış bilgeler gibi görüyordu. Clement'e göre, "Bütün gerçek bilim, insanları Kutsal Yazılara ve İsa Mesih'e çekmek için Tanrı tarafından düzenlenmişti."⁴²⁴ Elçilerin İşleri Kitabını da kutsal yazılar olarak takdir eden Clement, İbranilere Mektup dâhil Pavlus'un mektuplarını da kabul etmiştir.⁴²⁵ Bunlardan sadece Filimun'a Mektup'u açıkça zikretmemiştir. O'nun dışında ayrıca bazen atıf yaptığı kitabın ismini yanlış kullandığı da olmuştur. O'na göre Pavlus bu eseri İbranice yazmış, Luka da Grekçe'ye çevirdi. Ayrıca Vahiy kitabını da açıkça Yuhanna'ya atfetmektedir.⁴²⁶ O, Pavlus'tan havari diye bahsederken İbranilere Mektubu da Pavlus'a atfeden ilk yazar olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴²⁷ Genel olarak bakıldığında O'nun dört İncili, Pavlus'a nispet edilen İbraniler dâhil on dört mektubunu, Elçilerin İşlerini, I. Petrus'u, I. Yuhanna'yı ve Yuhanna'nın Vahiy'ni otorite kitaplar olarak kullandığı ortaya çıkmaktadır. Katolik mektuplar hakkında ise tereddütlüdür. Apostolik babaların yazılarından kanonik İncillere oradan pagan literatürüne oradan da sözlü geleneğe kadar çok geniş bir kaynak yelpazesi olan Clement'in kanonu "açık" ve "geniş" tuttuğu gözükmektedir.⁴²⁸ İskenderiyeli Clement, Didake'yi, I. Clement'i, Hermas'ın Çoban adlı eserini ve Petrus'un Apokalipsi'ni de kutsal yazılardan saymıştır.⁴²⁹

⁴²² F.F. Bruce, age, s.189.

⁴²³ Grant, age, s.165; Metzger, age., s.131 .

⁴²⁴ Metzger, age., s.134.

⁴²⁵ F.F. Bruce, age, s.190.

⁴²⁶ Grant, age, s.166-7.

⁴²⁷ Goodspeed, age, 83.

⁴²⁸ F.F. Bruce, age, s.191; Metzger, age., s.135.

⁴²⁹ Blackman, age, s.37; Grant, age, s.166; Goodspeed, age, ss.84-6.

Bu yörenin önemli isimlerinden birisi de Origen'dir. Origen 185 yılında, Hıristiyan bir ailenin çocuğu olarak İskenderiye'de doğdu. İskenderiye Mısır'ın büyük metropolü, Roma İmparatorluğu'nun Roma'dan sonra, ikinci kentiydi. Yeni Eflatuncu felsefeyi talim eden Origen, Mesih'in öğretileriyle ilgili olarak babasından çok iyi öğretim görmüş Clement'in yerine geçerek yirmi sekiz yıl süreyle İskenderiye Okulunun yöneticisi olmuştur. Clement İskenderiye'den ayrıldıktan sonra piskopos Demetrius o yaşlarda henüz genç olan Origen'i başkanlık etmesi için davet etmiş ve O da gelerek yöneticilik yapmıştır. Öğrencileri arasında Nazianzus'lu Gregory de vardır. Sonraları papazlık derecesini kanun dışı yollarla almakla suçlanan Origen'in toplanan Sinod'dan sonra görevi sona erdirilir. Yaklaşık 231 yıllarında görevinden ayrılır ve yerine İskenderiye okuluna yöneticilik yapmak üzere Dionysius gelmiştir.⁴³⁰ Origen, bu suçlamadan haberi olmayan bir halk olan Kayseriye halkına misyon faaliyetlerinde bulunmak üzere gelir. İznik Konsili öncesindeki kilise babalarından en büyüklerinden biri olarak görülen Origen, Hıristiyan düşünce tarihinde etkisi çok büyüktür. Bu çok kritik yerine rağmen zamanında çok eleştirilmiş hatta 543'te İmparator Justinien ve 553'te İstanbul Konsili'nde heretik birisi olarak ilan edilmiştir. Daha sonraları bu kararlar doğru bulunmayıp hakkı teslim edilmiştir.⁴³¹

Origen'in kanaati Eski ve Yeni Ahit'in kelime kelime Kutsal Ruh'un ürünü olduğu şeklindeydi. Kendisi bu kitapların arasında derecelendirme yapabileceğine inanıyordu. İnciller O'nun için ilk sırayı teşkil etmekteydi ve peygamberlerin getirdiği mesajların kemale ermiş şekli olarak görülmekteydi. Yuhanna İncilini de bütün İncillerin ilk meyvesi olarak niteliyordu.⁴³² O'nun çalışmaları neredeyse kilisenin bütün dallarını kapsamaktadır. Çalışmalarının ana kısmını ise Kutsal Kitap çalışmasına ayırmıştır. Kutsal Kitap hakkında tuttuğu notlar, pasajlar hakkındaki şerhler ve açıklamalar önemlidir. Origen'in çalışmalarının birçoğu kaybolmuştur. Jerome ve Ruffin O'nun bazı vaazlarını Latince'ye çevirmişlerdir. Onun en iyi tanınan kitaplarından "Heksapla" (M.S. 230), bütün Eski Ahit hem İbranice hem de Grekçe olarak yazılıdır. Heksapla altı paralel sütün demektir. Metnin altı farklı çevirisini içeren çok büyük altı kolonluk bir kutsal kitap tekstidir. Yetmişler tercümesi esas alınarak İbranice ve Grekçe çeviriler bu

⁴³⁰ Goodspeed, age, s. 89; Moore, age, s. 146-7; Grant, age, s.164.

⁴³¹ Bihlmeyer-Tuchle, age., s.134.

⁴³² F.F.Bruce, age, s.195.

sütunlarda yer almıştır. Bunun yanında birçok ciltten oluşan “Yorumlar”, ilk ayrıntılı ilâhiyat rehberi olan “Ana İlkeler”i Tanrı, insan, kâinat, iyi- kötü mücadelesi, hürriyet, irade gibi konulardan bahseden Hıristiyan öğretimini açıklayan bir kitaptır. “Celsus’a Karşı” (M.S. 247) adlı sekiz ciltlik eser, Konstantin öncesi döneme ait en sağlam apolejetik eserlerden birisi olarak göze çarpmaktadır.⁴³³

Origen uzun yıllar bir Hıristiyan önderi olarak kendini Kutsal Kitap çalışmalarına verdiği için ötürü düşüncelerinin değişerek devam ettiğini görmekteyiz. Örneğin İskenderiye’de iken kanonik olan ve olmayan kitaplara atıfta bulunurken pek titiz davranmazken Kayseriye’de O’nu bu noktada daha tutucu olarak görmekteyiz. Dört İncili bir arada kanonik olarak kabul eden Origen, Pavlus’a nispet ettiği on dört mektubu, Elçilerin İşleri, Petrus’un I. Mektubunu, Yuhanna’nın I. Mektubunu, Yahuda’nın Mektubunu ve Yuhanna’nın Vahyini kabul etmektedir. Dört İncil’e isimleri ve yazarlarının isimlerine atıfta bulunan Origen, Pavlus’a atfedilen on dört mektubun tamamına da atıfta bulunmaktadır.⁴³⁴ Bunun yanında Yakup’un, Petrus’un II. Mektubu, Yuhanna’nın II ve III. Mektubu hususunda çekinceleri vardır. Şu var ki özellikle O, İskenderiyede iken Didake’yi, Hermas’ı ve Barnaba’nın Mektubunu kabul etmiş fakat Kayseriye’ye gittiğinde orada bu eserlerin kabul edilmediğini fark etmiş ve daha temkinli konuşmuştur.⁴³⁵

3.2. Batıda Kanonlaşma Süreci

3.2.1. Roma

Bu yöredeki önemli simalardan birisi Justin’dir. Putperest bir Yunan aileden dünyaya gelen Justin, şimdiki Filistin’de doğdu. Yazdığı apolojiler ikinci yüzyılın en önemli apolojilerindendir. Justin Hıristiyan inancını kabul etmeden önce bilgeliği, Stoacı, Aritotelesci, Pitagorcu ve Eflatuncu düşüncesinin felsefi akımlarında aramıştı. M. S. 89 yılında Filistin’de doğan ve M.S. 163 yıllarında İmparator Markus Aurelyus iktidardayken Roma’da kafası kesilerek şehit edilen Justin, Putperestlere karşı iki, Yahudilere karşı bir Apoloji yazmıştır. Birinci Apoloji’sini (M.S. 150) İmparator Antoninus Piyus’a, Senato’ya ve bütün Roma halkına hitaben yazmıştır. İlk önce

⁴³³ Bihlmeyer-Tuchle, age., s.134.

⁴³⁴ Goodspeed, age, s. 91; F.F.Bruce, age, s.192; Grant, age, s.171.

⁴³⁵ Grant, age, s.171-2; F.F. Bruce, age, s.194.

Tanrısızlığın ve ahlaksızlığın kötülüğünden bahseden yazar daha sonra İsa'nın ulûhiyetini Eski Ahit ve peygamberliklere dayanarak ispat etmeye çalışır. Hıristiyan ayinleri hakkında bilgi veren yazarın en uzun apolojisi olan bu eseri 150 yılları civarında kaleme aldığı tahmin edilmektedir.⁴³⁶ Daha kısa olan İkinci Apoloji'sinde yalnız Senato'ya seslenmektedir. *Yahudi Trifo'yla Bir Diyalog* (M.S. 160) adlı en uzun eserinde Mesih inancını Yahudilere açıklamayı amaçlamıştır. Eflatun ve Philo'nun öğretileri ışığında Hıristiyan dinini sapkınlardan korumak, Yahudilerin iddialarını çürütmek için ateşli cevaplar vermektedir. Hıristiyanlığın üstünlüğünü göstermek için Grek felsefesiyle ilgilenen Justin, Grek felsefesinin insani temellere oturduğunu bu yüzden de doğruya ulaşma ihtimalinin sınırlı kalacağını iddia etmiştir. Bunun karşısında ilahi bir vahiy temeline oturan Hıristiyanlığın tam ve eksiksiz bilgiye ve gerçeğe ulaşacağını iddia etmiştir.⁴³⁷ Justin, Logos anlayışına çok büyük açılımlar kazandırmış ve Stoacı felsefedeki yaratılışın arkasındaki sebep olarak *Logos* doktrinini Yeni Ahit'e uyarlamıştır. Bu anlayışta, Tanrı, *Logos* aracılığıyla her şeyi yaratmış⁴³⁸ ve Tanrı O'nun aracılığı ile konuşmayı devam ettirmiştir.⁴³⁹ Bütün gerçek şeylerin Logos'ta bir kökeni vardır. Tanrının inkarnasyonu ile ilahi vahiy son noktasına ulaşır.⁴⁴⁰ Bu şekilde İsa'da Tanrı'nın çok özel bir bilgisi vardır.⁴⁴¹ İşte bu bilgi de adına İnciller denen havarilerin hatıratındaki üstün doktrini içeren bilgidir.⁴⁴²

Justin, Eski Ahit'in kitaplarından yaptığı atıflarda Yahudiler tarafından kanonik kabul edilen eserlerden alıntı yapmaktadır. Bunun yanı sıra Justin sadece Eski Ahit kitaplarından değil Timaeus of Plato ve Sokrates'e ait diyaloglara ve Xenophon'a referanslarda bulunmaktadır. Fakat bütün bunlar kesin aktarmalar değildir. Plato'nun *Cumhuriyet* adlı eserine atıfta bulunurken "antiklerden birisi dedi ki" şeklinde bir ifade kullanarak Justin, Yunan literatürüne atıflarda bulunmuştur.⁴⁴³ Hıristiyanların Eski Ahit'i kullanmasını savunan Justin Tevrat'ı alegorik yorumlamaya çalışmıştır. Aynı şekilde O, Tevrat'ın İsrail oğullarına Tanrı tarafından itaatsizlikleri sebebiyle verildiğini

⁴³⁶ Bihlmeyer, age., ss. 127-8.

⁴³⁷ Cranford, Lorin (1990), "Revelation", *Encyclopedia of Early Christianity*, Vol. II, Garland Press, New York&London.

⁴³⁸ II. Apoloji 6:3.

⁴³⁹ Dialog, 62:4.

⁴⁴⁰ Dialog 127.4; I. Apoloji 63.

⁴⁴¹ I. Apoloji 13:3; 63:13; Dialog 121:4.

⁴⁴² I. Apoloji 66:3; Dialog 102:5; 103:6-8; 104:1.

⁴⁴³ Grant, age, s.132.

iddia etmektedir. Cumartesi yasakları, sünnet, mabet sunakları, dini temizlik onlara verilmiş sıkıntı verici şeyler olduğunu dile getiren Justin, Tevrat'ı Yahudiler için ceza olarak kabul etmektedir.⁴⁴⁴

Sinoptik İncilleri Yuhanna İncilinden daha sık kullanan Justin, İsa ile ilgili apokrif metinlerde geçen bilgilere de başvurmuştur. Pavlus'un otoritesine başvurmayan Justin, Vahiy kitabını peygamberlik ve havarisellik atfetmektedir.⁴⁴⁵ O, Matta 11:27'den bahsederken "İncil'de yazılmıştır ki" ifadesini kullanarak bir pasaj aktarmaktadır. Yine İsa ile ilgili yazılardan bahsederken "havarilerin hatıratı" tabirini kullanmıştır. Örneğin İsa'nın son saatlerini anlatırken "havariler tarafından derlenen ve benim naklettiğim hatıratı" ifadesini kullandıktan sonra olayı anlatmaktadır. Yine birinci Apoloji'de 67:3'te "havarilerin hatıratı" ayinlerde okunmaktadır tabirini kullanmaktadır. Birinci Apolojisinde vahiy kitabı için "yazılarımızdandır" şeklinde tanımlamaktadır.⁴⁴⁶

Bu yörede bilinen bir diğer şahıs Yunanistan'da doğduğu tahmin edilen Hippolitus'tur. Lyon piskoposu olan İreneyus'un öğrencisidir. Gnostiklerin ve modalistlerin düşmanı olarak bilinmektedir. Trakya'lı Maximin zulmü sırasında Sardinya'ya sürgün edildi. Öldüğünde cesedi Roma'ya getirildi ve adıyla anılan mezarlığa gömüldü. 1551 yılında bu yerde, taraftarlarının kendisi adına yaptırmış oldukları bir heykel ve Paskalya levhası ile eserlerinin listesi bulundu.⁴⁴⁷ "Sapkınlıkların Çürütülmesi" adlı eseri korunabilmiş; ancak 19. yy'da tam olarak tannabilmiştir. İlk dört kitap Yunan felsefesinden, sır dinlerinden, astrolojiden söz etmektedir. Diğer altı kitap, büyücü Simon'dan başlayarak Gnostikler dâhil olmak üzere bütün sapkınlıkları çürütüyor. Önemli bir çalışma olan bu eserin dışında aynı yazarın Kitab-ı Mukaddes hakkında tefsirleri vardır. Alegoriyi tamamen reddetmemekle birlikte, İskenderiyeli bilginlere nazaran çok daha sadedir. Eserlerini 200 ile 235 yılları arasında kaleme aldığı tahmin edilmektedir. O, Roma'daki yazarlar arasında Grekçeyi son kullanan yazardır. Ölümünden sonra Roma Kilisesi Latince'yi temel dil olarak kullanmıştır.⁴⁴⁸ Yazarın dört incili kutsal yazılar olarak kabul ettiği görülmektedir. Bunun yanında (İbranilere Mektup hariç) Pavlus'a ithaf edilen on üç mektubunu, Elçilerin İşlerini, Petrus'un I. Mektubunu, Yuhanna'nın I ve II.

⁴⁴⁴ McDonald, age, s.162.

⁴⁴⁵ Metzger, age., s.148.

⁴⁴⁶ McDonald, age, s.151, 163; Patzia, age, s.63; Grant, age, s.133.

⁴⁴⁷ Goodspeed, age, s. 94; F.F. Bruce, age, s.178; Bihlmeyer-Tuchle, age,137-8.

⁴⁴⁸ Metzger, age, s.149-151; Goodspeed, age, s. 96.

Mektubunu kabul etmektedir. Petrus'un II. Mektubu hakkında bilgi veren ilk Hıristiyan yazar olan Hippolitus, buna rağmen bu kitabı kutsal yazı olarak değerlendirmez. Yakup ve Yahuda'nın Mektubuna yönelik zayıf imalar bulunmaktadır. Hippolitus, Yuhanna'nın Vahyi ile beraber toplam yirmi iki kitabı kabul etmektedir. İbranilere Mektup'tan alıntılar yapmasına rağmen onu kutsal yazı olarak değerlendirmemiştir. Bunun dışında yazarın çok sayıda birinci ve ikinci yüzyıla ait Hıristiyan yazısından haberi olduğu tahmin edilmektedir. Hermas'ın Çoban adlı eseri, Petrus'un Apokalipsi, Petrus'un İşleri, Pavlus'un İşleri, Barnabas'ın İşleri ve Didake gibi eserlerden alıntılar da bulunması bunu göstermektedir.⁴⁴⁹

3.2.2. Gaul (Fransa)

Bu yörede Lyon ve Vienne kiliselerine gönderilmiş bir mektup dikkat çekmektedir. Bu mektupta Yeni Ahit'e imalar mevcuttu. Elçilerin İşleri, Romalılara Mektup, Filibelilere Mektup, I ve II. Timetoyus, Petrus I. ve İbranilere Mektup içindeki bazı ifadeleri anımsatan tabirlere rastlanmaktadır. Yine sadece Yuhanna İncilinde bulduğumuz "Evet, öyle bir saat geliyor ki, sizi öldüren herkes Tanrı'ya hizmet ettiğini sanacak"⁴⁵⁰ ifadesi bu mektupta yer almaktadır. Yuhanna'nın Vahyi'nden kutsal yazı diye bahsederek 22:2 pasajını aktarmıştır. Vienne ve Lyon'daki dini hayatın gelişmesinde, Hıristiyan düşüncesinin yerleşmesinde önemli rol oynamıştır.⁴⁵¹

İreneyus, bu yörenin diğer önemli insanlarından birisidir. O'nun hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. İreneyus, Küçük Asya'da (bugünkü Türkiye) doğmuştur. Gençliğini, Polikarp ve diğer "Havariler dönemi tanıkları"nın yanında geçirmiştir. İreneyus, Polikarp'ın öğrencisiydi.⁴⁵² İlk dönemin ileri gelen kilise önderlerinden olan İreneyus, M.S. 177 yılında misyon amaçlı olarak Lyon kentine gitti.⁴⁵³ Lyon'da Photinus şehit edildikten sonra, İreneyus O'nun yerini aldı. İreneyus, Lyon'un dini yöneticisi olarak 200 yılına doğru şehit edildi. Yazdığı kitapların en önemlisi, hâlâ mevcut olan beş ciltlik *Adversus Haereses* (Heresilere Karşı) adlı bir eserdir. Bu eserin orijinal dili olan Grekçe

⁴⁴⁹ Goodspeed, age, s. 95; Metzger, age, s.149–151.

⁴⁵⁰ Yuhanna, 16:2.

⁴⁵¹ Metzger, age, ss. 152-3.

⁴⁵² F.F.Bruce, age, s.171.

⁴⁵³ Grant, age, s.151.

parçaları bulunurken, Latince çeviri olarak tamamı korunmuştur.⁴⁵⁴ İreneyus, kilisede yetki, gelenek, piskoposluk, Roma'nın önceliği, teslis ve Mesih hakkında açıklamalarda bulundu. Bu kitap M.S. 185 yıllarında yazıldı ve 300 yılında Latinceye çevrildi.⁴⁵⁵ *The Demonstration of the Apostolic Teaching* adlı bir başka çalışmasının Ermenice çevirisi 20. yy'ın başında bulundu. Bu eser ilkinde nazaran daha kısadır. Kurtuluş planını anlatan ve Hıristiyanlıkla ilgili olayların ele alındığı bir el kitabı görünümünü vermektedir. Bu eserlerinden hareketle O'na ilk büyük Katolik İlahiyatçı denmiştir. Gnostik heretiklere karşı Hıristiyanlığın en büyük savunucularından biri olmuştur. İreneyus'un en önemli yönlerinden birisi de Doğu ile Batı Kiliseleri arasında birleştirici bir bağ oluşudur. O sadece Gaul için değil Anadolu ve Roma kiliseleri açısından da önemli bir tanıktır.⁴⁵⁶

İreneyus, İncili hem tekil hem de çoğul formuyla kullanılmış fakat tekil formunu tercih etmiştir. Burada çoğul kalıbıyla kullanılması dört İncile, sayısına vurgu yapmak için olmalıdır. O'na göre, dört İncilin dördü de eski peygamberler aracılığı ile konuşan Kutsal Ruh tarafından esinlenmiş olmasına rağmen Valentinusçuların sadece Yuhanna İncili'ne vurgu yapmaları heretikliğin bir göstergesidir.⁴⁵⁷ Eski Ahit'i yaygın olan Grekçe versiyonundan kullanmıştır. Bunun yanında Daniel, Baruh, II. Ezra, I. Enok gibi ek kitaplar da kullanmıştır. Eski Ahit'teki Tevrat ve peygamberler kitabına tekabül edecek şekilde İnciller ve havariyel yazıları koleksiyon şeklinde dikkate almıştır. İçeriğini kutsal yazılar şeklinde takdir ettiği bir Yeni Ahit koleksiyonuna sahip olduğu bilinmektedir.⁴⁵⁸ Seleflerinin aksine Yeni Ahit'ten yaptığı alıntılar, Eski Ahit'ten yaptığı alıntılardan çok daha fazladır.⁴⁵⁹ Luka İncilinin kabul edildiği listelerde neredeyse otomatik olarak kabul edilen Elçilerin İşleri kitabı da O'nun listede yer verdiği kitaplar arasındadır. İreneyus, Ebionitlerin Pavlus'un havariliğini kabul etmemelerini reddederek bu mektuba başvurmaktadır. O, Pavlus'un dışında havari tanımayan Marcion hareketine de aynı şekilde karşı çıkarak bu eseri kullanır. Pavlus'un mektuplarını listelemeyen İreneyus, on üç mektuba yaptığı atıfla açıkça bu eserleri kabul ettiğini göstermektedir. O, Filimun'a mektuptan alıntı yapmamaktadır.⁴⁶⁰

⁴⁵⁴ F.F.Bruce, age, s.171; Metzger, age., 153.

⁴⁵⁵ Bihlmeyer-Tuchle, age, s.130; Grant, age, s.151.

⁴⁵⁶ Metzger, age., 154; F.F.Bruce, age, s.171; Grant, age, s.152.

⁴⁵⁷ F.F.Bruce, age, s.175.

⁴⁵⁸ Grant, age, s.152; McDonald, age, s. 168.

⁴⁵⁹ Metzger, age., 154.

⁴⁶⁰ Bruce, age, s.176.

İreneyus, Yeni Ahit'ten Matta, Markos, Luka, Yuhanna, Elçilerin İşleri, Romalılar, 1. ve 2. Korintliler, Galatyalılar, Efesliler, Filipililer, Koloseliler, 1. ve 2. Selanikliler, 1. ve 2. Timoteyus, Titus, 1 Yuhanna ve Yuhanna'nın Vahyi'nden alıntılarda bulunmuştur.⁴⁶¹

İreneyus, Hıristiyan yazılarının otorite olduklarına vurgu yapmış ve Hıristiyan mesajını savunmuştur. Kanonun oluşmasına katkı yapmakla birlikte iki kapak arasına alınmış bir kanonik külliyat düşüncesine sahip değildir. O'nun için en önemli otorite İsa ve sözleridir.⁴⁶² Yeni ve Eski Ahit tabirleri iki ayrı mesaj ve geleneği ifade etmek üzere ilk defa İreneyus tarafından kullanıldığı bilinmektedir.⁴⁶³ İreneyus, yazılarında Yeni Ahit koleksiyonları ile ilgili herhangi bir liste vermemektedir. O'nun bulunduğu durum Yeni Ahit'in bir külliyat olarak belirmeye başlamasından hemen öncesidir. Clement ve Tertulyan öncesi eserlerin karakterleri hakkında bilgi sahibi olmasına rağmen, Yeni ve Eski Ahit tabirini serbest bir şekilde kullanırken Yeni Ahit diye bir külliyat şekliyle bir nosyon sahibi değildir.⁴⁶⁴ İreneyus'a göre İncillerin dördü de kutsaldır ve onların kanonu tamamlanmıştır. Pavlus'un Mektuplarını da aynı şekilde kutsal yazılar olarak değerlendiren İreneyus, Elçilerin İşleri kitabı için kutsal yazılar ifadesini kullanmaktadır. İncilleri, İncilcilerin (dört incilin yazarlarının) ve havarilerin yazıları olarak iki ana bölümde telakki etmektedir. Pavlus'un yazıları için "yazılmıştır ki" ifadesine yer vermeyen İreneyus, Yeni Ahit yazılarını aktarırken "Yuhanna diyor ki" derken Pavlus için "Pavlus bildiriyor ki" ifadesini kullanmaktadır. Sadece iki yerde İncil yazarları için "yazılmıştır ki" ifadesine yer verilmektedir. O'nun bu İnciller ve Havarilerden oluşan kanonuna bir de iki adet Apokalipse'yi eklemek gereklidir. Yuhanna'nın Vahyi ve Hermas'ın Çobanı O'nun kutsal yazılar olarak nitelendirdiği metinlerdendir.⁴⁶⁵ İreneyus dört İncil'in sayısı ile ilgili sembolik bir yorumlamaya giderek Hezekiel 1:5'teki insana benzeyen dört canlı, dünyanın dört köşesi, dört ana

⁴⁶¹ Grant, age, s.154-5.

⁴⁶² McDonald, age, s.165.

⁴⁶³ McDonald, age, s. 166.

⁴⁶⁴ İreneyus'un Yeni Ahit tabirini kullanmıştır fakat bununla somut kutsal kitapçıkları kastedtiği tartışılmıştır. Muhtemelen o bu ifadeyi sadece mesaj olarak kullanmaktadır. *Against Heresies*, 4.32.1; Bruce, age, s.173; McDonald, age, s.166.

⁴⁶⁵ Bruce, age, s.175; Metzger, age., 155.

rüzgâr ve dört ata (Âdem, Nuh, Musa ve İsa) olarak özdeşleştirmektedir. Bu meyanda da İncillerin dörtle sınırlandırılması gerektiğini önermektedir.⁴⁶⁶

Katolik mektuplardan da O, Petrus'un I. Mektubunu, I ve II. Yuhanna'nın Mektubunu, Yakup'un mektubunu kabul etmektedir. Petrus'un I. Mektubunun yazarının havari olan Petrus olduğu inancında olan İreneyus, I ve II. Yuhanna'nın mektubunu da Rabbin Havarisi diye adlandırdığı İncilci Yuhanna olduğunu düşünmektedir. Yuhanna'nın Vahyi adlı Apokaliptik eseri çok sık kullanan yazar onu havari Yuhanna'ya atfetmekte ve bu çalışmayı gerçek kehanet olarak değerlendirmektedir.⁴⁶⁷ İkinci yüzyıl yazarlarında sıkça görülen İsa, havariler ve peygamberler şeklindeki üçlü form İreneyus'ta da görülmektedir.⁴⁶⁸ Eldeki bilgilere göre Güney Fransa'da toplam yirmi iki kitap halinde İnciller, Havari yazıları ve Apokalipse bölümleriyle üç bölümden oluşan Yeni Ahit mevcuttur. Filimun'a mektubun ve Hermas'ın mektubunun dâhil edilip edilmemesi sayıyı değiştirebilir. İreneyus, en az Eski Ahit kadar değerli kabul ettiği Apostolik Kitaplara ait bir koleksiyona sahipti. O'nun için kanon kriteri bir havariye nispet edilmesi ve Kilise geleneği içerisinde sürekli olarak devam edegelen bir tanıklığın olması idi.⁴⁶⁹ İreneyus'un kabul ettiği ve kullandığı eserler ile Muratori kanonundaki eserler aynıdır. Burada tek istisna, İreneyus'un Muratori listesine ek olarak Petrus'un I. Mektubunu kabul etmesidir. Çok yüksek ihtimalle Roma Kilisesine ait bir liste olan Muratori listesini İreneyus'un Roma ziyareti sırasında edinmiş olması veya haberdar edilmiş olması ihtimal dâhilindedir. Bu dönemlerde bugün elimizde mevcut olan İbranilere Mektup, Yakup'un Mektubu, Petrus'un II. Mektubu, Yuhanna'nın III. Mektubu ve Yahuda'nın Mektubu hariç Yeni Ahit'ten yirmi iki kitap genel olarak kullanılan kitaplardır.⁴⁷⁰

3.2.3. Kuzey Afrika

Bu bölgenin önemli isimlerinden Tertulyan (M.S. 160–240) (Quintus Septimus Florens Tertullianus) Kartaca'da doğmuştur. İkinci asrın ortalarında putperest bir anne babadan dünyaya gelen Tertulyan, 195 yılı civarında Hıristiyan oldu. Hıristiyan olmasının

⁴⁶⁶ Adversus Haersim, 3.11.8; Blackman, age, s. 36; Patzia, age, s.65; McDonald, age,s.168,214.

⁴⁶⁷ F.F.Bruce, age, ss.176-7.

⁴⁶⁸ McDonald, age, s.154.

⁴⁶⁹ Grant, age, s.152-156; Metzger, age, 155-6.

⁴⁷⁰ Bruce, age, s.177.

ardından özellikle Roma'da papazların çekememezliği yüzünden Kuzey Afrika'da Marcion akımının temsilcisi oldu.

İznik Konsili öncesindeki Latin Kilise Babalarının en üretkenlerinden olan Tertulyan, Hıristiyan dogma tarihinde yer edinecek terimler kullanması yönüyle de önem arz etmektedir. İmanın kuralı anlamında kullanılan ve Hıristiyan kredisunu ifade eden "regula fidei" tabirini literatüre sokan kişi O'dur.⁴⁷¹ Aslen Kuzey Afrikalı olmakla birlikte düşünce ve duruş itibarıyla Roma Kilisesi'nin temsil etmektedir ve Latin Kilise babalarından ilki sayılmaktadır.⁴⁷² O, Marcion'un aksine, Eski ve Yeni Ahit tanrılarının farklı tanrılar olduğunu kabul etmez. O'na göre İnciller ya havariler ya da onların öğrencileri tarafından kaleme alınmışlardır.⁴⁷³ Tertulyan yaklaşık 197 yıllarında Roma'da Hıristiyanlığı seçmiştir. Daha sonra Montanist akımdan etkilenen Tertulyan, Montanizm hareketinin etkili isimlerinden biri olmuştur.⁴⁷⁴ Kutsal yazıları kullanması İreneyus'un stiline benzeyen Tertulyan, Yeni Ahit'in önemini İsa'nın mesajını gayretli bir şekilde aktaran havariler tarafından yazılmasına bağlamıştır.⁴⁷⁵ Tertulyan, Petrus'un II. Mektup'u, Yakup'un Mektup'u, Yuhanna'nın II ve III. Mektup'u hariç Yeni Ahit'in her kitabına atıfta bulunmuştur. Dört İncil'i kutsal kitap olarak kabul eden Tertulyan, havarilere nispet edilen mektuplar için de otorite kitaplar muamelesi yapmaktadır. O'na göre bir yazı imanın kuralına ters ise, yani ortodoks inanca ters ise kutsal olarak kabul edilemez.⁴⁷⁶ Bildiğimiz anlamda Hıristiyan Kutsal Kitaplar koleksiyonu anlamında ilk defa Yeni Ahit tabirini kullanan ilk kişi olarak dikkat çekmektedir. O, bu koleksiyonu ifade etmek için başlıca *testamentum* ve *instrumentum* ifadelerini kullanmıştır. Bugün İngilizcede "New Testament" ifadesinin kullanılma sebebinin de Tertulyan'ın tercihinin bir sonucu olduğu iddia edilmiştir.⁴⁷⁷

Bu yörede beliren bir diğer önemli isim olan Kipriyan (M.S. 200–258) M.S. 200 yıllarında Kartaca'da zengin, soylu ve kültürlü bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Kipriyan, Hıristiyan olmadan önce edebiyatla uğraşmıştır. Kartaca episkoposu olan

⁴⁷¹ Metzger, age, s.158.

⁴⁷² McDonald, age, s.205; Moore, age, s.107,109; F.F.Bruce, age, s.180.

⁴⁷³ Metzger, age, s.159; Moore, age, s. 110.

⁴⁷⁴ Bruce, age, s.180; Moore, age, s.110.

⁴⁷⁵ Moore, age, s.110.

⁴⁷⁶ Metzger, age, s.160; F.F.Bruce, age, s.180.

⁴⁷⁷ Bruce, age, s.180.

Tertulyan'ın eserlerini okuyarak kendisini yetiştirmiştir.⁴⁷⁸ Kartaca'da retorik eğitimi alan Kipriyan, 246 yılında Hıristiyan oldu, iki yıl sonra da Kartaca episkoposu seçildi ve 258 yılındaki ölümüne kadar bu makamda bulundu. Öğretmen diye hitap ettiği Tertulyan'ın eserlerinden istifade eden ve Latince Kitab-ı Mukaddes'e aşina olan birisidir.⁴⁷⁹ Daha fazla pratik dini konulardan söz eder. İlahiyat düşüncesinin temelinde kilise birliği fikri vardır. Üçüncü asırda Kartaca'da yaşamış olan Pontius'un yazdığı ve en eski Hıristiyan biyografisi olan *Vita Caecilii Cypriani* "Kipriyan'ın hayatı" eseri de bir episkoposun nasıl olması gerektiğini anlatmakta ve ideal bir din adamı imajı çizmektedir.⁴⁸⁰

Kipriyan çok yoğun bir şekilde Yeni Ahit'ten alıntılar yapmıştır. Dört İncil, Elçilerin İşleri, Pavlus'un mektupları, Petrus'un I. Mektubu, Yuhanna'nın I. Mektubu ve Yuhanna'nın Vahyi'ni serbestçe kullanmıştır. Filemun'a Mektup, Yakup'un Mektubu, Petrus'un II. Mektubu, Yuhanna'nın II ve III. Mektubu ve Yahuda'nın Mektubundan atıfta bulunmamıştır. Vahiy kitabı ise kutsal yazılardan olup temel başvuru kaynakları arasındadır.⁴⁸¹ İncillerin dörtle sınırlandırılmasını Yaratılış Kitabı'ndaki ilgili ifadede⁴⁸² olduğuna dair yorum yapan Kipriyan, aynı şekilde Pavlus ve Yuhanna tarafından Asyada bulunan yedi kiliseye yazılan mektuplarında önceden Eski Ahit'te işaretleri⁴⁸³ olduğu yorumunda bulunmuştur.⁴⁸⁴

3.3. Belli Başlı Yeni Ahit Koleksiyonları

Erken dönemlere ait belli başlı bilinen listeler, değişik dönemlerde Yeni Ahit koleksiyonu olarak o dönemde yazılan ve kayda geçirilen eserler hakkında bize bilgi sunmaktadır. Bunların belli başlıları şunlardır:

⁴⁷⁸ Bihlmeyer-Tuchle, age, s.142

⁴⁷⁹ Bruce, age, s.184

⁴⁸⁰ Bihlmeyer-Tuchle, age, s.142

⁴⁸¹ Bruce, age, s.184-5

⁴⁸² Yaratılış, 2:10 Aden'den bir ırmak doğuyor, bahçeyi sulayıp orada dört kola ayrılıyordu. yar.2:11 İlk ırmağın adı Pison'dur. Altın kaynakları olan Havila sınırları boyunca akar. Yar.2:12 Orada iyi altın, reçine ve oniks bulunur. yar.2:13 İkinci ırmağın adı Gihon'dur, Kûş sınırları boyunca akar. Yar.2:14 Üçüncü ırmağın adı Dicle'dir, Asur'un doğusundan akar. Dördüncü ırmak ise Frattır.

⁴⁸³ I Samuel 2:5 "Toklar yiyecek uğruna gündelikçi olur, Açlar doyurulur. Kısır kadın yedi çocuk doğururken, çok çocuklu kadın kimsesiz kalır."

⁴⁸⁴ Metzger, age, s. 162-3

3.3.1. Muratori Kanonu

Erken dönemde Yeni Ahit'in Kanonu ile ilgili en önemli dokümanlarından birisi de Muratori Kanonudur. Bu liste metinlerin kâşifi Milano'lu İtalyan tarihçisi ve ilahiyatçısı Ludovico Antonio Muratori'ye (1672-1750) nispet edilerek bu adı almıştır.⁴⁸⁵ Bu parçalar, ilk olarak 1740 yılında ihtimam gösterilmeden basılmıştır. Nerede, ne zaman ve kim tarafından yazıldığı tartışmalıdır. Batı'daki bir yörede yazıldığı ifade edenler olduğu gibi Doğu şehirlerinden birinde kaleme alındığı da iddia edilmiştir. Yazarı hakkında değişik görüşler ileri sürülmüştür. Bunların arasında ön plana çıkanlardan biri Hippolitus'tur. Ayrıca yazarının Roma Kilisesine mensup birisi olması ihtimali üzerinde de durulmuştur. İçindeki kitap sayısı bakımından en geniş ve en eski tarihli liste olarak dikkat çekmektedir.⁴⁸⁶

Çoğu araştırmacı bu çalışmayı 180–200 yılları arasında yapılmış olarak değerlendirirler. Yalnız Albert Sundberg, eseri bir dördüncü yüzyıl çalışması olarak değerlendirmektedir. Seksen beş satırdan oluşan bu eser ilk dönemlere ait bir liste sunması açısından önem arz etmektedir.⁴⁸⁷ Bu liste basit bir şekilde kitap listesi veren bir çalışma değildir. İlk başları kayıp olan liste Markos İncili ile başlamaktadır. Yalnız yazarın Matta İncili'ni bildiğinden şüphe edilmemiştir. Yazar dört İncili de kabul etmektedir.⁴⁸⁸ Yine ilk satırda ismi geçen Markos için ise yazdıkları hakkında görgü tanığı değildir demek ve O'nun İncilini yazarken görgü şahitlerinin ifadelerine dayanarak yazdığını belirtmektedir. Eserde Luka'nın da yazdıklarının görgü şahidi olmadığı vurgulanmakta ve O'nun İsa'nın göğe alınmasından sonra Pavlus'un yanında dolaştığı ifade edilmektedir.⁴⁸⁹ İncillerden Yuhanna İncili'ne de dördüncü sırada olarak yer vermektedir.⁴⁹⁰

Elçilerin İşleri kitabının Luka İncili'ni yazan kişiyle aynı olduğunu bildiren yazar, havarilerin işleri adı altında ortaya çıkan bütün kitapların aslında bu tek kitapta toplandığını ifade etmektedir. Pavlus'un havariliğini kabul eden Marcion'a karşı bu iddiayı ortaya attığı söylenmekle birlikte O'nun diğer apokrif elçilerin işleri adını

⁴⁸⁵ Christensen, Duane L.(2004), *Explosion of The Canon*, Bibal Press, Texas, s.113; Metzger, age, ss. 191-4; Moore, age, s.111.

⁴⁸⁶ Ehrman, age, s.240-1; Grant, age, s.156; Metzger, age, s. 191-4; McDonald, age, s.209 .

⁴⁸⁷ Bruce, age, s.158; Christensen, age, s.113.

⁴⁸⁸ Moore, age, s.112.

⁴⁸⁹ Bruce, age, s.161.

⁴⁹⁰ Grant, age, s.157; Metzger, age, s. 194-5.

taşıyan kitaplara gönderme yapmak için de bu ifadeleri kullanmış olması muhtemeldir. Yazar, Luka'nın eldeki kaynaklar itibariyle bu eseri kaleme aldığından ötürü eksik bir şeyler olmasının muhtemel olduğuna değinerek bunun yeterli bir çalışma olduğunu vurgulamaktadır. Luka'yı Elçilerin İşlerinde geçen bütün olayların şahiti olarak tanıtan yazar bu şekilde aynı isimle yazılan diğer eserleri de makbul olarak kabul etmediğini ima eder.⁴⁹¹ Liste *Bütün Elçilerin İşleri* şeklinde geleneksel isme yapılan bir ekleme ile göze çarpmaktadır. Zaten geleneksel ismi ile bile abartma kabul edilen bu başlık "bütün" ifadesi eklenerek çok nadir bir isimlendirmeye gidilmiştir. Elçilerin İşleri ile kastedilen çalışmada özelde Petrus ile Pavlus'a ait kayıtlar mevcuttur. Muratori kanonu adlı çalışmada bu eserden bahsederken "bütün" elçilerin işleri şeklinde bir ekleme yapılması garipsenmiştir. Bu da muhtemelen Marcion'a karşı bir reaksiyon olarak değerlendirilmiştir. Marcion, Pavlus için İsa Mesih'in tek sadık havarisi ifadesini kullanırken, bu listenin yazarı da sadece Pavlus değil diğer tüm havariler de sadıktır ve bilgileri değerlidir anlamında bu eklemeyi yapmış olması kuvvetle muhtemeldir. Bir de o devirlerde Pavlus'un İşleri, Yuhanna'nın İşleri, Petrus'un İşleri, Tomas'ın İşleri vs. gibi değişik hatırat türünden eserler mevcut olduğundan yazar onların otantik olmadığına vurgu yapmak ve sadece bu eseri nazara vermek için bütün bilgiler burada mealinde bir ilave ifade yerleştirmiş olabilir.⁴⁹²

Listenin yazarı, Pavlus'a atfedilen on üç mektubu da zikretmektedir. Bu mektuplar sırasıyla; Korintliler (I ve II), Efesliler, Filibeliler, Koleseliler, Galatyalılar, Selanikliler (I ve II) ve Romalılara Mektup. Bunun dışında Yahuda'nın Mektubu ve Yuhanna'nın iki Mektubu gelmektedir. Yuhanna'nın bu mektupları birinci ve ikinci mektup mu yoksa ikinci ve üçüncü mektup mu bu konu tartışmalıdır.⁴⁹³ Ardından yazar, Süleyman'ın bilgelik Kitabı'na atıfta bulunmaktadır. Bu kitabın bu listede kendine yer bulması garip karşılanmış fakat konuyla ilgili yeterli bir cevap bulunamamıştır.⁴⁹⁴

Listede Apokaliptik türünden Yuhanna'nın ve Petrus'un Apokalipsi de zikredilmektedir. Petrus'un Apokalipsi genel kabul görmese de bu çalışmada kabul

⁴⁹¹ Metzger, age, s. 196.

⁴⁹² Bruce, age, ss.162-3.

⁴⁹³ Christensen, age, s.113; Metzger, age, s. 197.

⁴⁹⁴ Metzger, age, s. 197.

edilen metinler arasında görülmektedir.⁴⁹⁵ Ayrıca listede Hermas'ın Çoban adlı eserine de atıf yapılmaktadır. Bunun dışında Arsinous, Miltiades ve Valentinus'un yazılarına ve Basilides ve Montanistlere atfen ifadeler vardır ki bu eserler müellif tarafından heretik olarak kabul edilen eserlerdir.⁴⁹⁶

Muratori Kanonu yazıları dört kategoride değerlendirilmiştir. Birinci grupta herkes tarafından kabul görmüş kitaplara yer verilmiştir. Bunlar dört İncil, Elçilerin İşleri, Pavlus'un on üç mektubu, Yahuda'nın mektubu, Yuhanna'nın iki mektubu, Süleyman'ın bilgeliği ve Yuhanna'nın Vahyi. İkinci grupta bazı ileri gelen din bilginlerinin kilisede okunmasını kabul etmediği Petrus'un Apokalipsi gelmektedir. Üçüncüsü Hermas'ın Çoban adıyla bilinen eseridir ki bu çalışma, reddedilmesine rağmen özel olarak bazı yerlerde okunmaktaydı.⁴⁹⁷

Muratori Kanonunda eserlerin kanon oluşu ile ilgili "almak, tanımak, kabul etmek, kutsal sayılmak" gibi ifadelerle eserlerin değeri ifade edilmiştir. Bunun dışında kilisede ayinde toplu okumada kullanılan ve göz ve kulak şahitlerinin ikrarı ile otorite oluşları dile getirmiştir. Bu çerçevede Hermas'ın Çoban adlı eseri bir elçiye atfedilmediğinden ve apostolik dönemde yazılmadığından kanonik olarak kabul görmemiştir.⁴⁹⁸

Ayrıca bu listede Yeni Ahit'te bulunan Petrus'un I ve II. Mektubu, Yakup'un Mektubu ve İbranilere Mektup yer almamıştır. Bunların arasında el ilginç olanı Petrus'un birinci mektubu görülmüştür. Erken dönem doğulu ve batılı yazarlardan çoğu tarafından kullanılan bu eserin bu çalışmada zikredilmemesi tuhaf karşılanmıştır. Bu listede iki tür yenilik göze çarpmaktadır. Birincisi Süleyman'ın Bilgeliği kitabı Yeni Ahit kitapları arasında sayılmakta ikincisi de Yahuda'nın Mektubu listeye kabul edilmiş olmasıdır. Bunda bu mektubun heretiklere karşı tepkisi ve geleneği savunma tavrı etkili olmuş olabileceği ihtimali üzerinde durulmuştur.⁴⁹⁹ Bu liste o zamanki Roma Kilisesinin temel Yeni Ahit koleksiyonu kabul edilmektedir. Listenin yazarı sadece isimleri vermekle yetinmemiş eserler hakkında da yorumlar, gözlemler yapmıştır.⁵⁰⁰

⁴⁹⁵ Bruce, age, s.164.

⁴⁹⁶ Christensen, age, 113; Metzger, age, s. 199.

⁴⁹⁷ Metzger, age, s. 199.

⁴⁹⁸ McDonald, age, s.236; Grant, age, s.156, 158; Metzger, age, s. 199.

⁴⁹⁹ Grant, age, s.159; Bruce, age, s.165.

⁵⁰⁰ Bruce, age, s.159.

3.3.2. Eusebius ve Kanonu

Eusebius, M.S. 312–315 yıllarında Filistin Kayseriyesine episkoposluk yapmıştır. Eusebius, Kilise tarihi için birçok önemli olayların vuku bulduğu bir devirde yaşamıştır. En sıkı ve sert kovuşturmalar ve İznik Konsili O'nun zamanında olmuştur. Eusebius, kendi zamanında mevcut bulunan ve artık kaybolmuş olan yazıları arayıp toplamış ve bunlardan yararlanmıştı. Bu nedenle Eusebius II. ve III. yüzyılların Hıristiyanlığı hakkında çok değerli bir bilgi hazinesini bizlere nakleden kimsedir. Bu bilgileri esas itibariyle M.S. 324 yılında Kilise Tarihi ve Filistin Şehitleri isimli iki eserinde bulmaktayız.

Kendisinden önceki döneme ait verdiği bilgiler çok önemlidir. Önce Kayseriyedeki ardından da Kudüs'teki Hıristiyanlığın antik eserleriyle ilgili çalışmaları ve bilgi toplaması dikkat çekicidir. Daha sonra bu bilgiler ışığında Kilise Tarihi adlı eserini kaleme almıştır. Kilise Tarihi eseri bölümler halinde yazmış ve sürekli olarak revizyon, ekleme- çıkarma, düzeltmelerde bulunmuştur. Hıristiyan kutsal kitabı ile ilgili çok geniş yelpazede yazılar kaleme almıştır. Çok farklı yazarları okuyan Eusebius bireysel tanıklıklara değinmiştir. Okuduğu yazarların kullandıkları alan Eusebius'un kutsal metinlerle ilgili tavrı o zaman itibariyle resmi kanon süreci tamamlanmış ve kullanılmakta olan bir listenin var olmadığını göstermektedir.⁵⁰¹

Eusebius, elinde herhangi bir resmi kanon listesi olmadığı için mevcut eserleri oylama usulüyle sınıflandırmaya gitmiştir. İlk planda yazar, bu eserleri üç kısımda ele almıştır. Birinci gruptaki eserler otoritelerin, kiliselerin üzerinde ittifak ettikleri eserlerdir. İkinci grup da aynı şekilde reddedilmesine fikir birliği olan eserlerdir. Üçüncü gruptaki eserler ise kimi grup ve kiliseler tarafından kutsal sayılırken kimisi tarafından da kabul görmeyen çalışmalardır.⁵⁰²

Birinci gruptaki eserler "homologoumena" adıyla ifade ettiği ve herkes tarafından kabul edilen eserlerdir. Bunların sayısı yirmi olarak verilmektedir. Bunlar kutsal dörtlü İnciller, Elçilerin İşleri, Pavlus'un mektupları, Petrus'un I. Mektubu, Yuhanna'nın I. Mektubu'dur. Yazar Yuhanna'nın Vahyi'ni bu kitapla ilgili çekincelerini dile

⁵⁰¹ Metzger, age, s. 201-2.

⁵⁰² Ehrman, age, s.244; Metzger, age, s. 203–4; Goodspeed, age, s.100.

getirdikten sonra burada zikreder.⁵⁰³ İkinci gruptaki çalışmalar ise herkes tarafından reddedilen eserlerdir. Bunları sahte ve yasal olmayan eserler olarak zikreden yazar, bu grupta ise Pavlus'un İşleri, Hermas'ın Çobanı, Petrus'un Apokalipsi, Barnabas'ın İncili, havarilerin öğretileri, İbraniler İncili (the Gospel of Hebrews) yer almaktadır. Eusebius, Yuhanna'nın Vahyini bu grupta da zikretmektedir. O, bu çalışmayı bazılarının kutsal saydığını bazılarının da kabul etmediğini ifade etmektedir. Aynı şekilde İbraniler İncili de kutsal sayanlar bulunduğunu ifade etmiştir. Eusebius daha sonra tartışmalı kitaplar adı altında bir başlık açmıştır. Üçüncü gruptaki eserler, Eusebius tarafından "antilegomena" diye ifade edilmektedir ki bu da tartışmalı kitaplar manasında kullanılmaktadır. Bu bölüme giren kitaplar, Yakup'un Mektubu, Yahuda'nın mektubu, Petrus'un II. Mektubu, Yuhanna'nın II ve III. Mektubu'dur.⁵⁰⁴

Bunların dışında Eusebius bir de heretikler tarafından kaleme alınan ve havarilerin adının kullanıldığı yazılara değinir. Eusebius bu tür kitapların sahte kitaplardan daha tehlikeli olduğunu ifade etmektedir. Çünkü bu çalışmalar küfür içeren kitaplar olduğu halde havarilerin adıyla okuyucuyla buluşmaktadır.

Eusebius, kitapları ilk önce kanonik olup olmamasına göre sınıflandırmıştır. İkinci olarak onları içerikleri ve yazıları itibariyle ortodoks olup olmamalarını nazar-ı dikkate almıştır. Ortodoks kitaplar hem herkes tarafından kabul edilmiş kitapları hem de tartışmalı kitapları içine almaktadır. Bu grup aynı zamanda "notha" diye ifade edilen ve sahte kitaplar diye ifade edilen eserleri de içermektedir. Fakat bu kitaplar kanonik sayılmamaktadırlar. Ortodoks olmayan kitaplar ise heretiklerin yazdığı eserlerdir. Burada kanonik olmamasına rağmen ortodoks sayılan "notha" adlı kitap grubu özel bir yer işgal etmektedir.⁵⁰⁵

Eusebius, Yuhanna'nın Vahyi'ni hem tartışmalı hem de sahte kitaplar bölümünde incelemiştir. Çok geniş çevreler tarafından kabul görmesine rağmen özellikle Montanistler ve diğer milyenarist/milenyumcu akımlar tarafından çokça kullanılması sebebiyle Eusebius, bu eser hakkında çekinceli davranmıştır. Ayrıca Eusebius'un

⁵⁰³ Goodspeed, age, s.100; Metzger, age, s. 203-4.

⁵⁰⁴ Bruce, age, ss. 198-200; Metzger, age, s. 203-4.

⁵⁰⁵ Metzger, age, s. 204-5.

İbranilere mektubu zikretmemesi de bu çalışmayı Pavlus'un mektupları arasında zikretmiş olmasına bağlanmıştır.⁵⁰⁶

3.3.3. Sina Kodeksi

Dördüncü asra ait bir kodekstir. Bu eserde yer alan kitaplar sırasıyla Matta, Markos, Luka, Yuhanna, Romalılara Mektup, I. Korintliler, II. Korintliler, Galatyalılar, Efeslilere Mektup, Filibelilere Mektup, Kolesilere Mektup, I. Selanikliler, II. Selanikliler, İbranilere Mektup, I. Timoteyus, II. Timoteyus, Titus, Filimun'a Mektup, Elçilerin İşleri, Yakup'un Mektubu, I. Petrus, II. Petrus, I. Yuhanna, II. Yuhanna, III. Yuhanna, Yahuda'nın Mektubu, Vahiy Kitabı, Barnaba'nın Mektubu, Hermas'ın Çoban adlı eseridir. İlk dönemlere ait büyük kodekslerden bugünkü yirmi yedi kitabı içeren tek kodeks Sina kodeksidir.⁵⁰⁷

3.3.4. Vatikan Kodeksi

Dördüncü asra ait bir başka kodeks de Grekçe yazılmış olan Vatikan Kodeksidir. Kodeksin son kısmı hasarlıdır. Bu kodekste sırasıyla Matta, Markos, Luka, Yuhanna, Elçilerin İşleri, Yakup'un Mektubu, I. Petrus, II. Petrus, I. Yuhanna, II. Yuhanna, III. Yuhanna, Yahuda'nın Mektubu, Romalılara Mektup, I. Korintliler, II. Korintliler, Galatyalılara Mektup, Efeslilere Mektup, Filibelilere Mektup, Koleselilere Mektup, I. Selanikliler, II. Selanikliler, İbranilere Mektup (Başından 9.14'e kadar)⁵⁰⁸ Kodeks Vatikan kütüphanesinde 1448 yılında Papa Nicholas V tarafından ortaya çıkartılmıştır. Kodeks I. ve II. Timoteyus, Titus, Filemon ve Vahiy kitabını içermemektedir. Metin uzmanları ve paleograflardan kimisi bu çalışmanın Konstantin'in Eusebius'a hazırlaması için emrettiği elli Kitab-ı Mukaddes nüshasından birisi olabileceği ihtimali üzerinde durmuşlardır. Bazı araştırmacılar da metnin (bazı ekstra eklemeler de dahil) Koptil versiyonla ve Atanasyus'un 367 yılındaki mektubuyla paralellikler yüzünden çalışmanın Mısır veya İskenderiye merkezli olabileceğini iddia etmişlerdir.

⁵⁰⁶ Bruce, age, ss. 198-200; Goodspeed, age, ss.100-3; Metzger, age, s. 205.

⁵⁰⁷ Goodspeed, age, s. 192; Bruce, age, ss.205-6.

⁵⁰⁸ Bruce, age, s.206.

3.3.5. İskenderiye Kodeksi

Beşinci asra ait bir kodekstir. İlk sayfaları kayıp olan bu yapıt İncilleri ve diğer mektuplara ait eksiklikler mevcuttur. Kodeks sırasıyla şu eserleri ihtiva etmektedir: Matta (25.6'dan 28.20'ye kadar), Markos, Luka, Yuhanna (her birinden iki yaprak eksik), Elçilerin İşleri, Yakup'un Mektubu, I. Petrus, II. Petrus, I. Yuhanna, II. Yuhanna, III. Yuhanna, Yahuda'nın Mektubu, Romalılara Mektup, I. Korintliler, II. Korintliler (3 yaprak eksik), Galatyalılara Mektup, Efeslilere Mektup, Filibelilere Mektup, Koleselilere Mektup, I. Selanikliler, II. Selanikliler, İbranilere Mektup, I. Timoteyus, II. Timoteyus, Titus, Filimun, Vahiy Kitabı, I. Clement, II. Clement (eksik şekilde). Bunun yanında Süleyman'nın Mezmurları adının taşıyan bir çalışmaya içindekiler tablosunda yer verilmesine rağmen açık bir kayıtle bu listeye dâhil edilmemiştir.⁵⁰⁹

3.3.6. Codex Claromontanus

Altıncı yüzyıldan kalma Grekçe ve Latince yazılmış bir çalışmadır. Muhtemelen Mısır'da 300'lü yıllarda kullanılan Yeni Ahit listesini temsil etmektedir. Bazı mektupların önünde konuşma çizgisi şeklinde işaretler vardır. Bununla ilgili kimisi "o kitabın önemsizliğine yapılan vurgudur" derken kimisi de sadece "bir önceki seriden (Pavlus'un mektuplarından veya Katolik Mektuplardan ayırt etmek için) ayırt etmek, türünü vurgulamak için konulmuştur" demektedirler. Filibelilere Mektup, I ve II. Selaniklilere Mektup ve İbranilere mektup yer almamaktadır. Pavlus'un mektuplarının sırası da alışılmış sırasının dışındadır. Petrus'a atfedilen I ve II. Mektuplar da bir başkası tarafından Petrus'a gönderilen mektuplar olarak ifade edilmiştir. Ayrıca İncillerin sırası da değişik olarak yer almaktadır. Listede sırasıyla, Matta, Yuhanna, Markos, Luka, Romalılara, Korintlilere I ve II. Mektup, Galatyalılara, Efeslilere, Timoteyus'a I ve II. Mektup, Titus'a, Koloselilere, Filimun'a Mektup, Petrus'un I ve II. Mektubu (metinde to Petrus şeklinde), Yakup'un, Yuhanna'nın I, II ve III. Mektubu, Yahuda'nın Mektubu, Barnaba'nın Mektubu, Yuhanna'nın Vahyi, Elçilerin İşleri, Hermas'ın Çoban adlı eseri, Pavlus'un İşleri, Petrus'un Vahyi yer almaktadır.⁵¹⁰

⁵⁰⁹ Goodspeed, age, s.198; Bruce, age, s.206-7.

⁵¹⁰ F.F. Bruce, age, ss. 218-9; Goodspeed, age, ss.189-190.

3.3.7. Konstantin ve Elli Adet Kitab-ı Mukaddes Nüshası

Eusebius, kanonun oluşumunda etkisi olan kilise önderlerinden biri olarak göze çarpmaktadır. Konstantin zamanında yaşaması ve kilise tarihi ile ilgili kayıtlar tutması da dikkate değer özellikleridir. Konstantin 330 yılında İstanbul'u başkent yaptıktan sonra Eusebius'a bir yazı yazarak Yunanca Eski ve Yeni Ahit'ten elli nüsha istemiştir. İmparatorun mektubu Eusebius'un "Konstantinin Hayatı" adlı eserinde muhafaza edilmiştir. Bu eser Konstantinin ölümünden hemen sonra kaleme alınan methiye türü bir eser görünümündedir. Bu istek üzerine elli nüsha kaliteli parşömenler üzerine eğitilmiş yazıcılar tarafından yazılmış ve yazım ve yazıcı masrafları bizzat imparator tarafından karşılanmıştır. Ayrıca imparator bu nüshaların taşınması için de iki adet nakliyeciyi yetkilendirmiştir. Eserde verilen bilgilere göre Eusebius, bu isteği geciktirmeden yerine getirmiş ve nüshalar itina ile ve mükemmel ciltlerde imparatora gönderilmiştir. Bu nüshalarda hangi kitapların olduğu, bunların hangi isim, sıra ile ve açıklamalarla yer aldığını net değildir. Nüshaları hazırlayan Eusebius olduğu için listeye dâhil olan kitaplar O'nun takdir ettiği kitaplar olması en olası ihtimaldir.⁵¹¹ Yalnız kimi araştırmacılar bu nüshalarda sadece dört İncilin mevcut olduğunu iddia etmişlerdir.⁵¹² Bunun yanında bugün o zamanlardan korunmuş olarak gelen Vatikan ve Sina Kodekslerinin imparatora gönderilen bu nüshadan birileri olma ihtimali veya bu nüshalar esas alınarak hazırlanmış birer çalışma olma ihtimali dile getirilmiştir.⁵¹³ Bruce, bu nüshaların bugün elimizde bulunan Yeni Ahit'in yirmi yedi kitabını ihtiva ettiğini düşünmektedir. Yazara göre Eusebius tarafından şüpheli görülmesine rağmen Vahiy kitabı da listeye dâhil edilmiştir ki bunda imparatorun Vahiy Kitabı'na olan ilgisi etkili olmuştur. Yine O, bugünkü şekliyle yirmi yedi kitapta sabit kalınmasında Konstantin'in güçlü bir etkisi olduğunu iddia etmektedir.⁵¹⁴

3.3.8. Cheltenham Listesi

1885 yılında İngiltere'de Theodor Mommsen tarafından keşfedilen Latince bir el yazmasıdır. Yaklaşık olarak 360-365 yılları civarında kayda geçirilmiş olduğu tahmin edilen bu yapıt Kuzey Afrika menşelidir. Yakup'un ve Yahuda'nın mektuplarının yer

⁵¹¹ Life of Constantine, 4.36; F.F. Bruce, age, ss.203-5.

⁵¹² Konuyla ilgili tartışma için bkz. McDonald, age, s.186.

⁵¹³ McDonald, age, s.188; F.F. Bruce, age, s.204.

⁵¹⁴ F.F. Bruce, age, ss.204-5.

almadığı listede ayrıca Pavlus'a atfedilen İbranilere Mektup da yoktur. Beş Katolik mektup da çalışmada yer almayan eserler arasındadır. Listede sırasıyla Matta, Markos, Yuhanna, Luka, Pavlus'un on üç mektubu, Elçilerin işleri, Vahiy Kitabı, Yuhanna'nın III. Mektubu, Petrus'un II. Mektubu yer almaktadır.⁵¹⁵

3.3.9. Atanasyus'un Listesi

İznik Konsili sırasında İskenderiye'ye bağlı kiliselere gönderilmek üzere kararlaştırılan mektuplar bizzat Atanasyus tarafından bir bayram mektubu formatında hem Paskalya yortusunun vaktini bildiren hem de önemli meselelerin ele alındığı bir notla ilgili kiliselere gönderilmekteydi. Bu gelenek Atanasyus tarafından 329 yılından 373 yılına düzenli olarak devam ettirilmiştir.⁵¹⁶ İskenderiye episkoposu olan Atanasyus'un 367 yılı Paskalya Yortusu sırasında kaleme aldığı otuz dokuzuncu bayram mektubu bugün Hıristiyanların elinde bulunan Yeni Ahit'teki yirmi yedi kitabı içeren ilk metin olması yönünden çok büyük önem arz etmektedir. Eserde sırasıyla dört İncil, Elçilerin İşleri, yedi Katolik mektup, Pavlus'a atfedilen on dört mektup, ardından da Timoteyus (I ve II), Titus ve Filimun'a mektupla Yuhanna'nın Vahiy gelmektedir. Bu yirmi yedi kitaba ilaveten Havarilerin Öğretisi (Didake) ve Hermas'ın Çoban adlı eseri de listede zikredilmektedir.⁵¹⁷ Atanasyus'un Mısır tecrübesinin bu listenin ortaya çıkmasında etkili olduğu iddia edilmiştir. Yeni Ahit'in en eski Koptik versiyonu olan Sahidik metni 250 ile 350 yılları arasında şekillenmiştir. Bunun için de Vahiy kitabı da yer almaktadır. Atanasyus'un listesindeki bütün kitaplar Sahidik versiyonda da mevcuttur. Zamanının Koptik Hıristiyan kültüründen etkilenmiş Atanasyus'un o zaman Mısır'daki Hıristiyanlar arasında yaygın olarak kullanılan listelerle uygunluk arz eden bir liste yayınlaması tesadüfi değildir.⁵¹⁸

3.3.10. Laodikya, Hippo ve Kartaca Konsilleri Listesi

363 yılında yapılan Laodikya Sinodu'nda alınan kararlar neticesinde yayınlanan kanonik kitaplar listesi dört İncili, Elçilerin İşlerini, yedi Katolik mektubu, Pavlus'a atfedilen on dört mektubu içermektedir. Bu liste Yeni Ahit'in son kitabı olan Vahiy

⁵¹⁵ Goodspeed, age, ss.191-2; Bruce, age, s.220.

⁵¹⁶ McDonald, age, s.220.

⁵¹⁷ Bruce, age, ss.208-9; McDonald, age, s.275; Goodspeed, age, ss.106-113.

⁵¹⁸ Goodspeed, age, ss.110-1.

bölümünü kanona dâhil etmemiştir. Bu sinod'un elli dokuzuncu maddesi kanonik olmayan kitapların okunmasını yasaklamaktadır.⁵¹⁹ Yalnız bilim adamları bu listenin bu Sinod'a ait olmadığını daha geç döneme ait bir liste olduğunu dile getirmektedirler. Sinod'un elli dokuzuncu maddesi kanonik olmayan kitapların okunmasını yasaklayınca altmışıncı madde olarak da bu yasaklama maddesini pekiştirmek ve kitapları da zikretmek için daha sonraları aslında sinod kararlarından olmadığı halde bu liste eklenmiştir, denilmektedir.⁵²⁰ 393 yılında Afrika'da yapılan Hippo Sinodu da bugünkü Yeni Ahit'te bulunan yirmi yedi kitabı içermektedir. 397 yılında Kartaca'da yapılan Sinod'da da kanonik kitapların dışındaki kitapların okunmaması karara bağlanmıştır. Ayrıca şehitlerin ölüm yıldönümlerinde ilgili kitapların okunmasında mahzur olmadığına dair de bir izin yayınlanmıştır.⁵²¹ 419 yılında yapılan Kartaca konsilinde ise 397 yılındaki karar tekrar teyid edilmiş ve 397 yılında bağımsız olarak listelenen İbranilere Mektup'a da 419'daki bu konsilde Pavlus'un mektupları arasında yer verilmiştir.⁵²²

⁵¹⁹ Goodspeed, age, s. 126.

⁵²⁰ Moore, age, s.183; Goodspeed, age, s. 126.

⁵²¹ Bruce, age, s.233; Ehrman, age, ss.245-6.

⁵²² Goodspeed, age, ss. 126-7.

BÖLÜM 4: KİLİSELER VE KANON LİSTELERİ

4.1. Latin Kiliseleri

Latin ifadesi adını İtalya'da Latinum bölgesinden almaktadır. Latin kilisesi Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarında iki temel merkezden ibaretti: Bunlardan ilki ve en önemlisi Roma, diğeri ise Kuzey Afrika'da bulunan Kartaca idi. Bunun yanında Fransa (Gaul) da yine Batı'da önemli kilise merkezlerinden biri olarak göze çarpmaktadır.⁵²³

Roma ilk devirlerden bu yana Hıristiyanlığın belli başlı merkezlerinden birisi olmuştur. Burada Yeni Ahit ile ilgili kitaplar dönem dönem farklı insanlar tarafından farklı şekillerde kabul görmüştür. Altıncı yüzyıl ait iki dilli bir Latin yazması Pavlus'un mektuplarını içermekte ve nüshada Filimun'a mektuptan sonra İbranilere Mektuptan önce kutsal kitaptaki kitapların listesini vermektedir. Liste birçok ilginç değişikliklerle doludur. Örneğin İnciller Matta, Yuhanna, Markos ve Luka'dan oluşmaktadır. Pavlus'un mektupları ise Romalılara mektup, Korintlilere I ve II. Mektup, Galatyalılara Mektup, Efeslilere Mektup, Timetoyus'a I ve II. Mektup, Titus, Koloselilere Mektup ve Filimun'a mektup. Burada Filibelilere mektup, Selaniklilere I ve II. Mektup ve İbranilere mektup yer almamıştır. Liste Katolik mektuplardan sırasıyla Petrus'un ikinci mektubu, Yakup'un mektubu, Yuhanna'nın I., II. ve III. mektubu ve Yahuda'nın mektubu gelmektedir. Liste, Barnaba'nın mektubu, Yuhanna'nın vahyi, Elçilerin İşleri, Çoban, Pavlus'un İşleri ve Petrus'un Apokalipsi ile sona ermektedir. Çalışmada yanlarında yatay işaretler bulunduğu için Barnaba'nın mektubu, Hermas'ın Çobanı, Pavlus'un İşleri ve Petrus'un Apokalipsi adlı eserlerin otorite kitaplar sayılmadığı düşünülmüştür. Bu yazmadaki listenin muhtemelen 300'lü yıllara ait bir kanon listesi olduğu tahmin edilmektedir.⁵²⁴

Üçüncü asrın başlarında pagan bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Kipriyan, Kartaca'da retorik okumuş ve 246 yılında Hıristiyanlığı seçmiştir. İki yıl sonra Kartaca piskoposu seçilmiş ve ölüm yılı olan 258 yılındaki şehadetine kadar bu makamda bulunmuştur. Tertulyan'dan hep üstad, hoca olarak bahseder.⁵²⁵ Kipriyan'ın batılı yazarlar üzerinde çok büyük etkisi olmuştur. Kanona almadığı Filimun'a mektup,

⁵²³ Moore, age, s.150.

⁵²⁴ Metzger, age, s. 230.

⁵²⁵ Moore, age, s. 151; Bruce, age, s.184.

İbranilere Mektup, Yakup'un Mektubu, Petrus'un II. Mektubu, Yuhanna'nın II ve III. Mektubu ve Yahuda'nın Mektubu, O'nu takip eden asırlarda batılı kilise yazarları tarafından da listeye dâhil edilmemiştir.⁵²⁶ Epistle adlı eserinde dört İncili cennetteki dört ırmakla kıyaslama yoluna gider. Bunun yanında Elçilerin İşleri, Pavlus'un yedi kiliseye gönderdiği mektupları, Timoteyus ve Titus'u, I. Petrus'u Yuhanna'nın I. Mektubunu ve Vahiy kitabını Yeni Ahit'ten saymıştır.⁵²⁷

Batının Atanasyusu olarak da bilinen Hillary, Doğu ile Batı kiliseleri arasında bir bağ vazifesini görmüştür. Dördüncü asrın ikinci yarısında öne çıkan Hillary Yeni Ahit içerisinde İbranilere mektubu Pavlus'a atfetmiştir. Bu diğer Latin yazarların genel düşüncesine aykırı bir durumdur ve O, bununla yetinmeyip bu eseri kanonik olarak zikretmektedir. Aynı şekilde Yakup'un mektubunu kutsal yazılardan biri olarak ifade etmektedir ki bu da Batılı kilise yazarları arasında bir ilktir.⁵²⁸

Dördüncü asrın ikinci dönemine ait olduğu tahmin edilen bir diğer Latin listesinde ise aynı şekilde bir takım değişiklikler mevcuttur. Bunların başında da yine diğer Latin nüshasında olduğu gibi İncillerin dizimi ile ilgili bir farklılık vardır. Bu listede İnciller Matta, Markos, Yuhanna ve Luka olarak sıralanmaktadır. Pavlus'a nispet edilen on üç mektubu, Havarilerin İşleri ve Vahiy kitabı takip etmektedir. Yuhanna ve Petrus'un mektuplarıyla ilgili net olmayan ifadelerin yer aldığı listenin muhtemelen Yuhanna ve Petrus'un birinci mektubunu kastedtiği düşünülmüştür.⁵²⁹ Brescia piskoposu Filaster, 390'lı yıllarda bitirdiği *Liber de Haeresibus* eserinde Yeni Ahit kitapları arasından İncilleri, Pavlus'a nispet edilen on üç mektubu, yedi Katolik mektubu zikretmektedir. Bir başka yerde de bu listeye ek olarak İbranilere Mektubu Pavlus'un mektuplarından, Yuhanna'nın Vahiy'ni Apostolik yazılardan saymaktadır.⁵³⁰

Dördüncü asrın Batıdaki önemli isimlerinden biri de İtalyan yazar Rufinus'ur. 345- 410 yılları arasında yaşamış olan yazar Grekçe'den Latinceye teolojik konulardaki çevirileriyle tanınmaktadır. Bugünkü Yeni Ahit'te bulunan eserleri kutsal yazılardan sayan Rufinus, Origen'in yazıları ve kutsal yazıları kanonik olmalarına ayırt etmesi ile

⁵²⁶ Metzger, age, s. 232.

⁵²⁷ Bruce, age, s.184.

⁵²⁸ Moore, age, s.154; Bruce, age, s 221; Metzger, age, s. 232.

⁵²⁹ Metzger, age, s. 231-2.

⁵³⁰ Bruce, age, s 223; Metzger, age, s. 233.

ilgilenmiştir.⁵³¹ *Havarilerin Akidelerinin Açıklaması* adını taşıyan eserinde Yeni Ahit'in kitaplarının isimlerini şu şekilde vermektedir: Dört İncil, Elçilerin İşleri, Pavlus'un on dört Mektubu, Petrus'un iki mektubu, İsa'nın kardeşi ve havari olan Yakup'a ait bir mektup, Yahuda'ya ait bir mektup, Yuhanna'ya ait üç mektup ve Yuhanna'nın Vahyi. Bu liste Atanasyus'un listesiyle neredeyse aynı olmakla birlikte Katolik mektupların diziminde farklılık göstermektedir. Rufinus, bu listenin ardından saydığı kitaplar için "kilise merkezli, kilise çıkışlı" (ecclesiastical) fakat kanonik olmayan kitaplar demektedir. Didake, Hermas'ın Çoban adlı eseri gibi çalışmalar da kiliselerde okunabilir; fakat inanç konusunda başvurulamaz kitaplar olarak değerlendirmiştir. Bunun yanında apokrif kitapların kilisede okunmamasını belirtmiştir. Pavlus'a ait on dört mektuptan bahsederek İbranileri de Pavlus'un eseri olarak zikretmiştir. Bazılarının bu eseri Pavlus'a atfetmediklerinin de bilincindedir.⁵³²

Batıdaki en büyük kilise babalarından biri de Jerome'dir. Jerome'un ya da diğer adıyla Hieronymus'un, bugünkü Macaristan ile Dalmaçya'nın sınırında bir kent olan Stridon'da 345 yılında doğduğu sanılmaktadır. Jerome, Beytlehem'de 420'de ölmüştür. Çok genç yaşında okumak üzere Roma'ya gitmişti. On iki yaşına kadar Roma'da kaldığı tahmin edilmektedir. Eğitimi bitince Gaul'a gitti ve geçici olarak, Batı'nın başkenti Treves'de kaldı. Uzun yıllar Filistin'de yaşadı. Antakya'da episkopos Paulinus tarafından rahip olarak atandıktan sonra İstanbul'a geldi. M.S. 379 ile 382 yılları arasında orada kaldı ve Nazian'lı Gregorius'un öğrencisi oldu. Jerome daha sonra 382 yılında Roma'ya geldi. Papa Damasus (M.S. 366-384) onu özel sekreteri ve danışmanı olarak seçti. Papa, Eski Ahid'in ve İncil'in Latince çevirilerini yeniden gözden geçirme işini ona verdi. Jerome, Kutsal Kitap'ı İbranice'den "Latince"ye (390-405) çevirdi. Bu çeviri "Vulgata" çevirisi diye tanınmaktadır.⁵³³ Kutsal Kitap metinlerini yeniden gözden geçirmiş, çevirmiş ya da yorumlamalara tabi tutmuştur. O'nun revizyonda bulunduğu Yeni Ahit bugün kullanılan listeye aynı eserleri içermektedir. Batı kiliselerinde de O'nun bu çevirisi başlıca Latince versiyon olarak güvenilir ve meşru bir çalışma olarak örnek olmuştur. Eserde Elçilerin İşleri Pavlus'un mektuplarından sonra gelmektedir.⁵³⁴

⁵³¹ Moore, age, ss. 154-5; Bruce, age, s 224.

⁵³² Bruce, age, s. 225; Metzger, age, s. 234.

⁵³³ Moore, age, ss. 155-6; Metzger, age, s. 235.

⁵³⁴ Metzger, age, s. 235.

Eserinde Katolik mektuplar hakkında yorum yapmaktadır. İsa'nın kardeşi kabul edilen Yakup'un Katolik mektuplar arasında sayılan bir adet mektup yazdığını, bunun yanında başka birisine ait bir mektubun O'nun ismini kullanarak zamanla otorite kabul edildiğini iddia edenlerden bahsetmektedir. Yahuda'nın mektubunun Apokrif bir kitap olan Enok Kitabı'ndan alıntı yaptığından ötürü birçok grup tarafından reddedildiğini daha sonra onun da zamanla kutsal kitaplardan biri sayıldığını belirtmektedir. Jerome yedi Katolik mektubu kutsal yazılar kabul etmekle birlikte onların yazarlarını ve otorite kabul edilmelerini sorgulamıştır.⁵³⁵ Petrus'a atfedilen 2 mektubun ise üslup açısından çok farklı olduğunu ve aynı kalemde çıkmış olmayacağına dair şüpheyi ortaya atarak ayrı kâtipler tarafından kaleme alınmış olabileceğini gündeme getirmiştir. "İbranilere mektupla Yuhanna'nın vahyini de kabul etmemeye meyillidir".⁵³⁶

Barnabas'ın mektubu hakkında da kilisede eğitime yönelik uygulamalarda kullanılabilir bir eser olarak görmektedir. Pavlus'un bir arkadaşı tarafından yazılması ve diğer bazı özellikleri bu eserin Jerome tarafından değerli bir kitap olarak anılmasını sağlamıştır. Hermas'ın Çobanı'nın da aynı şekilde Grek kiliselerinin bazılarında okunduğunu ve faydalı bir kitap olduğunu belirtmektedir.⁵³⁷

Batının en büyük kilise babalarından birisi de Augustin'dir. Augustin 354'te Numidya'nın Thagaste (Cezayir'in Tunus sınırında bugünkü Soukharas) kentinde doğdu. Kartaca'da dokuz yıl, Roma'da bir yıl ve ondan sonra Milano'da iki yıl daha ders vermiştir. Milano'da bulunduğu sırada, Milano episkoposu Ambrose ile tanıştı. Bu karşılaşma Augustin'in hayatında bir dönüm noktası olmuştur. Augustin, 387 Paskalyasında Ambrose tarafından vaftiz edilmiştir.⁵³⁸ Ondan sonra Afrika'ya dönmeye karar veren Augustin bu dönemde birkaç kitap kaleme almıştır. Augustin'den bugün elimizde yüz on üç'ten fazla kitap beş yüz tane vaaz ve iki yüz on sekiz tane mektup bulunmaktadır. M.S. 395 yılında Augustin, Hippona'da dini eğitici oldu ve 396 da Valens'in halefi oldu. Augustin Latince konusunda kilise babalarının en bilgisi

⁵³⁵ Bruce, age, s.227.

⁵³⁶ Moore, age, s.156; Metzger, age, s. 235-6.

⁵³⁷ Bruce, age, ss.227-9.

⁵³⁸ Wickwire, age, s.228; Moore, age, s.158.

sayılmaktaydı. M.S. 430 yılında, Vandallar Hippona'yı kuşatmışken, ağır bir şekilde hastalanıp ölmüştür.⁵³⁹

O'nun 426 yılında tamamlanan başlıca yapıtlarından birisi olan Hıristiyan Doktrini adlı eserinde Yeni Ahit'teki kitapların bugünkü listesi verilmektedir. Fakat sıra değişikliği yaparak, Yakup'un mektubunu Katolik mektuplarının sonuna koyarken, Petrus'un mektubunu ilk sırada vermektedir.⁵⁴⁰ Dört İncil, Pavlus'un on dört Mektubu, Petrus'un I ve II. Mektubu, Yuhanna'nın I, II ve III. mektubu, Yahuda'nın Mektubu, Yakup'un Mektubu, Elçilerin İşleri ve Vahiy kitabı şeklinde bir liste veren Augustin, bir de kutsal yazılar arasında otoritelerine göre derecelendirmeye gitmektedir. O, kutsal kitaplarla ilgili asıl kitapları üç konsilde zikredilen kitaplar olarak kabul etmektedir. Bu konsiller sırasıyla Hippo (393), Kartaca (397), Kartaca (419) konsilleridir.⁵⁴¹ Burada alınan kararlar neticesinde kanonik kitaplar dışında kalan kitapların kutsal kitap etiketiyle kiliselerde okunmasını yasaklanmıştır. Konsilin kararını bu etiket kullanılmadan okunabilir manasında anlayanlar olmuştur. Buradaki sıraya göre Yeni Ahit; İnciller, Elçilerin İşleri, Pavlus'un mektupları, Petrus'un I ve II. Mektubu, Yuhanna'nın I, II ve III. Mektubu, Yakup'un mektubu, Yahuda'nın Mektubu ve Yuhanna'nın Vahiy'nden oluşmaktadır. 393 ve 397 yıllarındaki Konsillerde Pavlus'un mektupları on üç adet ve bir adet de İbranilere mektup diye ayrı ayrı zikredilirken 419'da on dördüncü mektup olarak zikretmektedir.⁵⁴² Batı'da Yeni Ahit listelerinden kimisi bugünkü Yeni Ahit'i içerirken kimisi de ilave kitapçıklar ve bugünkünden eksik listeler vermekteydi. On beş ve on altıncı asırlara kadar İbranilere mektup, Yakup'un Mektubu, Petrus'un II. Mektubu, Yuhanna'nın II ve III. Mektubu, Yahuda'nın Mektubu ve Vahiy kitabı sürekli tartışılan ve bir türlü tam olarak kanona giremeyen kitaplar olmuştur.⁵⁴³

4.2. Doğu Kiliseleri

Doğu'da Eusebius'a kadar olan zaman dilimi içerisinde yazılar kaleme alan kilise babaları arasında Yeni Ahit'in kanonu ile ilgili bir birlik söz konusu değildir. Bu yazarlar Yeni Ahit'e değişik imalarda ve atıflarda bulunmuşlardır. Bu atıflar ve ifadeler

⁵³⁹ Moore, age, s.159; Metzger, age, s. 236-7.

⁵⁴⁰ Bruce, age, ss. 230-1; Moore, age, s.160.

⁵⁴¹ Moore, age, s.160.

⁵⁴² Metzger, age, s. 237-8.

⁵⁴³ Bruce, age, s.231.

bu yazarların atıfta buldukları kitaplara değerli kitaplar gözüyle baktıkları anlamında yorumlanmıştır. Yapılan bu imaların ve atıfların tesadüfî kelime veya tabirler olması da muhtemeldir.

Dördüncü asırda yaşamış olan ve asrının önemli simalarından birisi olan Kudüs'ü Kiril (315- 386) "catechetical lectures" adlı eserinde Yeni Ahit'in kitaplarını saymaktadır. Burada yazar, Yeni Ahit'teki İncillerin sayısının dört olduğunu ve Yeni Ahit'in içerisinde bu dört İncil'den başka İncil bulunmadığını ifade etmektedir. O, bunu söylerken bu İncillerin dışındaki İncillerin sahih olmadığını ve zararlı, yararsız eserler olduğunu belirtir. İncillerin ardından "On iki havarinin İşleri" kitabı gelmektedir. Yazar, Yakup, Yuhanna ve Yahuda'ya ait yedi adet katolik mektupları ifade ettikten sonra Pavlus'un on dört kitabını sayarak listeyi bitirmektedir. Kiril, bu eserler dışında herhangi bir kitabın okunmamasını da salık verir. Burada dikkat çeken şey, Kiril'in Yuhanna'nın Vahyi'ni listeye dâhil etmemesidir.⁵⁴⁴

Yeni Ahit kanonunun oluşum sürecinde Doğu'daki en önemli olaylardan birisi de hiç kuşkusuz Laodikya Konsilidir. 363 yılında toplanan konsil kanonla ilgili önemli kararlar almıştır. Konsile katılan din adamı sayısı kesin olarak bilinmemekle birlikte 30 civarında din adamının bu toplantıya iştirak ettiği tahmin edilmektedir. Burada Yeni ve Eski Ahit'ten sadece ve sadece kanonik olan kitapların okunması yolunda kararlar alınmıştır. 59 ve 60 no'lu kanon olarak bu kararlarda Yeni Ahit kitaplarının listesi de verilmektedir.⁵⁴⁵ Bu konsille ilgili alınan kararların tam metni bize ulaşmadığından ilk orijinal metinde kitapların isminin olmadığı yönünde kanaat belirten ilim adamları vardır. Sonraki nüshalarda ise bu liste mevcuttur. Vahiy kitabı dışında bugün elimizde bulunan Yeni Ahit kitaplarının tamamının yer aldığı bu listenin daha sonra gelen bir redaktör tarafından metne eklendiği iddia edilmiştir. Bu iddiaya göre konsilde karar alan papazlar sadece kanonik kitapların kilisede okunması yolunda hemfikir oldular; fakat isim zikretmediler. Daha sonra bu metni redakte eden kişi hem genel kabul görmüş kitapların listesini verdi, yani bir nevi metne şerh yaptı hem de o kitapların otoritesini

⁵⁴⁴ McDonald, age, s.222; Metzger, age, s. 209.

⁵⁴⁵ Moore, age, s.183.

tekrar vurgulamış oldu. Latin ve Süryani versiyonların çoğunda bu listenin olmaması da bu görüşü desteklemektedir.⁵⁴⁶

Dönemin öne çıkan isimlerinden birisi de kanon tarihinde çok önemli bir yere sahip olan ve dördüncü asırda adından çokça söz ettiren Atanasyus'tur. 296- 373 yılları arasında yaşadığı tahmin edilen bu şahıs, İskenderiye Okulu temsilcilerindendir. Hocası Alexander'ın yazımcı sıfatıyla İznik Konsili'ne katılmıştır. O'nun ismi daha çok Aryüs ve taraftarlarıyla giriştiği mücadelelerde duyulmuştur. Episkopos olduktan sonra da Aryüsçülerle olan tartışmalarına devam etmiştir. Bu göreve geldikten sonra dikkate değer özelliği de kanonla ilgili büyük bir açılım yapması olmuştur. Episkopos olduktan sonra Mısır'daki kiliselere her yıl yazdığı bayram mektupları çok önemlidir. Bu mektuplarda hem Hıristiyanların bayram günlerini belirlemiştir hem de farklı konularda bilgilendirmelerde bulunmuştur. 329 yılından 373 yılına kadar her yıl düzenli olarak kaleme aldığı mektuplardan kanonla ilgili olan 367 yılında yazdığı mektup kanon tarihi açısından önemlidir.⁵⁴⁷ Bu mektupta Yeni Ahit'in içerisinde bulunan yirmi yedi kitap kanonik kitaplar olarak değerlendirilmektedir. Bu kitaplar sırasıyla, dört İncil, Elçilerin İşleri, yedi Katolik mektup, İbraniler dâhil Pavlus'un mektupları ve Vahiy kitabı'dır. Bu kitapları kurtuluşa götüren kitaplar olarak gören Atanasyus, bu kitaplara herhangi bir eklemede ve çıkarmada bulunulmaması yönünde uyarıda bulunmayı da ihmal etmemiştir.⁵⁴⁸

Dikkat çekilmesi gereken bir diğer nokta da Atanasyus'un bu tarihte elimizdeki Yeni Ahit kitaplarıyla ilgili birebir uygunluk arz eden bir listeyi vermesi o zamandaki bütün Hıristiyan dünyasının bu listeyi aynı şekilde kabul ettiği manasına gelmemektedir. Çok farklı coğrafyalara dağılmış olan Hıristiyanlık mensupları arasında değişik yerlerdeki farklı gruplar ve kilise babaları aynı yıllarda bu listeden farklı koleksiyonlar kullanmaktaydılar. Örneğin Doğu'nun en büyük kilise babalarından biri sayılan Nazianzuslu Gregory, Atanasyus'la aynı çağı paylaşmasına rağmen (M.S. 329-390) Atanasyus'un aksine Katolik mektupları Pavlus'un mektuplarından sonraya almaktadır. O'nun asıl farklı yönü ise Vahiy Kitabı'nı kanon listesine dâhil etmeyişidir. Hatta Gregory, bunu yapmakla da yetinmez ve kendi verdiği listedeki kitapların okunması ve

⁵⁴⁶ Metzger, age, s. 210.

⁵⁴⁷ McDonald, age, s.220.

⁵⁴⁸ Bruce, age, ss.208-9; McDonald, age, s.220.

takip edilmesi gereken kitapların tamamını oluşturduğunu ve bunların dışındaki herhangi bir kitabın gerçek olmadığını ifade etmektedir.⁵⁴⁹ İskenderiye episkoposu olan Atanasyus'un 367 yılı Paskalya Yortusu sırasında kaleme aldığı otuz dokuzuncu bayram mektubu bugün Hıristiyanların elinde bulunan Yeni Ahit'teki yirmi yedi kitabı içeren ilk metin olması yönünden çok büyük önem arz etmektedir.⁵⁵⁰

Kıbrıs episkoposu Epifanus'un 370'li yıllarda kaleme aldığı Panarion adlı eserde Vahiy kitabı da Yeni Ahit kitapları arasında yer almaktadır. Fakat bunun yanında *Süleyman'ın Bilgeliği* ve *Sirak'ın Oğlu'nun Bilgeliği* adında iki farklı eser daha ilave edilmiştir. Bunun yanı sıra O, Vahiy kitabını da tereddüt etmeden listeye almıştır.⁵⁵¹ Didimus dördüncü asrın sonlarında boy gösteren bir şahıs olarak Filimun'a mektup, Yuhanna'nın II ve III. Mektubu ve Petrus'un II. Mektubunu kanonik olarak kabul etmezken bunun yanında Hermas'ın Çobanı, I. Clement, Barnabas'ın Mektubu ve Didake'yi otorite kitaplar olarak kabul etmesi dikkat çekicidir.⁵⁵²

Bir diğer ilgi çekici metin de Amphilochius'a aittir. O'na atfedilen ve 394 yılı sonrasına ait bir şiirde kanon listesi verilmiştir. *Iambics for Seleucus* adını taşıyan şiirde erdemli bir hayatın Kutsal Kitap'ın öğretilerini yerine getirmekle gerçekleşeceğini ifade ettikten sonra bir liste vermektedir. Yazar, bu listede İbranilere Mektup, Katolik mektuplar ve Vahiy kitabı ile ilgili erken dönem tartışmalarına yer vermektedir. Bunu yaparken Petrus'un II. Mektubunu, Yuhanna'nın II ve III. Mektubunu da reddetmektedir. Kendi verdiği listeyele ilgili "muhtemelen en güvenilir liste bu listedir" ifadesini kullanması o dönemde farklı listelerin mevcudiyetini ifade etmesi açısından önemlidir. Bu da gösteriyor ki dördüncü asrın sonlarına gelindiğinde Hıristiyan dünyasının her yerinde iki kapak arasına alınmış ve her kilise, grup ve bölge tarafından ortak olarak tanınmakta olan bir Yeni Ahit külliyatı henüz oluşmamıştır.⁵⁵³

Antakya Okulu'nun önemli temsilcilerinden birisi olan Krisostom'un da M.S. 344-407 yılları arasında yaşadığı tahmin edilmektedir. Hitap yeteneği ve konuşmaları ile "Altın ağız" lakabını alan bu şahıs, Kutsal Kitap tabirini "Biblia" şeklinde ilk kullanan kişidir.

⁵⁴⁹ Metzger, age, s. 212.

⁵⁵⁰ McDonald, age, s.275; Goodspeed, age, ss.106-113; Bruce, age, ss.208-9.

⁵⁵¹ Bruce, age, ss. 213-4; Metzger, age, s. 214.

⁵⁵² Metzger, age, s. 213-4.

⁵⁵³ Metzger, age, s. 212-3.

397 yılında İstanbul patriği olan Krisostom, Yeni Ahit'ten çok sayıda atıfta bulunmuştur. Fakat bu atıflarında Petrus'un II. Mektubu, Yuhanna'nın II ve III. Mektubu, Yahuda'nın Mektubu ve Vahiy Kitabı yer almamaktadır ki bu aynı zamanda o dönemde Antakya Kilisesi'nde geçerli olan Pşıto ile aynı eserleri içermektedir. O'na atfedilen *Synopsis of Sacred Scriptures* adlı eserde Pavlus'un on dört mektubu, dört İncil, Elçilerin İşleri ve üç Katolik mektup olmak üzere yirmi iki kitaba yer verilmiştir.⁵⁵⁴ Bir başka Antakya Okulu temsilcisi de Theodoret'tir. 423 yılları civarında piskopos olan bu şahıs, Tatian'ın hazırladığı Diatesseron ile ayrıca hem Eski Ahit hem de Pavlus'un mektuplarıyla yakından ilgilenmiştir. Çalışmalarında Yahuda'nın Mektubu, Petrus'un II. Mektubu, Yuhanna'nın II ve III. Mektubunu ve Vahiy kitabını listeye almamıştır.⁵⁵⁵

Konunun uzmanlarından Westcott, onuncu asra gelindiğinde Grek kiliselerinde altıdan fazla Eski ve Yeni Ahit listesi olduğunu ifade etmiştir. Kanon kavramı, Hıristiyan dünyasının her yerinde ortak olarak algılanan bir kavram değildi. Kanonik olarak zikredilen metinler arasında derecelendirme farkı her zaman var olagelmıştır. Örneğin İnciller, o zaman da şimdi de Yeni Ahit'in şeref yerini işgal ederler. Bir kitabın kanonik olarak listeye alınması o kitabın İncillerle aynı değerde olduğu manasına gelmemektedir. Zaten Yeni Ahit kitapları arasında bütün kitaplar hiçbir zaman eşit muamele görmemiştir. İncillere ait 2328 kopya olmasına rağmen, Vahiy kitabına ait 287 kopyanın mevcudiyeti bu durumu ifade etmesi bakımında önemlidir. Vahiy kitabının bu geride kalan değer durumu pratiğe de yansımış ve ne Bizans döneminde ne de modern dönemde Grek Kiliselerinde resmi ayin kitabında yer bulamamıştır.⁵⁵⁶

Hıristiyan dünyasının geneli düşünüldüğünde çok az bir oran Yeni Ahit'in tamamına ait bir nüshaya ulaşabilmiştir. Kısa Katolik mektuplar ve Vahiy bölümü uzun zaman ve birçok grup tarafından kanonik sayılmamıştır. Diğer yirmi iki mektup'a eklenerek bir Kutsal Kitap listesinde (Doğu'da) yer aldığı ilk versiyon 508 tarihidir.⁵⁵⁷

Doğu'da genel kabul gören kitapların yanında kiliseler arasında farklı koleksiyonlar mevcuttu. Her kilise ortak olarak kullanılan kitaplar dışında birkaç farklı eseri de diğer

⁵⁵⁴ Bruce, age, s. 214; Metzger, age, s. 214-6.

⁵⁵⁵ Bruce, age, ss. 214-5; Metzger, age, s. 214-6.

⁵⁵⁶ Metzger, age, s. 217.

⁵⁵⁷ Bruce, age, s.21.

yerel kiliselerden ayrı olarak ya kutsal sayıyor ya da diğer kiliselerin kutsal saydığı bazı çalışmaları listesine almıyordu. Bu bölümde ana hatlarıyla müstakil olarak Doğu kiliselerinde kanon sürecinin oluşumu işlenecektir.

4.2.1. Süryani Kilisesi

Suryani dünyasında, ilk altı asır içerisinde birkaç farklı Süryanice Kutsal Kitap versiyonu olduğu tahmin edilmektedir. İlk dönemde bu yörenin kiliselerinde İncil, Pavlus'un Mektupları ve Elçilerin İşleri kitabından oluşmakta olan Yeni Ahit koleksiyonu kullanılmaktaydı. Ayrı ayrı dört İncil yerine İncillerin bir arada olduğu Diatessaron türü eserler yaygındı. Burada Diatessaron, bir eser adı olarak değil, bir tür olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kelime, İncillerin dördü bir araya getirilmiş şekli için kullanılan bir ifadedir. Diatessaron özellikle Suriye kiliselerinde önemli yer tutmaktaydı. Bu Diatessaronlardan en meşhuru Tatian'a atfedilenidir. Tatian'a atfedilen bu çalışmanın gerçekte kime ait olduğu, nerede ve hangi dille yazıldığı kesin olarak bilinmemektedir.⁵⁵⁸ Tatian'ın Diatessaron'u Grekçe mi yoksa Süryanice mi yazdığı konusunda da ihtilaflar olmuştur. 1933 yılında Fırat nehri kıyısında bulunan bir parça metin Grekçedir. Benzer şekilde 1888 yılında Roma'da Arapça nüshası basılmıştır. Süryanice eski orijinal kopya bulunamamıştır.⁵⁵⁹ Her halükarda bu eserin Süryanilere kendi dillerinde sunulduğu tahmin edilmektedir. Pşitto'ya kadar da bu metin bu cemaat arasında resmi nüsha hüviyetinde olduğu bilinmektedir.⁵⁶⁰ Tatian'ın kendi çalışmasını yaparken çok serbest davrandığı hatta zihnindeki bazı kurguları gerçekleştirmek için özellikle Matta, Luka ve Yuhanna İncillerinin metinlerine eklemelerde bile bulunduğu dile getirilmiştir. Bu konudaki en çarpıcı örneklerden birisi Matta 3:4 ve Markos 1:6'da Vaftizci Yahya'nın "çekirge ve yaban balı"yla beslendiğine dair ifadesindeki yaban balı kelimesini değiştirerek "dağların sütü" yaptığı, böylece Tesniye 6:3'de vaat edilen toprağın ürünleri olan "bal ve süt"le karşılaştırdığı iddia edilmektedir. "Eski Ahit'le kurulan bu ilişki Tatian tarafından kesinlikle bilerek yapıldı, çünkü vaat edilen toprağa giriş, Hıristiyanlık vaftizinin tipolojik karşılığı olarak görülmekteydi."⁵⁶¹ Bir diğer yerde de İsa'nın Ürdün nehrinde vaftizini anlatırken "büyük bir ışık görüldü" ifadesine yer

⁵⁵⁸ Brock, Sebastian P. (2000), *Süryani Geleneğinde Kutsal Kitap*, Çev., Cercis Bulut, Zafer Matbaası, İstanbul, s.26.

⁵⁵⁹ Goodspeed, age, s.116.

⁵⁶⁰ Bruce, age, s.19.

⁵⁶¹ Brock, Sebastian P. (2000), age., s.40

verir ki bu da üç İncil’de (Matta, Markos, Luka) yoktur. Bu değişikliklerin Süryanice Diatessaron yazan bir başka yazara ait olabileceği de iddia edilmiştir.⁵⁶² Tatian heretik sayıldığından ötürü Rebula (436) gibi bazı piskoposlar İncil’in dördlü formu yerine ayrı ayrı olarak dört İncili de ön plana çıkararak okunmasını istediler. Theoderot da (423) araştırmaları neticesinde 200’den fazla Diatessaron bulmuştur.⁵⁶³ Evangeliyon Damfarşe olarak bilinen birbirinden ayrılmış dört İncil’in ayrı ayrı kullanılmasının gerektiği yönünde bir tercih yapılmasına kadar Diatessaron’un Süryani kiliselerinde çok geniş bir kullanımda olduğu ve beşinci yüzyıl başlarına kadar İncil’in resmi metni olarak kabul edildiği bilinmektedir.⁵⁶⁴

Diatessaron’u takip eden zaman dilimlerinde bu yörede klasik Süryani dilinde yapılan eski çeviri kullanılmaktadır. Bu çevirinin ne zaman yapıldığı belli değildir. Üçüncü yüzyılın başlarında diyenler olduğu gibi dördüncü yüzyılın başlarında yazıldığını iddia edenler de mevcuttur. İkinci yüzyılın sonlarında Diatessaron’un takip eden yıllarda yapılmış olabileceği de düşünülmüştür. Bundan yola çıkarak bu eserin Pşitto’dan önce Diatessaron’dan sonra olduğu kesinlik kazanmış gibidir. Bu çalışmanın Diatessaron’dan etkilenmiş olması da kronolojik olarak sonraki bir döneme ait olduğu yolundaki kanaatleri artırmıştır. Bu eski çevirinin yalnızca İncilleri içerdiği bilinmektedir.⁵⁶⁵

Bu dönemlerde Elçilerin İşleri ve Mektuplar’ın da çevirisinin yapıldığı iddia edilse de bunlarla ilgili herhangi bir el yazması veya daha başka bir kanıt rastlanmamıştır. Bu İncillere dördü bir arada olan Diatessaron’dan (Evangeliyon Damhalte) ayırmak için Evangeliyon Damfarşe yani “birbirinden ayrılmış İnciller” ismi verilmiştir. Bu eski çeviri, Pşitto’ya da kaynaklık eden Yunanca metinden farklı olan bir başka Yunanca metinden ilham almış olması ve çeviride serbest davranılması noktasında Pşitto’dan ayrılmaktadır.⁵⁶⁶

Beşinci yüzyılın başlarına gelindiğinde Süryani Kilisesinin Pşitto adıyla bir kutsal kitabı oluşmuştu. 411 ve 435 yılları arasında Urfa piskoposu olan Rebula’nın Yeni Ahit’in Süryanice versiyonunu hazırlamasından sonra Diatessaron’un yerini “basit, sade”

⁵⁶² Brock, age, ss. 40–42.

⁵⁶³ Metzger, age, s. 218.

⁵⁶⁴ Goodspeed, age, s.115-7; Brock, age, s.39.

⁵⁶⁵ Brock, age, s.61.

⁵⁶⁶ Brock, age, s.26.42.43.

manasına gelen “Pşitto/pşitto (Arapça basiyta)” denen revizyon almıştır. Bu çeviri koleksiyonda Katolik Mektuplardan Petrus’un II. Mektubu, Yuhanna’nın II. ve III. Mektubu, Yehuda’nın Mektubu ve Yuhanna’nın Vahiy yer almamıştır.⁵⁶⁷ Süryanice Yeni Ahit’in standart formu olarak bilinen Pşitto, Yunanca’dan yapılmış yeni bir çeviri değil, Yunanca ile daha yakın bir çizgiye getirilmiş olan Eski Süryanice’nin bir revizyonudur. Pşitto’nun Diatessaronla kendi zamanı arasında yazılan ve çoğaltılan Eski Süryanice çevirilerinin uzun bir iki asır içerisinde zamanla revize edilen ve 400’lü yılların başında son hali verilen bir metin olduğu tahmin edilmektedir. Pşitto ortaya çıktığı andan itibaren Süryani dünyasının resmi Kutsal Kitap’ı olarak kendini kabul ettirmiştir.⁵⁶⁸ Bu eserin Rebula’nın (ö. 435) revizyonu olduğunu söyleyenler olsa da bunu mümkün görmeyenler de mevcuttur. Pşitto yalnızca yirmi iki kitabı içermekteydi. Eski Pşitto nüshalarında da genel mektuplar Elçilerin İşleri ile Pavlus’un mektupları arasında yer almaktadır. Bunun yanında listeye giremeyen II Petrus, II-III Yuhanna, Yahuda ve vahiy kitaplarının altıncı yüzyıla kadar Süryaniceye çevrilmelikleri bilinmektedir. Bir de Pşitto’da bugün Yeni Ahit’ten olan parçalar orijinal Pşitto metninde yer almamaktadır. Örneğin Yuhanna’da zina işlerken yakalanan kadın Pşitto’da yoktur.⁵⁶⁹ Teolojik farklılığın önemli olduğu birkaç yerden bahsedilmektedir.⁵⁷⁰ Pşitto Yeni Ahit’in en eski yazmaları beşinci yüzyıla ait olup parçalar yıpranmış haldedir. Bu nüshaların (beş ve altıncı yüzyıla ait) çoğu sadece dört İncil’i içermektedir. Üç genel mektup da genelde Pavlus’un mektupları ile Elçilerin İşleri arasında yer almıştır. Pşitto’da yer almayan dört Katolik mektup (II-III Yuhanna, Yahuda, II Petrus) altıncı yüzyıl çevirileri en eskisi 8. yy’a ait çok az sayıda metinde görülmektedir. Vahiy kitabının en eski çevirisi sayılan 6. yy çevirisine ise en erken 12 veya 13. yy ait tek bir nüshada rastlanmaktadır.⁵⁷¹ Süryanice konuşan Persli Afrahat da dördüncü asrın ortalarına doğru yazıları ile Süryani kilisesine katkıda bulunanlardandır. O, “Addai’nin Öğretileri” adlı çalışmayı da desteklemiştir. Diatessaron’dan haberi olan ve İbranilere Mektup dâhil Pavlus’un mektuplarını ve Pastoral mektuplarla apokrif olan

⁵⁶⁷ Goodspeed, age, ss. 120–1.

⁵⁶⁸ Metzger, age, s. 219.

⁵⁶⁹ Bunun yanında Matta 27.35, Luka 22: 17–8, Yuhanna 7: 53- 8: 11, Elçilerin İşleri 8: 37, 15.34, 28: 29 Pşitto’da yoktur.

⁵⁷⁰ Brock, age, s.45–6.

⁵⁷¹ Brock, age, s.63.

III. Korintlilere Mektubu ve Elçilerin İşleri'ni bilmektedir.⁵⁷² Pavlus'un mektuplarından ise, Suriye kiliselerinde 3 ve 4. asırda Filimun'a mektup listeye alınmamıştır. Bunun yanında Mor Efrem, Pavlus'un Korintlilere III. Mektubu adını taşıyan apokrif bir mektuba yazdığı yorumdan ötürü, O'nun bu mektubu otantik olarak kabul ettiği düşünülmüştür.⁵⁷³ Pavlus'un on dört mektubuna ek olarak üç uzun Katolik mektup olan Yakup'un mektubu, Petrus'un I ve Yuhanna'nın I. Mektubu listeye dâhil edilmiş, diğer mektuplardan Yahuda'nın Mektubu, Petrus'un II ve Yuhanna'nın II ve III. Mektubu listeye alınmamıştır. Listede kendine yer bulamayan bir diğer kitap da Vahiy kitabıdır. Böylece Pşitto diye bilinen bu versiyon bugünkü Yeni Ahit koleksiyonundan beş kitap eksik olarak yirmi iki kitaptan oluşan bir külliyat olarak Süryani Kiliselerinin Yeni Ahit'i olmuştur.⁵⁷⁴ Yeni Ahit Pşitto'da eksik olan beş kitabın Süryanice metinleri, daha sonraki Süryanice Yeni Ahit'in neredeyse bütün baskılarında tamamlatıldı. 5 ve 7. yy. arasında, Süryani dünyasında Yunan dili ve kültürünün etkisini hissettirmesiyle Pşitto'nun Yunanca Yeni Ahit'e daha yakın bir hale getirilmesi için iki revizyon daha yapılmıştır.⁵⁷⁵

431 yılında Hz. İsa'nın tabiatı ile ilgili Süryani Hıristiyanları arasında ortaya çıkan anlaşmazlıkta beliren Yakubiler de Pşitto'yu kullanmışlardır. 489 yılında ki Nesturi fırkasının ayrılmasında da Pşitto yine önemini korumuştur.⁵⁷⁶ 508 yılında Suriye'nin doğusundaki Mabbug şehrinin episkoposu Filüksinos, öğrencisi Polikarp'a Pşitto'yı revize etmesi için görevlendirmiştir. Filüksinos tarafından hazırlatıldığı için bu edisyon "Filüksinoyto" Yeni Ahit olarak da isimlendirilmektedir.⁵⁷⁷ Polikarp'ın çalışma sırasında, Grekçe Kutsal Kitap'ı esas alması istenmiştir. Bu çaba birebir bir tercüme ve tahkik işinden ziyade listede olmayan dört mektubu koleksiyona alma girişimi olarak görülmüştür. Eser, Monofizit gruplar dışında herhangi bir grup tarafından fazla destek bulmamıştır. Bu revizyonla ilgili herhangi bir yazmanın da günümüze gelmemesini çalışmanın yaygın olarak kullanılmamasına bağlayanlar olmuştur. Böylece Süryani

⁵⁷² Goodspeed, age, s. 119.

⁵⁷³ Metzger, age, s. 219.

⁵⁷⁴ Metzger, age, s. 219.

⁵⁷⁵ Goodspeed, age, s.122; Brock, age, s. 24-7.

⁵⁷⁶ Goodspeed, age, s.121.

⁵⁷⁷ Brock, age, s. 27.

Kiliselerindeki yirmi iki kitabın üzerine yeni kitaplar ilave etme işi pek destek bulmayan bir çaba olarak kısır kalmıştır.⁵⁷⁸

Batı Fırat'ta bulunan Kirus (Cyrhus) episkoposluğuna 423 yılında atanan Theodorot, iki yüz adet Diatessaron kopyası bulduğunu kaydetmektedir. Bu nüshaların bir araya getirildiğini ve dört İncil ile yer değiştirildiğini ifade etmektedir. Bunun Kuzey Suriye'deki kilise görevlileri tarafından yapılmış olması muhtemeldir.⁵⁷⁹ Filüksinos, zamanındaki özellikle de İsa'nın beden alması, inkarnasyonu ile ilgili teolojik ve kristolojik tartışmaların etkisiyle Süryanice'ye iyi aktarılmadığına inandığı bazı pasajların iyi anlaşılabilmesi için bu gayrete girdiği ifade edilmiştir. Kısaca, "Filüksinoyto Yeni Ahit'in oluşturulmasının arkasında yatan en önemli nedenlerin; zamanın teolojik tartışmaları ile Yunanca Yeni Ahit'in doğru ve literal bir çevirisine olan ihtiyacın olduğunu görüyoruz."⁵⁸⁰ Antakya'da hâkim olan Grek Hıristiyanlığının Süryani kilisesini etkilediği ve bunun Kutsal Kitap anlayışına yansıdığı da açıktır.⁵⁸¹

Filüksinoyto'nun "Harkeloyto" denen ve bir asır sonra yapılan bir başka revizyona ilham olduğu ifade edilmiştir. Bu Süryanice çevirisi "Yeni Ahit'in uzun süren revizyon çalışmalarının ulaştığı son noktayı temsil etmektedir".⁵⁸² Harkelli Süryani din bilgini Toma tarafından 616 yılında İskenderiye'de tamamlanan bu revizyon, literal bir yöntemle Yunanca'nın metne rengini verdiği bir çeviri çalışmasıdır. Bu revizyonda Filüksinoyto çevirisinin baz alındığı tahmin edilmektedir. Filüksinoyto, daha çok teolojik temelli bir çeviri, olarak göze çarparken Harkeloyto filolojik ayrıntılara önem veren ve Yunan dilin en küçük ayrıntıları bile çeviride yansıtan bir metin olarak dikkat çekmiştir. Bu çeviri Süryani dünyasında tutulmuş ve yaygınlık kazanmıştır. Günümüze kadar ulaşan bu çeviri küçük Katolik Mektuplar ile Vahiy kitabını da içermektedir.⁵⁸³ Fakat Harkeloyto çevirisinin nüshalarının büyük çoğunluğu sekizinci ve dokuzuncu yüzyıla ait ve çoğunlukla sadece İncilleri içeren metinlerdir.⁵⁸⁴ Andreas Jukel 1995'te Vatikan Kütüphanesindeki bulunan eski bir nüshadan hareketle, İncillerin Harkeloyto

⁵⁷⁸ Metzger, age, s. 219; Brock, age, s. 27,47.

⁵⁷⁹ Goodspeed, age, s.122.

⁵⁸⁰ Brock, age, s. 47-8; Goodspeed, age, s.122.

⁵⁸¹ Goodspeed, age, s.124.

⁵⁸² Brock, age, s. 48.

⁵⁸³ Goodspeed, age, ss.122-3; Brock, age, s. 27, 49.

⁵⁸⁴ Brock, age, s. 63.

çevirisine göre bir metnini hazırlamış ve bu çalışma George Kiraz tarafından *Comparative Edition of Syriac Gospels* adıyla yayınlanmıştır.⁵⁸⁵

Bu dönemde Nesturiler de Yeni Ahit'e ait yirmi iki kitap olduğunu kabul etmeye devam etmişlerdir. Nesturi piskopos Nisibisli Pavlus yazılarında dört İncil, Elçilerin İşleri, Pavlus'un on dört mektubu, Petrus'un I. Mektubunu ve Yuhanna'nın I. Mektubunu kesin otorite olarak kabul etmekteydi. Bunun yanında Yakup'un Mektubu, Petrus'un II. Mektubu, Yahuda'nın Mektubu, Yuhanna'nın II ve III. Mektubu ve Vahiy Kitabını daha az otorite sahibi kitaplar olarak zikretmektedir. 850'li yıllarda Yeni Ahit'in yirmi iki kitabına yorum yapan Tigris piskoposu Isho'ad ise üç büyük Katolik mektubu tartışmalı kitaplar olarak ifade etmektedir. 1318'de bu kilisenin son büyük ilahiyatçısı sayılan Ebedjesu ise yirmi iki kitaplık Yeni Ahit külliyatını şu sıra ile kullanmaktadır: Dört İncil, Elçilerin İşleri, Yakup'un Mektubu, Petrus'un I. Mektubu, Yuhanna'nın I. Mektubu, İbraniler dâhil Pavlus'un on dört mektubu. Bugün bile Süryani Ortodoks Kiliselerinin resmi ayin kitaplarında sadece yirmi iki kitaptan alıntı vardır.

Yalnızca İncilleri içeren iki nüsha Curetonia ve Sina bugüne kadar gelmiştir. Bu nüshalar da birebir aynı değillerdir. Dördüncü yüzyıla ait bir yazma Sina dağında Catherina manastırında bulunmuştur. Bu çalışmada dört İncil ayrı ayrı olarak yer almıştır. Bunun yanında Elçilerin İşleri ve Pavlus'un on dört mektubunu içermektedir.⁵⁸⁶ Sina yazmasında Markos İncili 16:18'de biterken, Curetonia yazmasında aynı İncil 16:20'de bitmektedir. Bunların yanında Curetonia nüshasında İnciller Matta, Markos, Yuhanna ve Luka şeklinde sıralanmaktadır.⁵⁸⁷ Ayrıca dokuzuncu asra ait Sina dağında bir manastırda bulunan bir Süryanice listede ve 9–10. asra ait isimsiz bir Arap kroniğinde yedi Katolik mektup ve Vahiy Kitabı yer almamaktadır. Aynı şekilde Çin'de 781 yılında dikilen bir Nesturi anıtında Hz. İsa'dan bahsedilirken "Geride yirmi yedi kitap bıraktı" ifadesi yer almaktadır. Burada yirmi yedi rakamı bugünkü Yeni Ahit'in içerisindeki kitap sayısı ile örtüşmektedir. Fakat bu, o zamanlar Çin'de aynı yirmi yedi kitabın kullanıldığı manasına gelmemektedir. Ortadoğu'daki kullanılan kitapların ismi de verilmiş olabilir. Bir ihtimal de bugünkü kitaplarla bir kısmı aynı olmayan yirmi yedi kitap olabilir. Yani yirmi küsur kitabı

⁵⁸⁵ Brock, age, s. 74.

⁵⁸⁶ Goodspeed, age, s. 120.

⁵⁸⁷ Brock, age, s.61.

aynıdır, birkaç tanesi değişiktir ve rakamların birbirini tutması tamamen tesadüfi olabilir.⁵⁸⁸ Yine 1170’li yıllara ait kâtip Sahda (Urfa’da) tarafından kaleme alınan Süryanice Yeni Ahit; dört İncil, Elçilerin İşleri ve yedi Katolik mektup, Clement’in iki mektubu ve İbraniler dâhil Pavlus’un on dört mektubundan oluşmaktadır. Burada farklı olarak Clement’in Korintlilere yazdığı iki mektup da listeye dâhil edilmiştir. Vahiy kitabı bu listede de kendine yer bulamamıştır.⁵⁸⁹

Süryanice Yeni Ahit’in ilk baskısı Johan Widmanstetter tarafından 1555 tarihinde Viyana’da yapılmıştır. Bu baskıda dört kısa Katolik Mektup ve Vahiy kitabı yer almamıştır. Bu baskının metni bazen de İbranice harflerle Süryanice basılmıştır. 1627’de Louis de Dieu, Harkeloyto çevirisinin Vahiy kısmını yayınlamış(Leiden), 1630’da da Edward Pocecke, Pşitto’da yer almayan dört kısa Katolik Mektubu yazarı belli olmayan bir 6. yy. çevirisinden esinlenerek yayınlamıştır(Oxford). Süryaniceyle ilgili bundan sonraki gelişmelerde bu dört kısa Katolik Mektup yayınlayanın adıyla yani “Pocecke Mektupları” diye anılmıştır. 1645 yılında ilk defa “Pocecke Mektupları” diye anılan dört kısa Katolik mektup ile Vahiy kitabının da yer aldığı elimizdeki Yeni Ahit’le aynı kitapları içeren Yeni Ahit nüshası basılmıştır. Paris Poliglot’unun 6–9 ciltlerinde yayınlanan bu nüshanın edisyonu G.M. Le Jay tarafından yapılmıştır.⁵⁹⁰

Süryaniler arasında Kutsal Kitap’a tefsir yazanlar olmuştur. Bunlardan en önemlileri Mor Efrem, Theodere, Filüksinos, Mor Ahob ve Mor Yakup’tur. Günümüze kadar gelen en eski Süryanice yorumlar Mor Efrem (306–373) tarafından yapılmıştır. Mor Efrem’in Pavlos’a atfedildiği halde resmi olarak kabul edilmeyen Korintlilere III. Mektup olarak bilinen mektubu da bu yorumlar arasında zikretmesi bu mektubun o dönemlerde okunuyor olması ihtimalini kuvvetlendirmektedir.⁵⁹¹ Ünlü Süryani bilgini Mor Efrem’in bu eser hakkında dördüncü yüzyılda bir yorum yazması bu eserin metni için en geçerli kanıt olup kitabı değerli kılmaktadır. Mor Efrem’in metninin tamamı Ermenice’de mevcuttur. Süryanice nüshası tam değildir.⁵⁹²

⁵⁸⁸ Metzger, age, s. 221-2.

⁵⁸⁹ Metzger, age, s. 222.

⁵⁹⁰ Brock, age, s.66.

⁵⁹¹ Brock, age, s.87–91.

⁵⁹² Goodspeed, age, s. 119; Brock, age, s.39.

4.2.2. Kıptî Kilisesi

Mısır'da Hıristiyanlık ilk olarak Grekçe konuşan Hıristiyanlar tarafından yayılmıştır. Fakat bir müddet sonra Antik Mısır dilinin devamı niteliğindeki Kopt dilinde konuşan Hıristiyan gruplar oluşmuştur. Atanasyus kaleme aldığı bayram mektuplarından 39. mektubu hem Grekçe hem de Koptça olarak yazmıştır. Bu mektupların ikisinde de yirmi yedi kitaplık liste vardır. Seksen beş Apostolik Kanon olarak bilinen koleksiyonda Clement'in iki mektubu listeye dâhil edilmiştir. Bu eserlerle ilgili Koptça metindeki ifade bilginler arasında tam olarak çözümlenmemiş olsa da bu kitapların da okunabileceği yorumu ağır basmaktadır. Bu koleksiyonun Arapça nüshası kanonik listeden farklılıklar göstermektedir.⁵⁹³

4.2.3. Etiyopya Kilisesi

Etiyopya'ya Hıristiyanlığın nasıl girdiğiyle ilgili bilgiler net değildir. Elçilerin İşleri 8:26-39'da bir Etiyopyalının Hıristiyanlığa girişi şu şekilde anlatılmaktadır:

“Bu arada Rab'bin bir meleği Filipus'a şöyle seslendi: «Kalk, güneye doğru, Kudüs'ten Gazze'ye inen yola, çöl yoluna git.» Filipus da kalkıp gitti. Bu sırada, Etiyopya kraliçesi Kandaki'nin vezirlerinden biri, kraliçenin tüm hazinelerinden sorumlu olan Etiyopyalı bir hadım, ülkesine dönmekteydi. Tapınmak için Kudüs'e gitmiş olan hadım arabasında oturmuş, Yeşaya peygamberin kitabını okuyordu. Ruh Filipus'a, «Git» dedi, «şu arabaya yetiş.» Filipus koşup arabanın yanına geldi ve hadımın Yeşaya peygamberi okumakta olduğunu işitti. «Acaba okuduklarını anlıyor musun?» diye sordu. Hadım, «Biri bana yol göstermedikçe nasıl anlayabilirim ki?» diyerek Filipus'un arabaya binip yanına oturmasını rica etti. Kutsal Yazılardan okuduğu bölüm şuydu: «Koyun gibi boğazlanmaya götürüldü. Kırkıcının önünde kuzu nasıl ses çıkarmazsa, O da öylece ağzını açmadı. Aşağılandığında adalet O'ndan esirgendi. O'nun soyunu kim anacak? Çünkü yeryüzündeki yaşamına son verildi.» Hadım Filipus'a, «Lütfen açıklar mısın, peygamber kimden söz ediyor, kendisinden mi, bir başkasından mı?» diye sordu. Bunun üzerine Filipus anlatmaya koyuldu. Kutsal Yazıların bu bölümünden başlayarak ona İsa'yla ilgili müjdeyi bildirdi. Yolda giderlerken su bulunan bir yere geldiler. Hadım, «Bak, burada su var» dedi. “Vaftiz olmama ne engel var?” Sonra arabanın durmasını buyurdu. Filipus'la hadım birlikte suya girdiler ve Filipus hadımı vaftiz etti. Sudan çıktıkları zaman Rab'bin Ruhu Filipus'u hemen oradan uzaklaştırdı. Filipus'u bir daha görmeyen hadım sevinç içinde yoluna devam etti.”

Etiyopya'ya Hıristiyanlığı getirenler arasında havarilerden Matta'nın, Bartholomous'un ve Andriya'nın ismi geçmesine rağmen kesin bir netlik yoktur.⁵⁹⁴ Etiyopya'da

⁵⁹³ Metzger, age, ss. 224-5.

⁵⁹⁴ Metzger, Bruce (1977), *The Early Versions of The New Testament: Their Origin, Transmission, The Clarendon Press, Oxford, s.217.*

oluşmaya başlayan kilisenin akide olarak Monofizit temeller üzerine bina edildiği düşünülmektedir. 1959 yılına kadar Kıpti Kilisesine bağlı olan bu kilise ile Kıpti kilisesinin kanon listelerinin benzerlik göstermesi doğaldır. Buradaki kilisenin kabul ettiği geniş kanona göre Yeni Ahit otuz beş kitaptan oluşmaktadır. Bu kitaplar; dört İncil, Elçilerin İşleri, yedi Katolik Mektup, Pavlus'un on dört mektubu, Vahiy kitabı, Sinodos (dört bölüm), Clement, Ahit Kitabı (iki bölüm), Didascalia'dır. Sinodos kitabı Clement'e atfedilmektedir. Kilise nizamnamesi, dualar, ayinler, kilisede alınan kararlarla ilgili bilgilerin yer aldığı bir eserdir. Clement yedi bölümden oluşan Romalılara ya da Korintlilere yazdığı mektuptan ayrı bir eserdir. Zaman zaman Sinodların üç parçası olarak isimlendirilen I, II ve III. Clement eserlerinden biri de değildir. Süryanice "Octateuch of Clement" eserinin bir parçası da değildir. Ahit Kitabı ise iki bölüm sayılmıştır. Birinci bölüm kilise nizamnamesinde bahsederken ikincisinde İsa'nın öğrencilerine yaptığı konuşmaları içermektedir. Didascalis ise kırk üç bölümden oluşan kilise düzeninin anlatıldığı bir eserdir. III. yy'ın başında Suriye'de Aramice olarak yazıldığı tahmin edilmektedir. Didake'ye benzeyen bu kitapta ahlak kaideleri, ayin ve disiplinle ilgili kurallar bulunmaktadır. Didascalia Apostolorun'dan farklı; fakat Apostolic Constiutitons olarak bilinen eserin ise 1-7 arası bölümleriyle de benzerlik göstermektedir.⁵⁹⁵ Bu kilisenin kanonu otuz beş kitapla en geniş kanon olarak bilinmektedir.

4.2.4. Ermeni Kilisesi

Ermeniler tarihte Hıristiyanlığı millet olarak benimseyen ilk topluluk olarak bilinirler. Burada kilisenin ilk olarak üçüncü yüzyılın ortalarında kurulduğu tahmin edilmektedir. Diatessaron'un Ermeni diline çevrilmesinin ardından Ermeni yazarlar üzerinde bu eserin etkileri görülmeye başlamıştır. İlk önceleri Ermeni Kilisesinde ayin dili Süryaniceydi. Ermeniler Pavlus'un Korintlilere III. Mektubu adını taşıyan apokrif mektubu da kullanmışlardır. Yine Vahiy kitabı da beşinci asra kadar Yeni Ahit'in bir parçası olarak değil de Yuhanna'nın İşleri adını taşıyan apokrif bir kitabın parçası olarak muamele görmüştür. Vahiy kitabının Ermenice tercümesine 12. yy'da Tarsus piskoposu Nerses'in gayretleriyle kavuşan Ermeniler, aynı yüzyılda Vahiy kitabının Yeni Ahit'in bir parçası olmasını dile getirmişlerdir. On üçüncü asırda ise Mechitar

⁵⁹⁵ Metzger, age, s. 226-8.

(1290) kroniğinde Yeni ve Eski Ahit kitaplarından bir kısmını vererek bunların kanona dâhil edilmesini istemiştir. Tanrı'nın annesinin havarilere vasiyeti, Griapos'un kitabı, Barnabas'ın mektubu bunlardandır.⁵⁹⁶

Ermeni tarihinde Ermeni dilinin bulunması, kullanılmaya başlanması çok önemli bir yer işgal etmektedir. Bu dili kullanmadan önce Ermenilerin Kutsal Kitap metinlerinden Süryanice olanları kullandıkları tahmin edilmektedir. Beşinci asrın ilk yıllarında Ermeni dilinin kullanılmaya başlanması ve zamanla oturması Kutsal Kitap'ın da bu dile çevrilmesini gündeme getirmiştir. İşte bu ihtiyaçtan ötürü Kitab-ı mukaddes Süryanice Pşitto ismi verilen tercümeden 433 yılında Ermeniceye çevrilmiştir.⁵⁹⁷ Gürcistan ve yöresinde Hıristiyanlığın dördüncü asrın ortalarından itibaren görüldüğü düşünülmektedir. Vahiy kitabının tercümesi ise çok sonraları yaklaşık 10. asırda yapılmıştır. Mütercim Euthymius'un 987 yılında Vahiy kitabını bu dile çevirdiği bilinmektedir. Bu çeviri aynı zamanda Vahiy kitabının bu dildeki ilk nüshasıdır.⁵⁹⁸

⁵⁹⁶ Metzger, age, s. 223-4.

⁵⁹⁷ Sarıkçıoğlu, Ekrem (2004), *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, 5. baskı, Fakülte Kitabevi, Isparta, s.381.

⁵⁹⁸ Metzger, age, s. 224.

SONUÇ VE ÖNERİLER

İlk dönem Hıristiyan topluluğunun birincil kaynağı İsa'nın bizzat kendisi idi. İncillerden önceki şifahi dönemden başlamak üzere daha sonra İncillerin yazılı eserler olduğu dönem de dâhil, ifade edilen sözlerin değeri içinde İsa'ya ait olanların bulunması ölçüsündeydi. İsa'nın vefatı ve yeniden dirilişi iddiası özellikle nesilden nesile aktarılan en önemli dini öğelerden birisiydi. Bunun yanında da genel olarak İsa'ya atfedilen sözler, ifadeler ve açıklamalar erken dönemlerde en önemli otorite kaynağı olmuştur. Bu anlatımlar İsa'nın vefatı sonrası sözlü bir şekilde devam etmiştir. Yine bu sözlü geleneğin içerisinde kimi yazılı parçalar mevcuttur fakat bunlar İncil olarak isimlendirilseler bile bu iki kapak arasındaki bir eseri karşılamak için değil, İsa'nın mesajını ifade etmek için kullanılmıştır. Hem İsa döneminde hem de O'nun ölümünü takip eden zaman dilimlerinde Hıristiyan toplumunun kutsal kitabı Eski Ahit'ti. Miladi 100-110'lu yıllarda Yavne Sinodunda kanonizasyonu tamamlanan Eski Ahit, ikinci asrın ortasına kadar Hıristiyanların yegâne kutsal kitabı ve başvuru kaynağı olmuştur. İkinci asrın ortalarından itibaren artık yazılı olarak da boy gösteren İncillerin ve Pavlus'un mektuplarının Eski Ahit'in yerini almaya başladığı görülmektedir. Justin İncillere "havarilerin hatıratı" derken İreneyus da ilk defa Yahudi kutsal kitaplarından ayrı olarak, Hıristiyan kutsal kitapları için Yeni Ahit ifadesini kullanmıştır.

Daha sonraki dönemlerde İnciller ile Pavlus'un mektupları yazılan eserler arasında öne çıkan çalışmalar olarak göze çarpılmaktadırlar. Kiliseler arasında tam bir birlik olmasa da İncil adıyla anılan bir tür eserler okunmakta buna ilaveten bir de Pavlus'a atfedilen mektuplar derin bir saygı görmekteydi. İkinci asrın ortalarında Marcion Hıristiyan kültüründen her türlü Yahudi etkisini çıkarmaya gayret gösterdi. O'nun kendine has bir kanonik kitaplar listesi ortaya koyması kiliseyi kendi kutsal kitap listesini oluşturmaya zorlamıştır. Daha sonra gelen Montanistler ve diğer Gnostik heretik gruplar da yine kutsal kitapların tespit edilmesinde kiliseyi etkilemiştir.

Diocletien'in fermanı ile Hıristiyan grupları arasında çok çetin sıkıntılar yaşanmış ve İncil nüshaları yönetici insanlar tarafından zorla elde edilmeye çalışılmıştır. Konstantin zamanında ise Hıristiyanlar rahatlamışlar ve Konstantin Eusebius'tan istediği elli nüshalık Kitab-ı Mukaddes'le kilisede bir birlik tesis etmek istemiş ve aykırı görüşleri

tasfiye etmiştir. Konstantin'in imparatorluğu içerisinde birliği sağlama amacı da kanonun oluşumunda etkili olmuştur. Önce 313 Milano Fermanı ile emri altındaki bütün dini gruplara serbestlik tanıyan Konstantin, kendini kilisenin de başı görmeye başladıktan sonra özellikle Hıristiyanlar arasındaki kitap farklılıkları başta olmak üzere aykırı seslerin çıkmasına müsaade etmemiş ve ana damardan ayrı olan her türlü Hıristiyan gruplara baskı yapmıştır. Bu noktada o kilisede okunacak olan kitapların bir olmasını, Hıristiyan dünyanın tek ses çıkarmasını ve huzuru bozacak her türlü ihtilaftan kaçınılmasını arzu etmiştir. O'nun bu isteği imparator olarak ülke sınırları içerisinde birlik oluşturma gayretinden kaynaklanmaktaydı. O, Kilise işlerine gereğinden fazla müdahale eden kutsal günü eski pagan inanışından etkilenecek pazar gününe aldırarak, konsil düzenletip başkanlık eden, otoriteye sorun olacak insanları heretik ilan ettirip süren veya öldüren, Paskalya'nın ne zaman kutlanacağına, heretiklerin nasıl cezalandırılacağını, nereye nasıl kilise inşa edileceğine karar veren biri olarak kilise işlerine elini sokan ve müdahale eden (Caesaro-papism) bir imparatordur.

Kilisenin dış dünya ile ilgili meselelerinden sorumlu bir episkopos gibi davranan Konstantin, kendisini iç işleri ile ilgilenen episkoposların yanında kilisenin dış dünyaya taallük eden meselelerini çözen ve yardımcı olan bizzat Tanrı tarafından atanmış bir episkopos olarak görmektedir. O'nun kilisenin dış işler episkoposu olarak içişlerine karışmadığı alan da yok gibidir. Yine o seleflerinden olan Augustus (MÖ 31- MS 12) zamanından itibaren kullanılan Pontifex maximus (başkahn) ifadesini hükümlerinde boyunca kullanmıştır. Bununla da muhtemelen kilisenin gidişatını kontrol altında tutmayı arzu etmiştir.

Konstantin imparatorluk içinde bir uyum tesis etmek konusunda o kadar hırslı ve ciddidir ki, O'nun hükümdarlığı zamanında ana damarla/ortodoks çizgiyle en ufak bir ihtilafları görülen insanlar tutuklanarak sürgüne gönderilmiş, kitapları yasaklatılmış ve yakılmış ve onların ayin yerlerine el konulmuştur. Bunun en güzel örneklerinden birisi de Konstantin zamanında kiliseyi iyice huzursuz etmiş Aryüs'tür. Başkanlığını imparatorun yaptığı İznik Konsili tarafından Aryüs heretik kabul edilmiş, sürgüne gönderilmiş, taraftarları kovuşturulmuş ve kitapları da yakılmıştır. Otoriteyi sarsacak mevzularda çok acımasız davranmış ve pagan tapınakları yıktırarak, Hıristiyan

kiliseleri arasında da muhalif görüşteki episkoposlara uyum içinde olmaları gerektiğini hissettirecek şekilde ya gözdağı vermiş ya da cezalandırmıştır.

Dördüncü ve beşinci asırlarda iki kapak arasına alınmış bir kutsal kitap kültürü yeni yeni oturmaya başlamıştır. Yalnız bununla birlikte dördüncü ve beşinci asırda bütün kiliseler ortak bir şekilde yirmi yedi kitapta ittifak edip de sadece bu kitapları okudukları da vaki değildir. Yeni Ahit külliyatı içerisinde yer alan kitapların isimlendirilmeleri sonradan yapılmış olup, hepsi ortak da değildir. Dört İncilin sıralamasında da herkes tarafından benimsenmiş ortak bir diziliş olmayıp farklılıklar mevcuttur. Yeni Ahit'in farklı nüshaları farklı yerlerde başlayıp farklı yerlerde biterken bir kısım nüshalar bazı içeriklerden yoksundur. Örneğin çoğu nüshada zina eden kadın hikâyesi mevcut değildir. Aynı şekilde birçok nüshada Markos bugün bittiği yerde bitmemektedir. İncillerin kilise babalarına göre sıralaması da ortak değildir. Aynı şekilde Pavlus'un mektupları, Katolik mektuplar da şahıslara göre farklılık arz etmekteydi. Örneğin Krisostom'da ilk İncil Yuhanna'dır. Yine Marcion'da, Muratoryum kanonunda, Jerome'da ve Atanasyus'un her birinde Pavlus'a ait olduğu iddia edilen mektuplar hem sayı hem de sıralama olarak farklıdır.

Yeni Ahit külliyatı içerisinde yer alan yirmi yedi kitap da kanoniktir fakat değer açısından hepsi bir değildir. İnciller Yeni Ahit külliyatı içerisinde en önemli yeri teşkil ederler. Bugün bile kiliselerde yapılan ayinlerde Eski Ahit'ten pasajlar ve İncil dışındaki bölümler cemaatten herhangi birisi tarafından okunabildiği halde İncillerden yapılan ve sıralamada en son okunan bölüm sadece papazlar tarafından okunmaktadır. Bunun en tipik örneği Vahiy Kitabı'nın Süryani Kilisesinde resmi olarak Yeni Ahit kanonunda yer almasına rağmen (yani 27 kitaptan biri olarak kanondan sayılmaktadır) uygulamada itibar görmemekte ve resmi ayin kitapçığına dâhil edilmemektedir.

İlk asırlardan bahsederken aktarılan yüzlerce İncil ifadeleri -her ne kadar erken dönemlere ait İncillerin sayısı fazla olsa da- kuvvetle muhtemel Yeni Ahit'in tüm kitap türleri kastedilerek söylenmiş olmalıdır. Bu çokluk ile Apolojiler, mektuplar, İnciller, Elçilerin işleri gibi değişik Hıristiyan gruplarından ve dininden bahseden türlerin hepsi kastedilmiştir. Bu noktada Yeni Ahit'in kanon oluşumu çok sayıdaki eserler ortamında bir toplama (collection) işinden ziyade bir seçme (selection) sürecinin sonucu olarak gözükmemektedir ve bu süreç sonucunda kiliselerce kutsal kabul edilen bu eserler bir araya

getirilmiştir. Hıristiyan inancında vahiy Hz. İsa'nın bizzat kendisidir. Yeni Ahit külliyatı ise vahiy değil ilham (inspiration) ürünü eserler olarak kabul edilmektedir.

Yeni Ahit'in herhangi bir kitabının herhangi bir cümlesine yapılan atıf ne Yeni Ahit'in ne de atfın yapıldığı kitabın tamamının tanındığını, kutsal kabul edildiğini gösterir. Herhangi bir kilise yazarı Yeni Ahit'in herhangi bir kitabına kutsal yazı olarak atıf yaptığında bu bütün Hıristiyanların bunu kabul ettiği anlamına da gelmemektedir. Yeni Ahit'teki herhangi bir ifade kutsal olarak ifade edilmiş olsa bile şu anda iki kapak arasına alınmış olan kanonla aynı anlamda değildir.

Hıristiyanlığın ilk dört asrında Kudüs, İskenderiye, Antakya, Roma, Kartaca ve İstanbul belli başlı Hıristiyanlık merkezleri olmuşlardır. Buralarda kiliselere önderlik eden kilise babaları çıkmış ve vaazlarıyla, hazırladıkları koleksiyonlarla cemaatlerine yönlendirmelerde bulunmuşlardır. O dönemler itibarıyla ağızdan çıkan kesin emir sayıldığı ve Hıristiyan dünyasında herkes tarafından ortak olarak kabul edilen bir lider olmadığı için dine ve kutsal kitabın oluşmasına ait süreç de yerel kiliselerin kendi insiyatiflerine kalmış ve bölgeden bölgeye farklılık arz etmiştir. Bu süreç içerisinde kutsal sayılan eserlerin sayıları birbirini tutmazken bir kilisenin diğerine bir üstünlüğü söz konusu olmadığından farklılıkları sona erdirmek de mümkün olmamıştır.

Genel kanaate göre dördüncü asrın sonları beşinci asrın başları, Laodikya Sinodu (363) Atanasyus'un mektubu (367), Hippo (393) ve Kartaca Konsilleri (397 ve 417) kanonun tamamlandığını zaman dilimleri olarak dile getirilmektedir. Fakat bu devirlerden sonra da uzun bir müddet Doğu'da ve Batı'da kiliseler arasında kitapların statüsü hakkındaki görüş ayrılıkları asırlarca devam etmiştir. Bazı yazmalar bugünkü yirmi yedi kitaptan bir kısmına yer vermezken (İbranilere Mektup gibi) zaman zaman da bugün yirmi yedi kitaptan olmayan kitaplar listede kendine yer bulmuştur. Dördüncü asra ait Sina Kodeksi Barnaba'nın Mektubu ve Hermas'ın Çoban adlı eserine yer verirken, beşinci asra ait Alexandrinus I. ve II. Clement'e yer vermiştir. Altıncı asra ait Claromontanus Kodeksinde de Barnabanın mektubu, Hermas'ın Çobanı, Pavlus'un İşleri ve Peter'in Apokalipsi eserleri listede kutsal yazılar olarak göze çarpmaktadır.

Sonuç olarak denilebilir ki Hıristiyan inancına göre Yeni Ahit Tanrının vahiy değildir. Hıristiyanlığa özgü olarak vahiy, İsa'nın bizzat kendisidir. Bugün elimizde bulunan

Yeni Ahit kitaplarının yazarları da bu eserleri kaleme alırken kutsal yazılar yazdıklarını düşünmüyorlardı. Bugünkü inanca göre ise Yeni Ahit kutsal ruh tarafından esinlenmiş, ilham mahsülü yazılar bütünüdür. Ayrıca değişik kiliselerin koleksiyonları, kilise babalarının yazıları da açıkça gösteriyor ki beşinci asrın başına gelindiğinde (400-425) her ne kadar Yeni Ahit külliyatının iskeleti oluşmuş olsa da, bütün bir Hıristiyan dünyasında Yeni Ahit bugün elimizde bulunduğu şekli alıp kanon sürecini tamamlamıştır demek mümkün değildir.

KAYNAKÇA

- ALTINIŞIK, Kenan (2004), *5500 Yılın Tanıkları Süryaniler*, Altan Matbaacılık, İstanbul.
- AUNE, David E. (2003), *The Westminster Dictionary of New Testament & Early Christian Literature & Rhetoric*, John Knox Press, Kentucky.
- AYDIN, Fuat (2002), "Hz. İsa Sonrası Tartışma Konularından Havarilik ve Pavlus'un Havarilik Anlayışı", *Dinler Tarihi Araştırmaları*, III. Cilt, Dinler Tarihi Yayınları, Ankara.
- AYDIN, Mahmut (2002), *Tarihsel İsa*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara.
- BAUER, Walter (1979), *A Greek-English Lexicon of The New Testament and Other Early Christian Literature*, Çev. F. Wilbur Gingrich- William F. Arndt, 2. baskı, The University of Chicago
- BEARE, F.W. (1962), "Canon of NT", *The Interpreter's Dictionary of the Bible*, Vol.I, Abingdon Press, New York.
- BIHLMAYER, K ve Tuchle, H. (1972), *I. ve IV. yy'da Hıristiyanlık*, Çev. Antun Göral, Güler Matbaası, İstanbul.
- BIRD, Thomas E. (1945), *A Study of Gospels*, Burns Oates and Washbourne Press, London.
- BLACKMAN, E. C (2004), *Marcion and His Influence*, Wipf & Stock Press, Oregon.
- BLECH, Rabi Benjamin (2003), *Neden ve Niçinleriyle Yahudilik*, Gözlem Yayınları, İstanbul.
- BROCK, Sebastian P. (2000), *Süryani Geleneğinde Kutsal Kitap*, Çev., Cercis Bulut, Zafer Matbaası, İstanbul.
- BROWN, Schuyler (1989), *The Origins of Christianity*, Oxford University Press, Oxford.
- BRUCE, F.F. (1981), *The New Testament Documents*, InterVarsity Press, USA.

- CHRISTENSEN, Duane L.(2004), *Explosion of The Canon*, Bibal Press, Texas.
- CATHOLIC CHURCH(2000), *Katolik Kilisesi Din ve Ahlak İlkeleri*, Çev. Dominik Pamir, Yaylacık Matbaası, İstanbul.
- COLLINS, Raymond (1987), "New Testament", *Encyclopedia of Religion*, Vol. 2, The Macmillan Publishing Company, New York.
- CRANFORD, Lorin (1990), "Revelation", *Encyclopedia of Early Christianity*, Vol. II, Garland Press, New York&London.
- DAVIS, John D.(1966), *A Dictionary of Bible*, Grand Rapids: Baker Book House.
- DENINGER, Johannes (1987), "Revelation", *Encyclopedia of Religion*, Vol. 12, The Macmillan Publishing Company, New York.
- EHRMAN, Bart D.(2003), *Lost Christianities*, Oxford University Press, USA.
- FERGUSON, Everett (1990), "Didache", *Encyclopedia of Early Christianity*, Vol. I, Garland Press, New York&London.
- GEISLER, Norman (1998), "canonicity", *Baker Encyclopedia of Christian Apologetics*, Baker Academic Publisher.
- GOODSPEED, Edgar J. (1926), *The Formation of The New Testament*, The University of Chicago Press, Chicago.
- GRANT, Robert M.(1965), *The Formation of The New Testament*, Harper &Row Publishers, New York.
- GÜNDÜZ, Şinasi (1998), *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yayınları, Ankara.
- _____ (2000), "Sinoplu Marcion'un Gnostik Teolojisi", Hoşgörü Yılı ve İnanç Turizminde Göller Bölgesi Sempozyumu, 07-08 Eylül 2000, <http://www.dinlertarihi.com/dosyalar/makaleler/sinasigunduz/marcion.htm>
- 02.09.2006
- HARTMAN, L.F. (2003), "Gospel", *New Catholic Encyclopedia*, 2. Baskı, Vol.6, The Catholic University of America.
- JACOB, Xavier (1985), *İncil Nedir?*, Kent Matbaacılık, Ankara.

- JENSEN, J. (2003), "Revelation", *New Catholic Encyclopedia*, 2. Baskı, Vol.12, The Catholic University of America.
- KILIÇ, Recep (2004), *Modern Batı Düşüncesinde Vahiy*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- KOESTER, Helmut (1990), *Ancient Christian Gospels*, SCM and Trinity Press, 1990, Londra & Philadelphia.
- KUZGUN, Şaban (1991), *Dört İncil Farklılıkları ve Çelişkileri*, Metinler Matbaacılık, İstanbul.
- McDONALD, Lee M (2002), *The Formation of Christian Biblical Canon*, Hendrickson Press, USA.
- MEEKS, Wayne (1972), *The Writings of St. Paul*, W.W. Norton & Company, New York.
- METZGER, Bruce (1997), *The Canon of The New Testament*, Clarendon Press, UK.
- _____ (1977), *The Early Versions of The New Testament: Their Origin, Transmission*, The Clarendon Press, Oxford.
- MICHEL, Thomas (1992), *Hıristiyan Tanrıbilimine Giriş*, Ohan Basımevi, İstanbul.
- MOORE, Edward Caldwell (1912), *The New Testament in the Christian Church*, The Macmillan Company, Londra.
- MURPHY, F.X. (2003), "Kerygma", *New Catholic Encyclopedia*, 2. Baskı, Vol.8, The Catholic University of America.
- PATZIA, Arthur (1995) *The Making of The New Testament*, InterVarsity Press, USA.
- PIPER, O.A.(1962), "Gospel", *The Interpreter's Dictionary of The Bible*, Vol.2, Abingdon Press, New York.
- PORTER, Stanley (1997), *Handbook to Exegeses of The New Testament*, Brill, Leiden.
- RHODES, J.N. (2003), "Didache", *New Catholic Encyclopedia*, 2. Baskı, Vol.4, The Catholic University of America.
- SAKİOĞLU, Mehmet (2002), *İncili Kim Yazdı*, Ozan Yayınları, İstanbul.
- SARIKÇIOĞLU, Ekrem (2004), *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, 5.baskı, Fakülte Kitabevi, Isparta.

SHELER, Jeffery L. (2000), *Is The Bible True?*, Harper Collins Press, San Francisco.

TANYU, Hikmet (1988), "Ahd-i Cedid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt I, İstanbul.

THERON, Daniel J.(1980), *Evidence of Tradition*, Baker Book House, USA.

WICKWIRE, Daniel (1999), *Kutsal Kitabın Değişmezliği*, Lütuf Yayınları, İstanbul.

YOUNGBLOOD, Ronald F.(1995), *Nelson's New Illustrated Bible Dictionary*, Thomas Nelson Press, Nashville.

ÖZGEÇMİŞ

Yasin Meral 1979 yılında Suluova'da (Amasya) doğdu. İlk ve ortaokulu Suluova'da okudu. Liseyi Kadıköy İmam-Hatip Lisesinde tamamladıktan sonra 1997 yılında Sakarya Üniversitesi İlahiyat fakültesine başladı. 2002 yılında buradan mezun olduktan sonra aynı yıl dinler tarihi bölümünden yüksek lisansa kaydoldu. 2005 yılında 8 ay süreyle Türkiye Cumhuriyeti Hahambaşılığında Bet-din üyesi haham Rav Yahuda Adoni'den Tevrat merkezli Yahudi dini ve kültürü üzerine özel dersler aldı. 2005 Eylül ayında Papalığa bağlı Dinlerarası Diyalog Sekretaryası'nın burslususu olarak Roma'ya gitti. Eylül 2005– Haziran 2007 yılları arasında Vatikan'a bağlı Pontificia Universitas Gregoriana'da Dinler ve Kültürler Enstitüsünde Hıristiyanlıkla ilgili birçok ders aldı ve çalışmalarda bulundu. Ayrıca her ay düzenli olarak yapılan diyalog sekretaryasının durum değerlendirme toplantılarına katıldı. Yahudilikle ilgili çalışmalarına temel olması amacıyla Haziran-Temmuz 2006'da Kudüs'te İbrani Üniversitesinde yoğunlaştırılmış Tevrat İbranicesi kursu aldı. 2006 Ekim ayında İtalya'nın Assisi şehrinde yapılan ve Papalık tarafından düzenlenen "International Youth Gathering" toplantısına müslüman kültürünü temsil eden öğrencilerden biri olarak katıldı. Hem Türkiye'de hem de Roma'da/Vatikan'da sayısız dinler arası diyalog toplantısına katıldı. İngilizce, İtalyanca ve Arapça bilmektedir.